

T.C.

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

LÜTFİ PAŞA VE DEVLETLİ AHLÂKI

Özge MUSTAFAOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi F. Cangüzel GÜNER ZÜLFİKAR

İstanbul 2020TEZ

Teşekkür

Bilinen o ki, lisans üstü çalışmalarda metni oluşturmak kadar tez konusu belirlemek de sancılı bir süreçtir. Bu noktada beni yönlendiren ve sonrasında çalışma süresince bana bir metne hangi soruları sormam gerektiğinden başlayarak, hangi kaynağı nerede nasıl aramam gerektiğine kadar birçok konuda yol gösteren, maddî ve manevî hiçbir desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. F. Cangüzel Güner Zülfikar Hocama şükranlarımı sunarım.

MUSTAFAOĞLU, Özge, Yüksek Lisans, İstanbul, 2020

Lütfi Paşa ve Devletli Ahlâkı

Özet:

16. yüzyılda yaşamış vezirlik ve vezîriâzamlık görevlerinde bulunmuş Lütfi Paşa'nın hayatı ve devletli ahlâkı anlayışı araştırmanın konusudur. Araştırmada Lütfi Paşa'nın hayatı ve eserleri incelenmiştir. Çalışmanın birincil kaynağı Lütfi Paşa'nın *Asafnâme* isimli risâlesi, *Kutadgu Bilig* ve *Siyerü'l-mülûk* ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Devletin devamlılığı, yönetilenlerin huzuru açısından ahlâklı bir devlet adamının itinayla sahip olması gereken liyâkat ve adâlet vasıfları devlet ve devletli kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Lütfi Paşa'nın, *Asafnâme*'de belirttiği ilkeler bağlamında, özellikle adâlet ve liyâkat kavramlarının ahlâklı bir devletlinin yahut devlet adamının vasıfları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Lütfi Paşa, Asafnâme, ahlâk, adâlet, liyâkat, devlet, devletli, vezîriâzam

MUSTAFAOĞLU, Özge, M.A., İstanbul, 2020

Lutfi Pasha and the Ethical Statesman

Abstract:

This study is about the life of Lutfi Pasha, an Ottoman vizier and grand vizier during the 16th century, and his perception of the ethical statesman. Lutfi Pasha's life and works are examined as part of the study. The primary resource for this study is Lutfi Pasha's Asafname, which was considered in a comparative manner with Kutadgu Bilig and Siyeru'l-mulk. The continuation of the state, the qualities of merit and justice which a statesman should possess for the peace of those being ruled are evaluated within the framework of the state and the statesman. Within the context of the principles written by Lutfi Pasha in the Asafname, the concepts of justice and merit have been determined to be attributes of the ethical statesman.

Key Words:

Lutfi Pasha, Asafnâme, ethics, justice, merit, state, statesman, grand vizier

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	i
Özet	ii
Abstract	iii
Kısaltmalar	v
GİRİŞ	8
1. LÜTFİ PAŞA’NIN HAYATI VE ESERLERİ	11
2. SİYÂSETNAMELER	19
2.1. Asafnâme	23
2.1.1. Birinci Bölüm: “Vezîriâzâmın Ahlâkı ve Adabı Nasıl Olmalıdır ve Âlemin Koruyucusu Padişah ile Vezîriâzam Nasıl Muamelede Bulunmalıdır Bunları Açıklar”	26
2.1.2. İkinci Bölüm: “Savaş Tedbirlerini (Önlemlerini) Açıklar”	26
2.1.3. Üçüncü Bölüm: “Hazine Tedbirlerini (Önlemlerini) Açıklar”	27
2.1.4. Dördüncü Bölüm: “Halkın Durumunu Açıklar”	27
2.2. Kutadgu Bilig ve Asafnâme	27
2.3. Siyerü’l-mülûk ve Asafnâme	34
3. DEVLETLİ AHLÂKI VE ADÂLET KAVRAMI ÜZERİNE	38
3.1. Kur’ân-ı Kerîm’de Adâlet Kavramı	44
3.2. Hadisler ile Adâlet Kavramı	48
3.3. Siyaset Felsefesinde Adâlet Kavramının Yeri	51
4. DEVLET ADAMI OLARAK LÜTFİ PAŞA	57
4.1. Lütfi Paşa ve Adâlet	63
4.2. Lütfi Paşa ve Liyâkat	84
5. SONUÇ	96
Kaynaklar	99
Özgeçmiş	105
Bilimsel Etik Sayfası	106

Kısaltmalar

age. : Adı Geçen Eser

agm. : Adı Geçen Madde

a.y. : Aynı Yer

bkn. : Bakınız

krş. : Karşılaştırmız

Hz. : Hazreti

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Haz. : Hazırlayan

TDV: Türkiye Diyânet Vakfı

Prof. : Profesör

Dr. : Doktor

Vb. : ve benzeri

Vs. : vesaire

M.Ö.: Mîlâttan önce

Ö.: Ölümü

GİRİŞ

Lütfi Paşa'nın ünü Kânûnî Sultan Süleyman'ın vezîriâzamı olmasından ziyade yazmış olduğu *Asafnâme* adlı risâlesinden kaynaklanır. Sadâreti süresince yapmış olduğu icrâatlar ile Osmanlı devlet yönetiminde yapılmasına kanaat getirdiği ıslahatları anlattığı bu kitapçık kendisinden sonra vezârete gelecek kimselere öğütler niteliğindedir. 1400'lü yılların sonlarında doğduğu varsayılan Paşa, Arnavut asıllı bir devşirmedir. Sultan Bâyezîd döneminde saraya hizmete alınarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta geçişinden sonra sancak beyi olarak göreve atanan Paşa, birçok önemli savaşa iştirak etmiş, Mimar Sinan'ı Kanûnî ile tanıştırmış bir şahsiyettir. Vezîriâzamlığında yapmış olduğu icrâatlar arasında Mimar Sinan'ı baş mimarlığa getirmesi ve ulak zulmüne son vermesi en önemlileridir.

Çalışmamızda Lütfi Paşa'nın emekliliği döneminde kaleme almış olduğu *Asafnâme* adlı eserinden yola çıkarak ahlâklı bir devlet adamı modelinde hangi özelliklerin olması gerektiği irdelenmiştir. Ahlâk kavramı çok geniş bir alana sahip olması sebebiyle ahlâklı bir yöneticide olması gereken vasıflar üzerinden yola çıkılarak adâlet kavramı üzerinde durulmuştur. Adâlet kavramının Kur'ân ve hadislerin ışığında ve İslâmî siyaset felsefesinde nasıl ele alındığına değinilerek *Asafnâme*'de Lütfi Paşa'nın belirttiği hususlar dâhilinde adâletli bir devlet adamının sahip olduğu bakış açısı ortaya konulmuştur.

Giriş ve dört bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Lütfi Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında verilen kısa bilginin ardından ikinci bölümde Türk Devlet geleneğinde önemli bir yere sahip olan siyâsetnâmeler göz önünde bulundurularak, bu gelenek içerisinde adâlet kavramının devletlerin devamlılığı açısından gerekliliğine işaret etmek amacıyla *Kutadgu Bilig*, *Siyerü'l-mülûk* ve *Asafnâme* karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde adâlet kavramına Kur'ân, hadis ve siyaset felsefesi çerçevesinde bakılmıştır. Dördüncü bölümde ahlâklı devlet adamı profili, Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı *Asafnâme*'de anlattığı icrâatlarıyla irdelenerek, adâlet ve liyâkat esaslarının ahlâkî açıdan anlamları araştırılmıştır.

Lütfi Paşa'nın kaleme almış olduğu yirmi bir eserden en bilineni olan *Asafnâme*¹, nin günümüzde birbirinden farklı birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Çalışmamız esnasında risâlenin nüshalarının on dört tanesine ulaşabildik fakat Asım Cüneyd Köksal'a göre *Asafnâme*'nin yirmiden fazla yazması bulunmaktadır. *Asafnâme*, ilk olarak 1910 yılında Leipzig'de Rudolf Tschudi tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.² Ardından 1326 (1910-1911) yılında Ali Emîrî Efendi'nin önsözyle birlikte İstanbul'da tekrar neşredilmiştir. Daha sonra Ahmet Uğur, Tuschudi ve Ali Emîrî'nin neşirlerinin edisyon kritiğini yaparak yeni bir neşir gerçekleştirmiştir, Mübahat Kütükoğlu³ ise eserin yazmalarını yeniden incelemeye tâbî tutarak bir metin tesis etmiştir. Tezimizde, Ahmet Uğur'un 1980 yılında İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisinde *Asafnâme-i Vezir Lütî Paşa* başlığı ile yayınladığı edisyon kritiği, daha sonra 1982 yılında Kültür Bakanlığı tarafından neşredilen ve sonra 2017 yılında gözden geçirilerek günümüz Türkçesi ile Büyüyenay Yayınları tarafından yayımlanan metinden istifade edilmiştir.

Çalışmamızda ortaya konulan ahlâklı devlet adamı örneği olarak Lütî Paşa'nın dönemin gelişmelerine dair bakış açısını anlayabilmek adına yine kendisinin kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri incelenmiştir. Metnin Osmanlı Türkçesi tıpkı baskının yanı sıra Kayhan Atik'in doktora tez (1996) çalışması olan *Lütî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman* (2001 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmış kopyası) kaynak olarak kullanılmıştır.

Yapılan literatür taramasında Atıf Akşit'e ait, 1993 tarihli "Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütî Paşa, Hayatı, Eserleri, Fikirleri" adlı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ayrıca, 2003 tarihinde Muharem Jahja tarafından hazırlanmış "Lütî Paşa'nın Halasü'l-Ümme fi Ma'rifet-i'l-E'imme Risâlesi'nin tahkik, tahlil ve tercümesi" adlı yüksek lisans tezi; 2011 tarihinde Hüseyin Gündoğan tarafından hazırlanmış "Lütî Paşa'dan İbrahim Müteferrika'ya Adalet Dairesi'nin Osmanlı Siyasal Söyleminde Bir Muhalefet Aracı Olarak Kullanılması" başlıklı yüksek

---

¹ Lütî Paşa, *Asafnâme*, Süleymaniye Ktp., Laleli, no.3737; Lütî Paşa, *Asafnâme*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, no. 202; Lütî Paşa, *Asafnâme*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, no. 203; Lütî Paşa, *Asafnâme*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, no. 359; Lütî Paşa, *Asafnâme*, Nuruosmaniye Ktp. no. 2634.

² Lütî Paşa, *Asafnâme* (*Asafnâme-i Vezir Lütî Paşa*; nşr: Rudolf Tschudi), Berlin, 1910.

³ Kütükoğlu, Mübahat, "Lütî Paşa *Asafnâmesi*: Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi", İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991.

lisans tezi ve son olarak 2019 yılında Ayşe Gözel tarafından hazırlanmış “Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Devlet Adamının Siyaset Filozofu Olarak Portresi (Nizamü’l-mülk ve Lütfi Paşa Örneği)” başlıklı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.

Tez çalışmamız dâhilinde yapılan tarama ve araştırmalar sonucunda görülmüştür ki, Lütfi Paşa *Asafnâme* adlı eserinde ahlâklı bir devlet adamının sahip olması gereken vasıfları çeşitli konu başlıkları altında değerlendirmiştir. Siyaset bilimi disiplini ve yöntemleriyle incelenebilecek adâlet ve liyâkat kavramları daha geniş ve kapsayıcı bir bağlamda tasavvuf ilminin yöntemleriyle düşünülerek çalışılınca hayatın her alanında ihtiyaç duyulan özellikler olarak ortaya çıkmakta ve aslında bu kavramların ahlâklı bir devletlinin en temel vasıfları olduğu da anlaşılmaktadır. Adâlet kavramı, tasavvufî açıdan uhrevî ve dünyevî anlamda incelenerek ahlâklı bir devlet adamı profilinin karakteristik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. LÜTFİ PAŞA’NIN HAYATI VE ESERLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Lütü Paşa’nın hayatı ve eserleri hakkında kısa kitâbî bilgi verilmektedir. Lütü Paşa, her ne kadar Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönemlerden birinde, Kânûnî Sultan Süleyman gibi bir padişahın vezîriâzamı olarak görev yapmış olsa da, hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olunamamıştır. Paşa hakkında yapılan çalışmalardan edinilen bilgiler derlenerek kronolojik sıraya göre paylaşılmıştır. Bölüm içerisinde kullanılan çeşitli kavramlar Mehmet Zeki Pakalın’ın hazırlamış olduğu *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nden istifade edilerek açıklanmıştır. Bunun dışında Paşa’nın hayatı ile ilgili bilgiler, kendisinin kaleme aldığı *Asafnâme* ve *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserlerinden ve *TDV İslâm Ansiklopedisi*’ndeki ilgili maddelerden edinilmiştir. Ayrıca, Asım Cüneyd Köksal’ın *Osmanlı Bilginleri: Lütü Paşa* adlı çalışması ile 1925 yılında Fuad Köprülü’nün *Türkiyat Mecmuasında* “Lütü Paşa” başlıklı makalesinden istifade edilmiştir.

Kânûnî Sultan Süleyman’ın vezîriâzamlarından Lütü Paşanın (ö.971/1563-4), kesin olmamakla birlikte İşkodralı olduğu rivâyet edilmektedir. *Sicill-i Osmânî*⁴ Arnavut kökenli olduğunu kaydetmiştir. Eserlerinin genelinde *Lutü ibn Abdü’l-Mu’in*⁵ ismini kullanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde devşirme kökenli devlet adamlarının baba ismi yerinde “abd” kelimesinden türeyen bir isim kullanmaları gelenektendir. Lütü Paşa’nın hangi tarihte ve nerede doğduğu belli olmamakla birlikte getirildiği görevlerden hareketle 1480’li yılların sonuna doğru doğduğu tahmin edilmektedir. Atıf Akşit çalışmasında tahmin edilen doğum tarihinin hesabını;

Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*’ın baş kısmında hayatını anlatırken, çocukluğunda sarayda bulunduğuna ve hayli zaman tahsile çalıştığına Safevî hükümdarı Şah İsmail’in, Dulkadir Bey’i Alâü’d-Devle üzerine yürümesi hadisesinden (1508) itibaren olayları takib edebilecek bir seviyede

⁴ Maarif Meclisi âzasından Süreyya Bey (ö.1908) Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1313 (1897) se[n]esine kadar arada geçen müddette yetişen yüksek dereceli memurlarla bir suretle tanınmış olanların hal tercümelerini muhtevi olmak üzere yazdığı 4 ciltlik esere *Sicill-i Osmânî* adını vermiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 1971, s. 210.

⁵ “Asıl adı Lütü b. Abd el-Mu’in Abd el-Hayy’dır.” Atıf Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütü Paşa*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1993, s. 5.

bulduğuna ve bu sırada da çuhadarlık gibi en az yirmi yaşında elde edilebilecek bir saray görevi aldığına göre, Lütfi Paşa'nın 1488 yılına doğru doğmuş olması muhtemeldir.⁶

diyerek yapmaktadır. Aynı şekilde *İslâm Ansiklopedisi*ndeki "Lütfi Paşa" maddesinde M. Tayyip Gökbilgin⁷ de doğum ve ölüm tarihini (1488 – 1563) olarak vermektedir.

Lütfi Paşa'nın nerede doğduğu, nereli olduğuna dair ispatlanabilen bir bilgi edinilememiştir. Kaynaklarda Saray'a ne zaman alındığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Kendisi *Asafnâme* adlı eserinde Sultan Bâyezîd Han zamanında saraya hizmete alınmış olduğunu ifade etmektedir. Enderun⁸'da iyi bir tahsil gören

⁶ Atıf Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütfi Paşa*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1993, s. 5.

⁷ Tayyip Gökbilgin, "Lütfi Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, 1993, VII, 98.

⁸ Enderun: Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu niteliği taşır. Daha ziyade mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur. Enderun'un II. Murad veya Fâtih Sultan Mehmed dönemlerinde açılmış olduğu şeklinde iki ayrı görüş ileri sürülmekteyse de II. Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edildiği, ancak gerçek teşkilâtına Fâtih döneminde kavuştuğu söylenebilir. Böyle bir kurumun teşkilinde esas hedef, askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlere mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir. Devlet gayri mütecanis bir sosyal yapıya sahip olduğundan böyle bir eğitim kurumu için ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplin temel prensipler olarak benimsenmiş, kadrolar bu anlayış içerisinde yetiştirilmiştir.

Genellikle aileleriyle hiçbir ilgileri kalmayan, devşirme yoluyla sağlanmış çocukların Enderun'a alınmadan önce belli bir alt eğitimden geçmiş olmaları gerekiyordu. Hıristiyan ailelerden devşirilen çocuklar öncelikle müslüman Türk aileleri yanında Türkçe'yi, İslâmî esasları ve âdâbı öğrenir, daha sonra Edirne, Galatasaray, İbrâhim Paşa (bir ara İskender Çelebi) saraylarında bedenî ve ruhî kabiliyetlerini geliştirecek dersler ve tâlimler görürlerdi. Bunlara "acemi oğlanları" denilirdi. Acemi oğlanları, buradaki belirli tâlim ve terbiyeden sonra "çıkma" adıyla ayrılarak çeşitli askerî birlikler içerisine dağıtılır, üstün yetenekli olanlar ise daha yüksek seviyede bir eğitime tâbi tutulmak üzere Enderun'a alınırdı.

Enderun'daki eğitim Büyük ve Küçük odalar, Doğanlı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere yedi kademe üzerine kurulmuştu. Buradaki eğitimi sonuna kadar götüremeyen iç oğlanlar ara sınıflardan aynı şekilde çıkma adıyla ayrılarak çeşitli askerî birliklere katılırlardı. Mehmet İspirli, "Enderun", *TDV*, 11, s. 185-187.

Saray, mabeyn karşılığı olarak kullanılır bir tâbirdir. Devletin idaresine memur olanlara da, bunun mukabili olmak üzere "Bîrun" denilirdi. Farsça olan bu iki tâbirden Enderun iç, birun da dış demektir. Yalnız olarak Enderun denildiği gibi "Enderun-ı hümayun" suretinde de kullanılırdı. Osmanlı Devleti'nin teşekkül sıralarında devlet işleri pek basit ve ibtidai vasıtarla görülüyordu. Orhan ve oğlu Murat taraflarından yapılan teşkilât ile askerlik bir nizam ve intizam peyda etti. Memleket büyümeğe başladığı için yavaş yavaş saray teşkilâtı da yapılmaya başlandı. Asıl saray Yıldırım ve daha sonra ikinci Murat tarafından kurulmuş, debdebe ve daratı ise Fatih tesis etmiştir. İstanbul'u aldıktan sonra bir İmparator hayatı yaşamak ve yaşatmak isteyen Fatih ilkin şimdiki Üniversitenin bulunduğu yerde bir saray yaptırdı. Müteakiben Topkapı sarayını kurdu. Dört tarafı duvar ile çevrilmiş olan bu saray değirmenleriyle, fırınlarıyla, bostanlarıyla silâh depolarıyla, ahileriyle, koğuşlarıyla, mescitleriyle âdeta bir kasaba idi. Matbahlarında günde yirmi bin kişiye

Lütfi Paşa, Osmanlı devlet bürokrasisi içerisinde en alt kademedan en üst kademe olan vezîriâzamlığa kadar çeşitli makam ve mevkilerde görev almıştır. *Asafnâme* adlı eserinin girişinde belirttiğine göre Lütfi Paşa, Yavuz Sultan Selim Han Dönemi'nde (1512-1520) Çuhadarlık⁹, Müteferrikalık¹⁰, Çaşnigirbaşılık¹¹,

---

yemek dağıtılıyordu. Fatih'in babası ikinci Murad'ın, Edirne'de yaptırdığı saray bunun yanında ötekini kasaba addettiğimize göre ancak köy sayılabilir. Enderun işte bu sarayın iç hayatıdır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 1971, s. 533-534.

⁹ Çuhadar / Çukadar: Çuhadar, Farsça'da "yün kumaş" mânasına gelen çuhaya, "sahip olan" anlamındaki dâr kelimesinin ilâvesiyle oluşmuştur. Selçuklular'daki câmedarın karşılığıdır. Yaygın olarak çukadar şeklinde de kullanılır. Çuhadarlık Çelebi Sultan Mehmed zamanında (1413-1421) ortaya çıkmıştır. Başçuhadar ağa ve maiyetindeki ikinci ve üçüncü çuhadarların başlıca görevleri padişahın yağmurluğunu, kürk, kaftan, ayakkabı ve çizmelerini korumak, merasimlerde ve binişlerde bunları bir yerden bir yere taşımak, bayram törenlerinde halka para serpmektir. Başçuhadar ağa aynı zamanda padişah bir yere giderken veya cuma selâmlığına çıkınca gerektiğinde çuhadarlarla birlikte bostancıbaşı, büyük ve küçük mîrâhur ağalarla kapıcılar kethüdâsının, solakların ve sandalcıların nâzırlığını yapardı. Abdülkadir Özcan, "Çuhadar", *TDV*, 8, s. 38.

Eskiden sarayın büyük memurlarından ve padişahların hizmetlerinde bulunanlardan birine verilen addır. Sonraları resmî dairelerin ayak hizmetlerini yapanlara da bu ad verilmiştir. Çuha eski yazıda çuka suretinde yazıldığı için kanunnamelerle vesikalarda çukadar suretinde geçer. "Lehçe-i Osmânî"de (1306) tab'ı: "Ayak hizmetinde çuha mülebbes hizmetkâr, içağası", "Kamus-i Türkî"de "Ayak hizmetinde bulunan çuha elbiseli yahut çuhadan perdenin haricinde emre muntazır hademe" suretinde izah edilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 384-385.

¹⁰ Müteferrika: Hükümdarla vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin maiyyetinde hademe nevinde olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 637.

¹¹ Çaşnigirbaşı: Sofra hizmetlerini gören çaşnigirlerin başına verilen addır. "Serzevvakîn i hassa" da denilirdi. Sofracıbaşı demektir. Eski Türk hükümdarlarında bu vazifeyi görenlere (emir-i çaşnigir) unvanı verilirdi. Hükümdar yemek yemden yiyeceği yemekten tatmak çaşnigirbaşının vazifesi idi, Bu da yemeğin lezzetine bakmaktan ziyade zehir katılıp katılmadığını anlamak ve hükümdarın zehirlenmemesini temin etmek için yapılırdı. Bunun için çaşnigirbaşı sarayın emniyetli adamlarından birisi idi. Padişahlar sefere çıktıklarında diğer saray müstahdemleri gibi bu da maiyyette bulunur ve harbe iştirak ederdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I,1971, s. 331.

Kapıcıbaşılık¹², Mîr-i alemlik,¹³ Kastamonu Sancakbeyliği, Karaman Beylerbeyliği, Anadolu Beylerbeyliği görevlerinde bulunduktan sonra Kânûnî Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) de vezirlik ve sadrâzamlık makamlarına tayin edilmiştir.

Kânûnî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde Kastamonu ve ardından Aydın Sancakbeyliklerine getirilmiştir. Lütfi Paşa'nın 1522 yılında Aydın Sancakbeyi iken Rodos seferine katıldığı ve sefer sonrasında kalenin tamirine memur kılınan kimseler arasında yer aldığı bilinmektedir. Yanya Sancakbeyi iken Viyana kuşatmasına katılan Lütfi Paşa, 1533-34 yılında Karaman Beylerbeyliğine atanmıştır. Bu görevde iken İrakeyn seferine katılan Paşa, Van gölü civarındaki harekâta önemli rol oynamıştır. Yine bu sefer esnasında Tebriz civarındaki harekâta artçı olarak görev almış ve Tatvan sahillerinde Mimar Sinan'a gemiler inşa ettirerek düşman hakkında bilgi toplamıştır.

Lütfi Paşa, Anadolu Beylerbeyliğinin ardından 1536 yılında Rumeli Beylerbeyi ve sonrasında kubbe veziri olarak atanmıştır. Rodos Seferinde (1537) Osmanlı deniz kuvvetlerinin kumandasını üstlenerek Barbaros Hayrettin Paşa'yla birlikte Akdeniz harekâtına katılmıştır. Sefer sırasında fethin yakın olduğuna dair

---

¹² Kapıcıbaşı: Saray kapıcılarının âmiri ve büyük zabiti hakkında kullanılır bir tabirdir. Saray kapıcıları biri Dergâh-ı Âli diğer Bâb-ı Hümâyün olmak üzere iki kısımdır. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtında* kapıcıların sayısı için şu tafsilâtı veriyor: "On altıncı asır sonlarında Halkondil zeylindeki teşkilât kısmına göre, Dergâh-ı Âli ve Bâb-ı Hümâyün kapıcılarının mecmuu beş yüz kadardı. "Ayn-i Âli Risâlesi"nde ise 1925'i orta kapı ve 417'si Bâb-ı Hümâyünde olmak üzere kapıcıların mevcutları 2342 kadardı. 1070 Hicri tarihli ve 793 numaralı bir deftere göre kırk bölük olan Bevvâbin-i Dergâh-ı Âli mevcudu 1830 ve beş bölük olan Bevvâbin-i Bâb-ı Hümâyün ise 177'dir. (...) Osmanlı tarihinde kapıcıbaşılığın ihdası tarihi görülmekte ise de "Fâtih Kanunnamesi"nde yazılı olduğuna göre eski olduğu anlaşılıyor. Kanunname (Fâtih Kanunnamesi, s.10) mevkiini şöyle tâyin eder: "Bir cemiyet-i âli ve bir mecma-i ehali olsa ehl-i divana hariçten adam karışmasun, evvelâ vüzera anlardan sonra kazaskerler andan sonra defterdarlar andan sonra yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları mir-i alem ve kapıcıbaşı oturur. (...) Demek oluyor ki kapıcıbaşılar umumi toplantılara iştirâk edebilirler, devletin işlerini müzakere ve karara bağlayan divana iştirâk edemezlerdi. (...) Devlet merkezine herhangi bir devletin elçisi geldiği zaman bunun saraya gelişinde kapıcıbaşılardan ikisi onu evvelâ divana götürürler ve sonra da kollarına girip kendisini arz odasında padişahın huzuruna çıkarırlardı. (...) Divan-ı Hümâyünde yemekten sonra el yıkamak için vezir-i âzam önüne leğen ve ibrik koymak baş kapıcıbaşılardan vazifesi idi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 1971, s. 167-68.

¹³ Mîr-i Alem: Saray memurlarının ileri gelenlerinden birinin unvanıdır. "Emîr-i Alem" de denilirdi. Livâ-yı sultanın (Padişahın bayrağı) hamili ve alem (bayrak) mehterlerinin âmiri idi. Padişahın önünde çekilen tuğları muhafaza ve idare etmek de vazifesi cümlesindendi. İcabında rikâb-ı hümâyünü tutardı. Çok eski vazifelerdendir. Divanda mevkii vardır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 1971, s. 543.

ısrarına Barbaros Paşa'nın itirazı sonucu aralarında ihtilâf çıkmış, Kânûnî Sultan Süleyman Han'ın kuşatmayı kaldırma emriyle Lütfi Paşa İstanbul'a dönmüştür. Kısa süren mâzuliyetinin ardından 1538 yılında veziri sanî olarak atanan Paşa, görevi sırasında Padişahın yanında Boğdan seferine (1538) katılmıştır. Bu sefer esnasında icra ettiği en mühim hizmet, Mimar Sinan'ı padişaha takdim ederek Prut Nehri üzerinde köprü inşa edilmesine vesile olmuştur.

Bu hadiseden bir yıl sonra 26 Safer 946'da (13 Temmuz 1539) Ayas Paşa'nın ölümü üzerine vezîriâzamlığa getirilmiştir. Vezîriâzam olduktan sonra ilk icraatı, Mimar Sinan'ı hassa mimarlığına getirmek olmuştur.

II. Bâyezîd döneminde çeşitli devlet kademelerinde görevlendirilen Lütfi Paşa siyâsî tecrübeler kazanmıştır. Analiz yeteneği kuvvetli olduğundan II. Bâyezîd'in güven duyduğu ve fikir paylaşımında bulunduğu söylenen Lütfi Paşa, Kânûnî Sultan Süleyman döneminde de yüksek mertebelere getirilerek Şah Sultan ile evlendirilmiştir.

Lütfi Paşa, 1539 yılından 1541 yılına kadar iki yıl vezîriâzam olarak hizmet etmiş, bu makamda bulunduğu esnada Osmanlı-Venedik Savaşı'na (1540) son veren antlaşmanın imzalanmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Habsburg elçisiyle yapılan müzakereleri yöneten Lütfi Paşanın, Avrupa'nın içinde bulunduğu durumu iyi bildiği ve bu görüşmeler sonunda alınan savaş kararında etkili olduğu belirtilmektedir.

Budin Seferi'ne hazırlanıldığı esnada zina suçlusu bir kadına şer'î ve örfî hukuka aykırı bir cezai yaptırımında bulunması nedeniyle Şah Sultan ile aralarında çıkan tartışma sonucu 1541 yılında görevinden azledilmiştir. Lütfi Paşa'nın sadâreti süresince gerçekleştirdiği siyâsî, idarî ve mâlî icraatları, rüşvet ve irtikâpla mücadelesi karşısında kendisi aleyhine çalışan gayri memnun bir zümrenin oluşması ve bunların muhalefeti, azlinin diğer bir sebebi olarak gösterilmektedir.

Diplomasinin inceliklerine hâkim olan Lütfi Paşa'nın görevi süresince sürdürdüğü faaliyetleri ve devlet idaresine dair fikirlerini *Âsafnâme* adlı eserinden takip etmek mümkündür. Yine eserinde ifade ettiği ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde değinilecek olan müsâdere esasına dair getirdiği

uygulamalar devleti ve padişahı haramdan koruduğu gibi donanmaya dair ortaya koyduğu fikirler devleti uluslararası arenada güçlü bir yere koyacak niteliktedir.¹⁴

Lütfi Paşa görevinden azledildikten sonra Dimetoka'ya yerleşerek inzivaya çekilmiştir. Hayatının bu döneminde çoğu Arapça olmak üzere yirmi kadar eser yayınlamıştır. 958 (1551) de hac vazifesini yerine getirdikten sonra çiftliğine geri dönen Paşa, 13 Şaban 971 (28 Mart 1563)'de vefat etmiştir.

Görevinden azledildikten sonra yerleştiği yerde kurduğu 948 (1541) tarihli vakfiyesinde Dimetoka'nın Müslim köyündeki mescid ve okuluna 100.000 akçe ile Edirne'de yirmi dükkânı vakfetmiştir.

Lütfi Paşa *Asafnâme*'sinin önsözünde belirttiği gibi, zamanında geçerli tüm ilimleri öğrenmeye gayret etmiş biri olarak hayatının büyük bir kısmını ilim öğrenmeye adanmıştır. Kendisinin Arapçaya hâkimiyeti ve İslâm hukukunun çeşitli konularına gösterdiği ilgi kaleme aldığı risâlelerden anlaşılmaktadır. *Tevârih-i Âli Osmân* adlı eserinin önsözünde belirttiğine göre genellikle fikhî konulara ait Arapça ve Türkçe kaleme alınmış yirmi civarında eserinin bulunduğu anlaşılmaktadır. İslâmî ilimler dışında, tarih alanında telif ettiği üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan en meşhur olanı Hâfız-ı kütüb Âlî Bey tarafından geniş notlu ve açıklamalı olarak 1341 yılında neşredilmiş olan *Tevârih-i Âli Osmân*'dır. Günümüzde dört nüshası bulunan eserin biri Viyana Millî Kütüphanesi'nde, üçü Türkiye'de bulunmaktadır.

Lütfi Paşa'nın *Asafnâme*'de naklettiği hadiseler, devletin en güçlü döneminde sadrâzamlık makamında bulunmuş olması nedeniyle siyâsetnâme türü içerisinde bu risâleyi diğer siyâsetnâmelerden ayırmaktadır. Mehmet İpşirli "Lütfi Paşa" makalesinde *Tevârih-i Âli Osmân* hakkında bilgi verirken, eserin bu yönüyle diğerlerinden üstün olduğunu belirtmektedir. Lütfi Paşa, eseri yazmasındaki maksadın, *Asafnâme*'de olduğu gibi Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman dönemlerinde katıldığı seferlerde edindiği tecrübeleri olduğunu ifade etmektedir. Mehmet İpşirli'nin belirttiğine göre eserin kaynakları arasında Ahmedî, Âşıkpaşazâde, Oruç Bey, Neşrî, Şükrî-i Bitlisî gibi tarihçiler yer almaktadır.¹⁵

¹⁴ Krş. Ömer Döşemetaş, "Sadrâzam Lütfi Paşa'nın Hayatı ve İlim Kimliği", 2018, s. 33-55.

¹⁵ Krş. Mehmet İpşirli, "Lütfi Paşa", *TDV*, 27, 2003, s. 234-236.

Lütfi Paşa, eserini hazırlarken İslâm tarih yazıcılığının *Târîh-i Taberî*, *Târîh-i Güzîde*, *Târîh-i Âl-i Selçuk*¹⁶ gibi muteber kaynaklarından istifade ettiğini belirtmektedir. Müellif, XVI. Asrın başlarından 1553 yılına kadar olan döneme şahitlik ettiği için, eser aynı zamanda birinci elden kaynak olma özelliğine sahiptir.

Çalışmamızda bütün nüshaları değerlendirilerek Âlî Bey'in not ve eklemeleri dâhil edilmiş tam metnin Kayhan Atik tarafından hazırlanan ve 2001 yılında "*Lutfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*" adıyla basılmış olan versiyonu kullanılmıştır.

Lütfi Paşa kendisinden sonra vezîriâzam makamına gelecek olan kimseleri makamın gerekliliklerine dair bilgilendirme yaptığı *Âsafnâme* adlı eserinde bizzat döneminde uygulamaya koyduğu icraat ve düzenlemeleri kaleme almıştır. Teorik bilgiden ziyâde uygulamaya yönelik bilgiler vermesi nedeniyle siyâsetnâme türü içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı bir diğer önemli eser ise "*Halâşü'l-ümme fî ma'rifeti'l-e'imme*" adlı eserdir. Lütfi Paşa, bu eserini, Osmanlı hilâfetinin meşruiyetini ve geniş kitleler tarafından kabul edildiğini ispat için Arapça yazmıştır.

Lütfi Paşa'nın yazmış olduğu eserleri aşağıda sıralanmıştır.

Arapça Eserleri:

1. *Kitâb-ı Zübdetü'l-Mesâyil fî'l-i'tikâdât ve'l-ibadât*
2. *Kitabu'l-Kunûz fî Letâyifi'r-Rumûz fî'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*
3. *Risâle fî Tashîhi'n-Niyyeti ve'l-Ameli bihâ*
4. *Risale fî Takrîri'l-Ervâh Eyne Tasîru İzâ Uhrîcu min Haze'l-Escâd*
5. *Risâle fî Takriri men Ehabbe Likâe ve men Kerihêhû*
6. *Risâle fî Takriri's-Şühedâi vemâ Yeteallaku bi Umûri'l-Âhireti*
7. *Risâle fî Hasâisi ehli's-Sünneti ve'l-Cemâati ve fî Beyâni Ehli'l-ehvâi ve'd-Delâleti*

---

¹⁶ Krş. A.g.m.

8. *Risale fî Tashîhi Salâti 'l-Cum'ati vemâ Yete'allaku bihâ mine 'l-Fedâ-ili ve 'l-Adâb*
9. *Risâle fî Beyâni Duhûli 'l-Hammâm vemâ Yete'allaku bihâ ve 'l-İhtitâb ve Taklîmi 'l-Ezâfir*
10. *Risâle fî Beyâni Metâ Yenkatı 'u Mârifete 'l- 'Abdi mine 'n-Nâs inde Hâleti 'l-Mevt ve fî 't-Tevbeti ve Beyânihâ ve fî 't-Tâibi men Hüve*
11. *Risâle fî Beyâni 't-Tedâvi ve 'l-Mesâib ve Telkîni 'l-Meyyiti vemâ Yestehibbu mine 'l'Ehvâli 'l-Mütehaddarîn 'İnde 'l-Mevt.*
12. *Risâle fî Takriri 's-Saydi ve 'z-Zebâyah ve fîmâ Yehillü ve mâ lâ Yehillü*
13. *Risâle fî Beyâni Ef'âlil 'l- 'ibâd ve Yu'annâ bihi 'l-İhtiyâri 'l-Cüz 'i.*¹⁷

Türkçe Eserleri:

1. *Kitab-ı Tenbîhu 'l-Gâfilîn ve Te 'kîdü 'l-Gâfilîn (İcmali ve Mufassal usûlü 'd-Dine aî)*
2. *Kitab-ı Tuhfetüt 't-Tâlibîn*
3. *Kitâb-ı Hayât-ı Ebedî*
4. *Risâle-i Suâl ve Cevâb*
5. *Risâle-i Niyyet*
6. *Umûr-ı Mühimmât*
7. *Tevârih-i Âl-i Osman*
8. *Asafnâme*¹⁸

¹⁷ Kayhan Atik, *Lütfî Paşa ve Terâih-i Âl-i Osman* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001), s. 16-17

¹⁸ A.g.e., s.16.

2. SİYÂSETNÂMELER

Arapça siyâset, “insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı, politika” kelimesiyle Farsça nâme “mektup, yazı” kelimesinden meydana gelen siyâset-nâme terimi “devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür” anlamında kullanılır.¹⁹ Siyâsetnâmeler, hükümdarlara yönelik yazılmışsa “nasîhatü'l-mülûk, âdâbü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk, enîsü'l-mülûk”²⁰ olarak isimlendirilirken, vezir, emîr veya diğer devlet adamları için kaleme alınmışsa “nasîhatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ, mir'âtü'l-vüzerâ”²¹ şeklinde adlandırılmaktadır.

Osman Kürşat Acar ve Muhammed Yusuf Ertek yapmış oldukları çalışma doğrultusunda siyasetname terimini şu şekilde açıklamaktadırlar;

Görüldüğü gibi “siyaset” kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, sözlüklerde İtalyanca kökenli “politika” ve Fransızca kökenli “diplomasi” gibi kelimelerle benzer/yakın anlamlarda olduğu belirtilmektedir. “Nâme” kelimesinin ise “siyâsetnâme” kelimesini oluştururken, sonuna getirildiği kelimelere yazılmış küçük kitap mânâsında bileşik isimler yapmak göreviyle kullanıldığı görülmektedir.²²

Tüm bunlardan farklı olarak, Agâh Sırrı Levend *siyaset kelimesinin “suçluyu şeriat hükümlerine göre cezalandırmak” anlamıyla ilgili olarak, suçluya uygulanacak cezalardan bahseden eserlerin*²³ de siyâsetname olarak adlandırıldığını söylemektedir.

Siyâsetnâmeler devlet erkânına, hükümdarlara hitaben yazılmış eserlerdir. Agâh Sırrı Levend’e göre siyâsetnâmeler;

Esas karakter bakımından ahlâkî eserler arasında yer alır; bu türün dallarından biri sayılır. İlk ve orta çağlarda ahlâkın temeli din olduğuna göre, siyâsetnâmeler dinî esaslara dayanır. Kur’an’dan ve hadislerden tanıklar

¹⁹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetname”, *TDV*, 37, 2009, s. 304.

²⁰ A.g.m., s.304.

²¹ A.g.m., s.304.

²² Osman Kürşat Acar, Muhammed Yusuf Ertek, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınları, İstanbul, 2019, s. 138.

²³ Agâh Sırrı Levend, *Siyaset-nameler*, s.168. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/503952> (erişim tarihi 29.02.2020)

getirilir; tarihten örnekler verilir. Geçmişteki olayları, zalim ve adil hükümdarlarla devlet ve şeriat adamlarının bu konudaki tutumlarını belirten hikâyeler ve fıkralar anlatılır.²⁴

Levend'in belirttiği gibi, ana çatısı dinî-ahlâkî temeller üzerine kurulan siyâsetnâmelerin ağırlık merkezi ahlâk olması nedeniyle eserlerde yer alan öğüt ve tavsiyeler sadece devlet erkânının yanısıra okuyan herkese hitap etmektedir. Siyâsetnâmeler arasında, *bilgiye dayalı bir yetki ile kaleme alınmış eserler bulunduğu gibi, gelişi güzel yazılmış, dağınık ve basit olanlar da vardır.*²⁵ Bunun yanı sıra, siyâsetnâme olarak adlandırılmış olmalarına rağmen içerik bakımından farklı konular barındıran siyâsetnâmelerde bulunmaktadır.²⁶ Osman Kürşat Acar ve Muhammed Yusuf Ertek bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir;

Her nasihatnâme ve siyâsetnâme söz konusu meselelerle doğrudan doğruya ilgili değildir. İlgili olsa dahi, içinde pek çok konu barındırır. İlgili mevzuya ancak birkaç yaprakta değinilmiştir. Dolayısıyla bunların arasında istenilen hususu bulup çıkartmak güçtür.²⁷

XIV. - XVI. yüzyıllar arasında neşredilmiş olan klasik dönem Osmanlı siyâsetnâmeleri İslâm medeniyeti altında varlığını sürdüren üç ana siyasî felsefe ve düşünce temeli görülmektedir. Bunların ilki Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde yer alan kısmen eski Hint felsefesiyle karışmış halde somutlaşan Türk telakkileri²⁸; ikincisi Nizamülmülk'ün *Siyerü'l-mülük*'unun eski Hint siyâsî düşüncesiyle karışmış İran siyâsî felsefesi²⁹ ve son olarak;

Eflatun ve Aristo'nun fikirlerine dayanmak suretiyle IX. Yüzyılda ünlü filozof el-Kindî'nin risâleleri ile başlayıp Farabî'nin el-Medînetü'l-Fâzıla ve kitabü's-siyase isimli meşhur eserleriyle devam eden; ayrıca muhtelif zamanlarda yazılmış *Es-siyasetü's-Şer'iyye* isimli pek çok eser tarafından tensil edilen; eski Yunan ve İran siyâsî düşüncesi ile İslâm'ın sentezinden oluşan Müslüman Arap siyâsî düşüncesi.³⁰

²⁴ Agâh Sırrı Levend, "Siyaset-nameler" Türk Dili Yıllığı, 12, s. 171.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/503952> (erişim tarihi 29.02.2020)

²⁵ A.g.m. s.170.

²⁶ Krş. A.g.m., s. 170,171.; Osman Kürşat Acar, Muhammed Yusuf Ertek, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınları, Ankara 2019, s. 152-153.

²⁷ Osman Kürşat Acar, Muhammed Yusuf Ertek, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınları, 2019, s. 152.

²⁸ Osman Kürşat Acar, Muhammed Yusuf Ertek, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınları, Ankara 2019, s. 149.

²⁹ A.y.

³⁰ A.y.

Bu bağlamda, devletin sağlam bir yapıda olması kendine özgü bir geleneğe sahip olmasıyla ilişkilidir görüşünü savunan Ersan Ersoy, geleneği devletin dışına itmenin devleti sarsacağını ifade etmektedir.³¹ Geleneğin, devleti ayakta tutan temel yapıtaşları olarak değerlendirilmesine istinaden çalışmamızda Türk Devlet geleneğini temellendiren adalet kavramı üzerinden kurgulanmış *Kutadgu Bilig*, *Siyerü'l-mülûk* ve *Asafnâme* karşılaştırılmalı olarak ele alınacaktır.

Tüm bu bilgiler dahilinde siyâsetnâme türü, genel olarak, devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, hazinenin idaresi, uluslararası ilişkilerde uyulması gereken kuralları konu almaktadır. Siyâsetnameler, ayrıca, devlet başkanının Allah'a ve halka karşı sorumlulukları ve devletin ayakta kalmasının temel şartlarını belirtmektedir. Konuların işlenişinde, Nizamü'l-Mülk'ün kaleme aldığı *Siyâsetnâme* örneğinde olduğu gibi, teorik yaklaşımın yanı sıra pratik hayata yönelik hususlara ağırlık verilmektedir. Bu tür eserlerde âyetler, hadisler ve hikmetli sözler, meşhur hükümdarların, halife ve sultanların söz ve davranışlarından örnekler kaydedilerek yöneticilere tavsiyelerde bulunmaktadır.

Eflâton ve Aristo gibi eski Yunan filozoflarının devlet yönetimi ve felsefesine dair görüşlerini belirttiği eserler de bu kategori altında değerlendirileceği gibi, Hz. Ali'nin Mısır valisi Mâlik el-Eşter en-Neha'ye gönderdiği rivâyet edilen hacimli mektup İslâm tarihinde siyâsetnâmenin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. *Nehcü'l-belâga* adıyla neşredilen bu eserde, devlet görevi sırasında uyulması gereken kurallar detaylandırılarak anlatılmaktadır.

Devlet yöneticilerine tavsiye ve öğüt niteliğinde olan siyâsetnâmelerin konusu, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde vurgulanan devlet yönetimine dair *ülû'l-emre itaat, adâlet, ehliyet, doğruluk, halka güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınma* gibi temel esaslardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in devri başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasî ve idarî mektuplar, sözlü

---

³¹ Ersan Ersoy, *Yönetim Kültürü ve Devlet Ahlakı*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019, s.101.

rivayetler İslâm dünyasında kaleme alınmış olan siyâsetnâmelerin başlıca kaynaklarıdır.³²

Eski Yunan, Hint, İran ve Çin medeniyetlerinde devlet yönetimine dair yazılmış kitaplar veya nasihatnâme / pendnâmeler de bu türün önemli kaynakları arasında yer almaktadır.³³

Agâh Sırrı Levend “Siyaset-nameler” makalesinde halkın âdil hükümdarlar döneminde refah içerisinde yaşadıklarını bu sebeple asırlar boyunca halkın tek dileğinin adalet olduğunu ifade etmektedir.³⁴ Halkın talep ettiği bu adaleti, vezir, kadı gibi kudret sahibi devlet adamlarının zulmünden korunmak olarak tanımlayan Levend, halkın sosyal adaleti hiçbir zaman düşünmediğini çünkü sözü kanun olan hükümdarın toplumsal eşitliği sağladığını beyan etmektedir. Levend, kısaca siyasetnamelerin kaleme alınış sebebini şu şekilde açıklamaktadır;

Halkın ızdırabını yakından gören fikir adamları, bu isteği dile getirerek, her fırsatta hükümdarlara, vezirlere adaleti salık vermişler, adalet olmadıkça saltanatın yoksun kalacağını anlatmaya çalışmışlardır. Siyaset-nameler, asıl bu amaçla kaleme alınmış eserlerdir.³⁵

Bu bakış açısından yol çıkararak, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Lütfi Paşa'nın, kaleme almış olduğu *Asafnâme* adlı risâlesinde beyan ettiği konular dahilinde, adâlet ve âdil bir yönetim için gerekli olan liyâkat hususundaki görüşlerine detaylıca değinilecektir. Yine Agâh Sırrı Levend, yaptığı tasnif içerisinde Lütfi Paşa tarafından yazılmış *Hâzihi Risâletü Halâsı'l-Ümme Fî Mâ'rifeti'l-e'imme* adlı risâlesini siyâsetnâme türü olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple, Lütfi Paşa'nın ideal devlet adamına dair görüşlerini daha kapsayıcı bir şekilde değerlendirmek amacıyla bu makaleye *Lütfi Paşa'nın Osmanlı Padişahlarının Meşruiyetini Açıklamasına Dair* başlığı altında ayrıca yer verilecektir. Tüm bunların öncesinde, bu bölüm içerisinde, Türk İslâm Devlet geleneğinin temelini oluşturan bu kavramların kuruluşundan XIV. Yüzyıla kadarki

---

³² A.g.m.

³³ A.g.m.

³⁴ Agâh Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, Türk Dili Yıllığı, 12, s.167.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/503952> (erişim tarihi 29.02.2020)

³⁵ A.y.

süreç içerisinde nasıl ele alındığı ve değişmeden korunduğu *Asafnâme*, *Siyerü'l-mülûk* ve *Kutadgu Bilig* kapsamında incelenecektir.

2.1. Asafnâme

Adlî ve idârî teşkilâtını dayandırdığı temelleri nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılın sonuna kadar dünyanın en kuvvetli devleti olarak kabul edilmektedir. Ancak geleneksel tarihçiler XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin bunalıma girdiğini ve hatta bu bunalımın Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminden itibaren başladığını beyan ederler. Merkezî yönetimin, ekonominin, askerî ve eğitim sistemindeki bozulmalar ile sosyal alandaki sıkıntıların yanı sıra başarısız savaş ve iç isyanlar ile III. Murad (1574-1595) devrinde gerileme kendini iyice hissettirirken, III. Mehmed (1595-1903) döneminde de devam ettiği gözlenmektedir.³⁶

Bunalım, buhran ya da dönüşüm olarak da adlandırılan bu dönem, devrin aydınları tarafından konu edilmiştir. Bu bağlamda devlet adamlarına, vezir ve sultanlara risâle, layiha, siyâsetnâme, nasihatnâme şeklinde eserler sunulmuştur. Çalışmamızın ana kaynağı olan *Asafnâme*'de bu çalkantılı dönemin başı olarak kabul edilen Kânûnî Sultan Süleyman döneminde Lütî Paşa tarafından kaleme alınmıştır. II. Bâyezîd döneminde saray hizmetine alınmış olan Lütî Paşa, çalışmamızın birinci kısmında da belirtildiği üzere, devletin en küçük kademelerinde görev yapmaya başlayarak en yüksek mevki olan vezîriâzamlığa kadar yükselmiştir. Bu bilgiye dayanarak şunu söylemek mümkündür ki, Lütî Paşa sadrâzamlığı süresince edinmiş olduğu tecrübelerden istifade ederek dönemin aksaklık ve eksikliklerini düzeltmeye çalışmıştır. Bu gayretini görevinden azledildikten sonraki dönemde kaleme aldığı *Asafnâme*'de bizzat belirtmektedir. Eserini kaleme almasından maksadının kendisinden sonra sadrâzamlık görevinde hizmet edecek olan kimselere yardımcı olmak ve onlara yol göstermek olduğunu

---

³⁶ Krş. Kayhan Atik, "Lütî Paşa'nın Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetimine Dair Görüşler", 2017, s.343.

risâlesinin önsözünde belirtmektedir.³⁷ Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti* adlı kitabında risâlenin adının nereden geldiğini şu şekilde anlatmaktadır; “Sadrâzamlığı anlattığı *Âsafnâme*, adını, Müslüman geleneğine göre Kutsal Kitap’ta Kral Süleyman’ın veziri olup akıllı ve sadık bir bakan örneği olan Âsaf’dan alan küçük bir kitaptır”.³⁸

Bir siyâsetnâme türü olarak, literatürde önemli bir örnek olan *Asafnâme*, küçük olmasına rağmen kapsamı bakımından çok zengin bir eser olma özelliğine sahiptir. “İlk olarak 1910 yılında Leipzig’de Rudolf Tschudi tarafından doktora tezi olarak edisyon kritik şeklinde yayımlanmıştır. Hemen bunun akabinde 1326 (1910-1911) yılında Ali Emîrî Efendi’nin önsözyle birlikte İstanbul’da tekrar neşredilmiştir. Daha sonra Ahmet Uğur, Tuschudi ve Ali Emîrî’nin neşirlerinin edisyon kritiğini yaparak yeni bir neşir gerçekleştirmiştir, Mübahat Kütükoğlu ise eserin yazmalarını yeniden incelemeye tâbî tutarak öncekilerden daha sağlam bir metin tesis etmiştir.”³⁹ Prof. Dr. Köksal’ın çalışmasında da belirttiği gibi *Asafnâme*’nin yirmiden fazla yazması bulunmaktadır.⁴⁰

Çalışmamızda Prof. Dr. Ahmet Uğur’un 1980 yılında İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisinde *Asafnâme-i Vezir Lütfi Paşa* başlığı ile kritik ettiği, daha sonra 1982 yılında Kültür Bakanlığı tarafından neşredilen ve daha sonra 2017 yılında revize edilerek günümüz Türkçesi ile Büyüyenay Yayınları tarafından yayımlanan metinden istifade edilmiştir.

Risâlesini dört bölüme ayıran müellif, eserin önsözünde *Asafnâme*’yi yazmasının sebebini şu şekilde anlatır;

Şimdi padişahımız olan, sultanların en büyüğü, hakanların en şerefli, Allah’ın kullarının yardımcısı ve Allah’ın ülkelerini koruyan, Allah için gaza eden, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere hizmet götüreren, Sultan Süleyman Han - Allah Onun kudretini daim kılsın - bu fakire vezîriâzamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümâyun’un kanunlarını evvelce gördüklerime aykırı olarak perişan halde bulduğumdan,

³⁷ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, (Büyüyen Ay, 2017), s. 26.

³⁸ Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, (Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2006), s. 85.

³⁹ Asım Cüneyd Köksal, *Osmanlı’nın Bilgeleri Lütfi Paşa*, (İlke Yayıncılık, 2017), s.72.

⁴⁰ Halihazırda yapılan araştırmada 14 adet yazma esere ulaşılmıştır.

[http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Asafnâme&page=1\(10.11.2018\)](http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Asafnâme&page=1(10.11.2018))

vezîriâzamlık adabını ve vezîriâzamlığa gerekli olan önemli şeyleri toplayıp bu kitapçığa yazıp ona *Asafnâme* adını verdim. Ta ki vezîriâzamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler.⁴¹

Risâlenin kısımlarına, çalışmanın ilerledikçe detaylı bir şekilde değinilecektir. Fakat öncesinde, bir siyâsetnâme örneği olan *Asafnâme*'nin diğer siyâsetnâmelerden farkını ortaya koymak gerekir. Eserde ileri sürülen fikir ve görüşler bir teoriye bağlanmaksızın sade ve özlü bir dil ile yazılmıştır. Lütfi Paşa risâlesinde örnekleri kendi döneminden tanıdığı şahsiyetler üzerinden vermiştir. Bu da *Asafnâme*'yi diğer örneklerden ayıran bir özellik olmuştur. Yazımızın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi Lütfi Paşa çok küçük yaşlarından itibaren sarayda eğitim almış ve devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilmiştir. Bu sebeple hâlihazırda işlemekte olan düzenin içerisindeki sıkıntıları tespit ederek, hangi uygulamalar ile söz konusu problemlerin giderilebileceğini bildirmiştir.

Siyâsetnâme literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan *Asafnâme*, Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı ve işleyişi hakkında genel bilgileri aktarmanın yanı sıra müellifinin sadâreti boyunca yaptığı işleri kaydetmektedir. Bu sebeple eserde ortaya konan düşünceler, teorik, uygulamadan uzak olmaktan ziyade icrâata yönelik, uygulanabilir çözümler niteliğindedir.

Çalışmanın bu bölümünde, *Asafnâme*, Türk Devlet geleneğinde önemli bir yere sahip olan Yusuf Has Hacib ve Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme almış oldukları eserler ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu karşılaştırmadan maksat, Türk Devlet geleneğinde devletin devamlılığının sağlanması için devletin dayandığı temellerin, dönemler ve yöneticiler değişse de, aynı kavram ve değerlere bağlı olduğunu göstermektir. Dönem sırasına göre kısaca değinilecek olan eserler, metnimizin ana kaynağı olan *Asafnâme* ile karşılaştırmalı olarak detaylandırılacaktır.

---

⁴¹ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.26.

2.1.1. Birinci Bölüm: “Vezîriâzamın Ahlâkı ve Adabı Nasıl Olmalıdır ve Âlemin Koruyucusu Padişah ile Vezîriâzam Nasıl Muamelede Bulunmalıdır Bunları Açıklar”

Vezîriâzamın ahlâkına dair başlıkları konu alan bu bölümde Lütfi Paşa, sadrâzamın iyi niyetli kimselerden olmasının zarûretini vurgular. Vezirin yaptığı her işte Allah rızâsını gözeterek öncelemesinin şart olduğunu belirtir. Her işte adâlet ve liyâkat üzere hareket edilmesinin gerektiğini öğütler. Vezirin gelirin miktarından başlayarak, gelirin harcanmasıyla hizmete dönüşebileceği imkânları tanımlar. Makamının himâyesindeki adamlara gelirin ne şekilde tahsis edileceğine dair hususlara değinir. Ayrıca, vezîriâzamlığın makam-ı arz olduğuna dikkat çekerek, istekleriyle huzura gelenlere karşı hoşgörölü ve yumuşak olunması gerektiğini hatırlatır. Vezirin ahlâkına dair çokça açıklamalarda bulunan Paşa, padişaha her şeyin naklinin elzem olduğunu ve bu nakiller esnasında her daim doğruluk ve dürüstlüğün gözetilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ebû Yâkub Sûsî, “Sûfî, sebebin rahatsız etmediği, talebin yormadığı kişidir”⁴² demiştir. Lütfi Paşa bu tarifile çokça bağdaşan ifadeleriyle, tasavvufun ‘halka hizmet Hakk’a hizmettir’ anlayışına istinaden halkın arasında sülûkunu tamamlamaya gayret etmiş bir mütefekkindir. Bir devlet adamının ahlâkına, edebine dair görüşlerini kendisinden sonra bu makama hizmet edecek olan kimselere aktarmak istemiştir. Onun devletli ahlâkının temel prensibi, devletin bekasının dâim olması için sorumlu bireyin ahlâkının rızâ-yı ilâhîyi gözetmesidir.

2.1.2. İkinci Bölüm: “Savaş Tedbirlerini (Önlemlerini) Açıklar”

Lütfi Paşa, haftanın belirli günleri vezîriâzam sarayında Hazreti Peygamber’in aziz ruhu için yemek tertip etmiş⁴³ ve bu yemeklerde dönemin ileri gelenlerini sofrasında ağırlamıştır. Bu sayede gündemin nabzını tutan, bilim, edebiyat, felsefe gibi alanlarda yaşanan gelişmeleri dinleyen Lütfi Paşa edindiği bilgiler dâhilinde devletine hizmet etmiştir. Bunun en iyi örneği, donanmaya dair

⁴² “Sûfî”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Kalem Yayınevi, 2006), s. 925.

⁴³ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.35.

yapılan yatırımlarda oynadığı roldür. Osmanlı Devleti'nin üzerinde bulunduğu coğrafi konum sebebiyle karada olduğu gibi denizlerde de hâkimiyet kurulması gerektiğine inanan Paşa, konu ile ilgili görüşlerini bu bölümde açıklamaktadır.

2.1.3. Üçüncü Bölüm: “Hazine Tedbirlerini (Önlemlerini) Açıklar”

Vezârete geldiği dönemden itibaren devletin gelirinin giderinden az olması nedeniyle çevre hazinelerden alınan borçlar ile açıkların kapatıldığına dikkat çeken Lütfi Paşa, kendi sadâreti döneminde bu gelir gider dengesizliğini düzeltmeye çalıştığını, bu sebeple birçok ıslahat düzenlediğini beyan etmektedir. Kul hakkına girmemeye ve haramdan kaçınmaya çok dikkat eden Lütfi Paşa, devletin / padişahın herhangi bir sebeple kul hakkına ya da harama bulaşmasının devletin sonuna sebebiyet vereceğine vurgu yaparak bu hususta dikkat edilmesi gereken noktaları detaylı bir şekilde dile getirmektedir.

2.1.4. Dördüncü Bölüm: “Halkın Durumunu Açıklar”

Genel hatlarıyla Osmanlı toplumunun resmini çizen Paşa, bireylerin geldikleri toplumsal sınıf katmanlarına göre çalışabilecekleri uygun iş alanlarına işaret eder. Kul hakkının gözetilebilmesi için nüfus kayıtlarının dikkatli bir şekilde incelenmesinin elzem olduğunu belirtir. İtinayla yapılacak kontrollerle ölenlerin ve hastaların bu defterden çıkartılması gerektiğini ifade eder.

2.2. Kutadgu Bilig ve Asafnâme

Devlet yönetimi ve âdil yönetici kavramları dâhilinde ele alınacak ilk eser Yusuf Has Hacib (1017 – 1077) tarafından 1070 yılında Tabgaç Buğra Ebu Ali Hasan Bin Süleyman Arslan'a sunulmuş olan *Kutadgu Bilig*'dir. İslâmî Türk edebiyatının ilk yazarı olarak kabul edilen ve eseri günümüze ulaşabilmiş Yusuf Has Hacib, M.S. XI. yüzyılın başlarında Türkistan'ın Balasagun şehrinde dünyaya

gelmiştir. Devrin sayılı medeniyet merkezlerinden biri sayılan Balasagun'da iyi tahsil görmüş, bilgiye önem veren bir entelektüel olan Yusuf Has Hacib, eserini doğduğu şehirde yazmaya başlamış ve on sekiz ay sonra Kâşgar'da bitirmiştir. Hakaniye Türkçesi ile yazılmış olan eserini dönemin hükümdarına sunan müellif, takdir ile karşılanmış ve mükâfat olarak baş danışmanlık makamına getirilmiştir.⁴⁴

Klasik mesnevî tarzındaki eser tevhid, na't ve dört sahâbenin zikrinden sonra hakan Tabgaç Uluğ Buğra Han'ın methiyesi ile başlar. *Kutadgu Bilig* 88 bölüm ve 6645 beyitten meydana gelmiştir. Araştırmacılar, "Kutadgu Bilig"i kelime anlamı olarak "mutlu olma bilgisi"⁴⁵ ve/ya "mutluluk veren bilgi"⁴⁶ olarak tanımlarlar. Eserin günümüzde bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Viyana nüshası olarak bilinen Uygur yazısıyla yazılmış olan versiyonudur. İkincisi, 1896 yılında Kahire Hidivlik Kitaplığının Alman müdürü Dr. Morits tarafından bulunan, Arap harfleriyle yazılmış Kahire nüshasıdır. Üçüncüsü, yine Arap harfleriyle yazılmış, Zeki Velidî Togan tarafından Türkistan'ın Fergana ilinin Namangan kentinde bulunmuş olan Fergana nüshasıdır.⁴⁷

Karşılıklı diyalog şeklinde kurgulanmış olan *Kutadgu Bilig*'te, maddî-mânevî mutluluğun yolları araştırılırken kitaptaki şahısların konuşmaları aracılığıyla dört kavram vurgulanmaktadır. Bunlar; Gündoğdu isimli hükümdar, adâleti (töre) simgelemektedir. Gündoğdu'nun iki veziri vardır. Bunlardan biri Ay-Toldı saâdeti (kut) temsil etmektedir. Ay-Toldı, vefatından sonra yerine geçmesi için oğluna öğüt verir. Hükümdarın daveti ve ısrarı ile vezir olan Ögdülmüş, akli temsil etmektedir. Dördüncü karakter ise Odgurmuş adında Ay-Toldı'nın akrabası olan zahittir ve kanaat ile âkıbeti (irfan) temsil etmektedir.

Özetle, *Kutadgu Bilig* adlı eserde Yusuf Has Hacib Töre'ye sorulan sorulara kut, akıl ve irfan ile cevap vermektedir. Diğer bir deyişle, eserde ahlâkî değerler, hukuk, devlet, sosyal ve ekonomik hayata dair kavramlar bu dört şahıs üzerinden tanımlanmaktadır. İslâm filozoflarının vurguladığı gibi ideal devlet için gerekli olan

⁴⁴ Krş. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991), s. XXV; Ayrıca bkn. "Kutadgu Bilig", *TDV*, 26, 2002, s. 478-480.

⁴⁵ A.g.e. s. XXV; Ayrıca bkn. Ag.m., s. 478-480.

⁴⁶ A.g.e. s. XXV; Ayrıca bkn. Ag.m., s. 478-480.

⁴⁷ A.g.e., s. VII-IXXXV; Ayrıca bkn. Ag.m., s. 478-480.

erdemli / faziletli yöneticilerdir. Yusuf Has Hacib de eserinde bu yapıdaki yöneticilere dikkat çekerek bir çeşit yeteneklilerin yönetimi (meritokrasi) olarak tanımlayabileceğimiz bir yapı ortaya koymaktadır. Müellif, kendi döneminin gereklilikleri ile ideal devleti ortaya koymayı hedeflemiş ve ayrıca okuyanın günlük hayatına da etki edecek birçok hikmetli söz ile eserini tamamlamıştır.

Kutadgu Bilig'te ahlâk ve siyaset alanına dair belirleyici unsurlar töre, kut, akıl ve gönül olarak ele alınmaktadır. Kişinin bireysel ve toplumsal hayatını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için ahlâkî ve siyâsî alandaki eylemlerini doğruluk ve iyilik üzerine inşa etmesi gerekir. Kişi elde ettiği bu nitelikler sayesinde insan olma vasfını kazanmaktadır. Toplumsal yapının sağlıklı olması için, kanun ve kurallar adâlete uygun bir şekilde uygulanmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için de âdil bir hükümdara ihtiyaç vardır. Eserde töre kavramını temsil eden hükümdar (Gündoğdu) hâkimiyet görevini Tanrı'dan alır. Güneş'e benzetilen hükümdar her daim doğruluğu ile hükmetmeli ve kuvvetiyle devletini korumalıdır. Hükümdar Tanrı tarafından gerekli niteliklere sahip bir şekilde var edilir. Liderlik vasıflarına sahip olan yönetici, otorite sahibi olur ve hükümdarın meşruiyeti Tanrı'nın ona bahsetmiş olduğu özelliklerden gelir. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür, Yusuf Has Hacib kurguladığı yönetimle halk ile hükümdarı karşılıklı olarak birbirine bağlamaktadır. Hükümdar paranın değerini korumak, âdil bir yönetim sergilemek ve yolların güvenliğini sağlamak zorundadır ve bunun karşılığında halk yönetime itaat etmeli, vergisini zamanında ödemeli ve devletin dost dediği ile iyi geçinip düşman dediğinden uzak durarak iç karışıklığa sebebiyet vermemelidir.⁴⁸

Fatih M. Şeker *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig* adlı çalışmasında bu karşılıklı bağıllık durumunu şu şekilde değerlendirmektedir; “Türk devlet geleneğinde bozkurt ve bügü (hâkim) şeklinde hitap edilen beyler köle de olsalar; hâkimiyetlerini Tanrı'dan aldıkları kut ile kazandıkları için devlete itaat vaciptir; işaret edildiği gibi beylik mukaddestir.”⁴⁹ Şeker'e göre, Yusuf Has Hacib'in ortaya koyduğu kut kavramı devlet ile eş anlamlıdır. Bu sebeple Tanrı

⁴⁸ Krş. Aygül Akyol, *Kutadgu Bili'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yayınları, 2017, s. 30-58.

⁴⁹ Fatih M. Şeker, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, (Dergah Yayınları, 2011), s.142

sadece devleti vermez, devletin bekasına hizmet edecek olan unsurları da var eder.⁵⁰ Meşruluğunu Tanrı'dan alan devlet başkanına itaat edilmesine vurgu yapan Yusuf Has Hacib, hükümdarın âdil bir yönetim sağlamaması durumunda zulmün ortaya çıkacağına ve bunun sonucu olarak beyliğin sona ereceğine de dikkat çekmektedir. Devletin silah ile alınacağına ama devletin varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olanın kalem olduğuna dikkat çeken müellif maddî âlem ile mânevî âlemi birbirine bağlamaktadır.⁵¹

Burada kalemden kasıt hükümdarın yardımcılarıdır. Yusuf Has Hacib, hükümdarın tek başına devleti yönetemeyeceğine dikkat çekerek, hükümdarın dürüst, çalışkan, liyâkat ehli kimselerden kendisine yardımcıları seçmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, kut olarak tanımlanan Aytoldı, eserde, doğası sakın, akıllı, bilgili, zeki, iyi gönüllü, sözü yumuşak ve doğru bir genç olarak tasvir edilmiştir. Müellifin Aytoldı'yı Ay'a benzetmesinden maksat, ayın her zaman tam halini muhafaza edememesidir. Diğer bir deyişle, Güneş her zaman azametini koruyan, her daim ışık ve ısı yayan bir varlık iken Ay, ışığını Güneş'e borçludur. Buradan da şu görülmektedir ki, vezir gücünü hükümdarın varlığından almaktadır. En nihayetinde, vezir hükümdara hizmet ettiğinin idrakinde olmalıdır. Bu makam kazanılmış olan bir makamdır ve yok olmaya mahkumdur. Kut'un Ay ile tasvir edilmesindeki diğer maksat devletin de dolunay gibi küçülüp büyüyebileceğidir. Müellif, insanın dünyadaki geçici hevâ ve heveslere bel bağlamaması gerektiğini çünkü bu âlemde elde edilen mutluluğun geçici olduğunu ifade etmektedir.

Bu âlemin oluş ve bozuluş âlemi olduğuna dikkat çekerek vezîriâzamın dünya malı için çirkin tutumlar sergilememesi gerektiğini Lütü Paşa risâlesinde şu cümleler ile ifade etmektedir; “Bize ikram eden ve bize nimet veren Allah'a hamd olsun – tama (hırs-açgözlülük), çirkin bir tutumdur, sonu yoktur. Kanaat, bitmez-tükenmez bir hazinedir, faydaları çoktur.”⁵²

Yukarıda da belirtildiği gibi, sağlıklı bir siyasal yapı için hükümdarın adâlet, refah ve emniyeti temin etmesi gerekmektedir. Bunun karşılığında halk da üzerine

---

⁵⁰ A.g.e., s.142.

⁵¹ A.g.e, s.142-143.

⁵² Lütü Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 34.

düşen görevleri zamanında yapmalıdır. Toplumsal yapı içerisinde baş gösteren bozulmalara zamanında müdahale edilmezse devletin varlığı sekteye uğrayacaktır. Bu sebeple Yusuf Has Hacib, yönetimi elinde bulunduran kimsenin liyâkat sahibi olması gerektiğini söylemektedir. Bu yapıda bir yöneticinin etrafında bulunanların da iyi ve doğru insanlar olacağına vurgu yapan yazar, siyâsî hâkimiyetin temel öğelerini *hükümdar, vezir, asker ve bürokrat* olarak sıralamaktadır. Devletin siyâsî yapısı kurgulanırken, hükümdarın yanında yer alacak kimselerin ahlâkî tutumlarının önem arz ettiğini her daim dile getiren Yusuf Has Hacib gibi, Lütfi Paşa da aynı konuya dikkat çekmektedir. Lütfi Paşa *Asafnâme* adlı risâlesinde sadrâzâmın iyi tanıdığı kimselerden, iyi mizaçlı olanların memuriyete tayin edilmesi gerektiğini öğütlemektedir. Paşa, sadrâzâmın tayin edilecek kişileri gece tenhasında araması gerektiğini özellikle ifade etmektedir.⁵³ Kanaatimizce, bu sayede sadrâzam, çıkarları uğruna kendisini ya da bir yakınına makam sahibi yapmak için uğraşan kimselerden uzak kalarak, sâlim bir şekilde karar verebilmek için gözlem yapabilecektir. Lütfi Paşa, devlette önemli olan hizmetlere sâlih amel üzere hareket edecek kimselerin getirilmesinin ancak iyi bir araştırmanın sonucunda mümkün olduğuna işaret ederek bunun ehemmiyetine dikkat çekmektedir. Ona göre, bu kimseler geldikleri makamlar sayesinde güçlenerek savaş dönemlerinde devletin hayrına işler yapacaktır.⁵⁴ Çünkü, liyâkat esasına göre tayin edilen bu kimseler ihtiyaç içinde oldukları dönemde devletin onlara ihsanda bulunduğunu hatırlayarak, devletin ihtiyaç duyduğu noktada gönül bağı ile devlete hizmet edeceklerdir.

Kutadgu Bilig'de hükümdarlık makamının en önemli özelliklerinin doğruluk ve dürüstlük olduğu ifade edilmektedir. Eğer devlet adamının gönlünde hıyanet ya da eğrilik var ise o kimse halka faydalı olamaz. Doğruluktan ayrılan hükümdarın saltanatının uzun sürmeyeceğine vurgu yapan müellif, hakanın doğrudan kendi zulüm ve ihmalkârlığının onu tahtından ayıracağını ifade etmektedir. Bu sebeple hükümdarın harama el uzatmadan, kan dökmeden ve kendisini gözeterek doğru yoldan ayrılmaması gerekir. Lütfi Paşa risâlesinin birinci bölümünde vezîriâzâmın görevlerini sıralarken, vezir, padişahın fazla paraya

---

⁵³ A.g.e., s. 31.

⁵⁴ A.g.e., s. 31.

meyletmesini önleyerek onu vebalden korumalıdır, yazmıştır. Hatta kendi görev süresinde yürürlüğe koyulan bir uygulamadan bahseder. Buna göre, devletin hazinesine gelen para Bâb-ı Hümâyün'da yedi yıla kadar bekletildikten sonra sahibi çıkmaz ise hazineye mal edilmektedir. Bu şer'î hukukta yeri olan bir uygulamadır. Bir kimse vefat ettiğinde varisi yok ise, merhumdan kalan para devlet hazinesinde emanet olarak bekletilmektedir. Ancak yedi yıl içerisinde gerekli duyuru ve ihbarlar yapıldıktan sonra paranın sahibi çıkmaz ise, para veya mal hazineye devredilmektedir. Bu uygulamadan maksadın, halkın malının sebepsiz yere padişahın malına karışmasını önlemek olduğuna dikkat çeken Lütfi Paşa, padişahın kul hakkına girmesinin devletin çökmesine işaret olduğunu açıkça belirtmiştir.⁵⁵

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın hazineyi doğru yönetmesi gerektiğini ifade eder. Hazine devlet yönetimi açısından önemli bir ihtiyaçtır. Hükümdar, hazine vasıtasıyla devletin ve halkının giderlerini karşılar ve adâleti temin eder. Hazinesi dolu olan devlet güçlü bir orduya da sahip olur. Bu noktada iknâya dayalı bir yönetimin güce dayalı bir yönetime tercih edilmesi gerektiğine dikkat çeken Yusuf Has Hacib, mal mülk peşinde olan beyin başka bir cömert bey tarafından bertaraf edileceğini söylemektedir.

Aynı konuda Lütfi Paşa, hazineyle ilgili alınması gereken tedbirler başlığında, saltanatın hazine ile ayakta durduğunu söyleyerek hazinenin zulüm ile değil tedbir ile olacağını belirtmektedir. Kendisi vezîriâzamlık makamına geldiğinde hazinenin karışık olduğunu, gelirin giderden az olması nedeniyle dışarıdaki hazinelerden destek alındığını aktaran Lütfi Paşa, görev süresince tedbiri arttırarak geliri giderin üzerine çıkartmaya gayret ettiğini ifade etmektedir. Bunun dışında padişahın cep harçlığının devlet hazinesinden ayrı olarak, Mısır Beylerbeyliğinin hazinesinden temin edilen yıllık yüz elli bin altın olduğunu açıkça kaleme almıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Yusuf Has Hacib'e göre iyi bir siyâsî organizasyon *hükümdar, vezir, asker ve bürokrat* olarak tanımlanan öğelerden oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, iyi bir yönetim için görev dağılımına ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre, yöneticinin yetişemediği ya da göremediği durumlar

---

⁵⁵ Krş. a.g.e, 2017, s. 32.

yardımcıları tarafından tespit edilerek süreç içerisinde gündeme alınarak sonuca bağlanabilir. Bu sebeple devlet adamının yanında güvenebileceği, işin ehli yardımcılara ihtiyaç vardır. Bunların en önemlisi, yöneticinin has adamı olan vezirdir. Yusuf Has Hacib, vezirlik makamını beyin has eli olarak tasvir etmektedir. Başka bir ifadeyle, vezir, beyin yükünü yüklenen en büyük yardımcıdır. Görevinin ağırlığı sebebiyle de vezir makamına gelecek olan kişinin liyâkat sahibi, olaylara başka bir bakış açısı getirebilecek kabiliyette olması gerekir. Yusuf Has Hacib eserinde, vezirin sahip olması gereken özellikleri akıllı, bilgili, dürüst, tatlı dilli ve güler yüzlü olarak sıralamaktadır. Asil bir aileden gelmenin önemine vurgu yapan müellif, bu makama hizmet edecek olan kimsenin dini bütün, temiz ve takva sahibi olması gerektiğini ifade eder.

Asafnâme adlı eserinde, sadrâzâmın ahlâkına yönelik olarak Lütfi Paşa, bu makama gelecek olan kimsede garaz bulunmaması gerektiğini belirtmektedir. Vezîriâzamlığın gelinebilecek en üst makam olduğunu söyleyen Paşa, eserinin en başında yapılan her işte Allah yolunun ve rızâsının gözetilmesi gerektiğini öğütlemektedir. Yine aynı bölümde vezîriâzâmın beş vakit namazı cemaatle evinde kılmasının uygun olacağına dikkat çeken Lütfi Paşa, sadrâzâmın kapısının her daim açık olması gerektiğini ve bu sayede vezîriâzama rahat ulaşılacağını söylemektedir. Ayrıca makama arz edenleri kırmadan, mümkün olduğunca gönülleri hoş tutmak gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁶

Kutadgu Bilig'de anlatılan akıl ve gönül sahibi vezir, zeki, kanunları bilen, alçak gönüllü, yumuşak dilli, devlet içerisindeki sorunları önceden tahmin eden, konu hakkında çözüm önerileri sunan, kulağı delik, akıllı ve bilgisi geniş, doğruluktan şaşmayan, dürüst biridir. Lütfi Paşa da risâlesinde aynı özelliklere değinerek vezîriâzâmın görev vakitlerinde zamanını boşa harcamaması gerektiğine dikkat çekerek bu makamda olan bir kimsenin saz-söz, işret ve zinaya düşkünlüğünün uygun olmadığını belirtir. Lütfi Paşa, vezîriâzamlığa ulaşan birinin nasıl olması gerektiğini şu şekilde kaleme almıştır; “Bu makama geldikten sonra

---

⁵⁶ Krş. a.g.e, s. 33.

münasip olan, sükût ve takva (Allah'tan sakınma)dır. İmkân nisbetinde nefsini düzeltmeye ve dünyayı iyileştirmeye çalışması gerekir.”⁵⁷

Eserde, vezirde bulunması gereken bir diğer özelliği, hayâ sahibi olmak olarak tanımlamaktadır. Yusuf Has Hacib'e göre, bu özellik vezirin işlerini güvenilir ve düzgün bir şekilde yürütmesinin yanı sıra görevini yaparken rüşvet ve benzeri dünyevî menfaatlere aldanmamasına vesile olur. Lütfi Paşa, devlet adamlarının rüşvet almasını büyük bir hastalık ve ilacı olmayan bir dert olarak tasvir etmektedir. Lütfi Paşa haramzâdelerin ve hırsızların suçlarının hediyeler ile bağışlanmasından kaçınılması gerektiğine vurgu yaparak rüşvetten mutlaka uzaklaşılması gerektiğini söylemektedir.⁵⁸

2.3. Siyerü'l-mülûk ve Asafnâme

Çalışmamızın bu bölümünde *Asafnâme* ile ortaya koyulmuş olan âdil devlet adamı modeli Nizâmü'l-Mülk tarafından H. 484 (M.1091) yılında dönemin hükümdarı Melikşah'a takdim edilmiş olan *Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk)* ile yapılan bir okumayla değerlendirilecektir.

Horasan'ın Tus şehrine bağlı Râdkân köyünde 21 Zilkade 408 (10 Nisan 1018) yılında dünyaya gelen Nizâmü'l-Mülk ilk eğitimini babasıyla tamamlamıştır. On bir yaşında Kur'ân'ı ezberledikten sonra dönemin meşhur âlim, edip ve şairlerinin sohbet meclisleri ve derslerine katılmıştır. Horasan'ın Selçuklu yönetimine geçmesiyle Nizâmü'l-Mülk ve babası Selçukluların hizmetine girmişlerdir. Melik Alparslan'ın veziri tarafından idarî göreve getirilen Nizâmü'l-Mülk, zaman içerisinde devlet kademelerinde ilerleyip güçlenmiştir. Sultan Melikşah'ın tahta gelmesinde Nizâmü'l-Mülk önemli bir rol oynamıştır. Devlet teşkilâtında idarî, mâlî ve askerî alanlarda aldığı tedbirler ve düzenlemeler sayesinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu dönemin en sağlam teşkilâtlı devleti haline getirmiştir.

---

⁵⁷ A.g.e., s. 34.

⁵⁸ Krş. a.g.e., s. 33.

Sultan Melikşah'ın, devlet ricalinden yönetimdeki eksiklik ve aksaklıkları göz önüne alarak, uygulanabilir çözüm önerilerini içeren yazılı bir çalışma yapılmasını istemesi üzerine bir yarışma düzenlenir. Bu yarışmanın galibi Nizâmü'l-Mülk tarafından kaleme alınan, devlet teşkilâtı ve idaresine dair faydalı bilgiler barındıran *Siyerü'l-mülûk* olmuştur.⁵⁹

Elli fasıldan oluşan eserde müellif, her bölümün başında meseleyi önce kendi içinde tartışmış, ardından tezini destekleyecek, büyük bir kısmı Selçuklu öncesine ait, bir kısmı İslâm öncesi ve bir kısmı da Selçuklu dönemine ait örnek ve hikâyeler sunmuştur. Diğer bir ifadeyle, günümüzde *Siyâsetnâme* adıyla neşredilmiş bu eser, Nizâmü'l-Mülk'ün devlet idaresiyle ilgili bütün tecrübesini ortaya koyduğu bir hatıradır. *Siyâsetnâme* türünün önemli bir örneği olan *Siyerü'l-mülûk*'un en güvenilir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğu bilinmektedir.⁶⁰

Yusuf Has Hâcib'in de değindiği gibi Nizâmü'l-Mülk de vezir olacak kimsenin iyi tabiatlı olması gerektiğini belirtmektedir. Müellife göre, eğer vezir iyi tabiatlı bir kimse ise o zaman devlet kalkınır, asker ve reâyâ huzurlu olur. Ama vezir şirret bir kimse ise, o zaman memlekette huzur kalmaz ve karışıklık zuhur eder.

Lütfi Paşa'nın risâlesinde de belirttiği gibi, Nizâmü'l-Mülk devlet bürokrasisinde tok gözlü memurların göreve tayinleri için onlara ödenecek ücretlerin bu tokluğu sağlayacak nispette olması gerektiğine dikkat çeker. Aynı doğrultuda *Asafnâme*'de Lütfi Paşa, önemi nedeniyle narh fiyatları konusuna özen göstermek gerektiğini ifade etmiştir. Makam sahiplerinin aktar ya da pirinç tüccarı gibi kâr amacı güderek narhlarla ilgilenmemesi gerektiğini, çünkü böyle bir tavrın fakirlerin işi olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Aynı konuya ilişkin, Nizâmü'l-Mülk de, âdil bir yönetim için hükümdar ve memurlarının hesabı elden bırakmaması gerektiğini öğütler. Ticaretle uğraşan kimselerin kendi çıkarını gözettiği bir piyasa durumu

⁵⁹ Krş. Albülkerim Özyayın, "Nizâmülmülk", *TDV*, 33, 2007, s.194-196.

⁶⁰ Krş. a.g.m., s.194-196.

⁶¹ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 36.

oluştduğunda halkın zor duruma düşeceğini ve bunun sonucu olarak da düzenin bozulacağını söylemektedir.

Nizâmü'l-Mülk, her devirde ferâset sahibi sultanlar ve uyanık (gözü açık) vezirlerin devlet işlerinde istikrarı sağlamak için iki resmî işi aynı kimseye teklif ettiklerini fakat bu durumun doğru olmadığını savunmaktadır.⁶² Müellife göre bir kimse bahşedilen işlerden birini hakkını vererek yapmak istediğinde, diğer görevinin gereğini yerine getiremeyecektir. Nizâmü'l-Mülk birden fazla sorumluluk verilen kişinin durumundan ötürü, işinin gereğini yapamaması halinde zor durumda kalacağını ve uzun vâdede bu sıkıntıdan ötürü kul hakkına gireceğini ifade etmektedir.⁶³ Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, Lütfî Paşa, vezîriâzâmın görev saatleri içerisinde işinden gayri bir konu ile ilgilenmemesi zarûretine dikkat çekmektedir.

Devlet işlerinde padişahın âlimlerle istişâre etmesi gerektiğini vurgulayan Nizamü'l-Mülk, memleket meselelerini istişâre yoluna gitmenin sultanın muhakemesini güçlendireceğini açıklamaktadır. Müellife göre, mecliste takip edilecek siyaset, birden fazla âlime danışılmalıdır. Zira, bu kimselerden birinin anlayışı elverişli değilse diğeri basiretli ve fazilet sahibidir. Hükümdar ne kadar fazla âlimden görüş alırsa, konu ile ilgili o kadar doğru bir karar ortaya koyacaktır. Vezîriâzâmın görevi gereği haftada iki gün Hazreti Peygamber (s.a.v)'in aziz ruhları için yemek vermesinin uygun olduğunu söyleyen Lütfî Paşa, bu yemeklere iyi ve akıllı kimselerin davet edilerek birçok mesele hakkında bilgi alınabileceğine dikkat çekmektedir.

Bu yemeklerden bir diğer maksat, düzenin nabzını tutabilmektir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, günümüzdeki gibi her an, her yere ulaşmak mümkün değildir. Lütfî Paşa, düzenlediği bu yemekler sayesinde ve önceki bölümde belirtildiği gibi, sarayında her daim ulaşılabilir olması sebebiyle halkın nabzını tutabilmektedir. Bu sebeple kendisinden sonra bu makamda hizmet edecek olacak kimselere de sadrâzâmın kolay ulaşılabilir olması gerektiğini öğütlemektedir. Paşa ulaşılabilir olmanın yanı sıra, vezîriâzâmın güler yüzlü ve

⁶² Krş. Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, (Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), s. 229.

⁶³ Krş. a.g.e., s.230.231.

alçakgönüllü olması gerektiğini de eklemektedir. Bu suretle, huzura gelenin arzını rahatlıkla iletebileceğini ve mazlumun hakkının gözetilmediği bir durum söz konusuysa adâletin sağlanabilmesi imkânının temin edilebileceğini belirtmiştir.

Selçuklu İmparatorluğu'nun da hâkim olduğu topraklar yüz ölçümü olarak değerlendirildiğinde aynı sorun Nizâmü'l-Mülk için de geçerliliğini korumaktadır. Bu sebeple o da, habercilere dair izlenecek siyasete önem vererek, eserinde bu konuya ilişkin bir bölüm ayırmıştır. Bölüm içerisinde Nizâmü'l-Mülk, cahiliye devrinden İslâm Devletlerine kadar her asırda hükümdarların devletlerinde olup bitenden haberdar olduğunu belirtmektedir. Bunun da ancak devletin neredeyse her köşesine yerleştirilen görevliler sayesinde elde edildiğini bildirmektedir. Nizamın sağlanması için kurgulanan bu düzen içerisinde görev alacak kimselerin kendi çıkarlarını gözetmeyen, doğrudan hükümdara bağlı kalem erbabından seçilmesi gerektiğini söylemektedir. Devletin nizamının devamlılığı için Lütfi Paşa da risâlesinin çeşitli yerlerinde göreve getirilecek kimselerin aç gözlü olmayan, iyi niyetli kimselerden seçilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Liyâkat esaslı görev atamalarına itinaya çokça değinen Lütfi Paşa, vezîriâzâmın askerlerine dediğini yapturan tedbirli kimseleri ağa; akıl ve idrak sahibi kimseleri de kâtip olarak tayin etmenin yerinde bir karar olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Buna istinaden Nizâmü'l-Mülk devlete hizmeti olmuş yararlı kimselerin göreve atanmamasının kabul edilemeyecek bir yanlış olduğunu söylemektedir. Göreve atadığı kimsenin, konu ile ilgili tereddüt etmesi ya da görevi reddetmesi durumunda bile kişiyi o göreve zorla tayin ettiğini belirten vezir, bu sayede mala ziyanın engellendiğini, reâyânın huzurunun daim kılındığını ve padişahın dirlik ve düzeninin temin edildiğini belirtmektedir.⁶⁵

Lütfi Paşa, risâlesinde kendisinden sonra göreve gelecek olan makam sahiplerine taşrada bulunan vezirlerden biri hakkında bir şikâyet olduğunda, o kişi hakkında hemen hüküm verilmemesini, isnad edilen suç işlenmişse o sorumlunun bunu bir daha tekrarlamaması gerektiğini yazı ile bildirme yolunun önce tercih edilmesini tavsiye etmiştir. İcabı halinde o kimseye ferman göndererek görevlerine

⁶⁴ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 37.

⁶⁵ Krş. Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 2018, s. 61.

son vermenin doğru olacağını savunmaktadır. Çıkar çatışmalarına dikkat çekerek, çekememezlik nedeniyle ya da yok yere bir vezirden kötü bir suçun meydana gelmesiyle onun azledilmesi ya da idam edilmesi gibi kararların verilmesinden kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁶ Bu tavrı “kardeşi için kuyu kazan kimsenin ona kendisinin düşeceği”⁶⁷ ifadesiyle kaleme alan Lütü Paşa, bu gibi durumların devletin idaresini zorlaştıracığını belirtmektedir.

Nizâmü'l Mülk, memleket meselelerinde acele etmemek gerektiğini anlatırken aceleciliğin zayıf bir adamın özelliği olduğuna vurgu yapar ve Hazreti Ali'ye ait şu sözleri paylaşır; “Hayır işinde seri olmak dışında bütün işlerde temkin ve sükûnet takdir olunmuştur.”⁶⁸

3. DEVLETLİ AHLÂKI VE ADÂLET KAVRAMI ÜZERİNE

Çalışmamızın bu bölümünde adâlet kavramının âyet ve hadislerde kullanıldığı mânâların yanı sıra, devletin yönetim biçimini etkileyen bir yöntem olarak anlamı ele alınacaktır. Bu sebeple adâlet terimiyle ilgili kavramsal bir bilgi aktarımı yapmadan önce devletin kelime olarak ne anlama geldiği ve devletin yüzyıllar içerisinde nasıl ele alındığı değerlendirilecektir.

Devlet, “belli bir toprakta bir hükûmet idâresi altında teşkilâtlanmış bulunan bağımsız siyâsî topluluk, milletin hukûkî şahsiyet kazanmış şekli” ifadesinin yanı sıra, “böyle bir topluluğu yöneten organ, hükûmet” anlamında da kullanılmaktadır. “Ululuk, büyüklük, büyük rütbe, büyük mevki ve makam” mânâlarının dışında, “mutluluk, saâdet, tâlih, baht” medlûlunda da kullanılmaktadır.⁶⁹ Devlet, Arapça *d-v-l* kökünden gelmektedir. Bu kökten gelen kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de “dönüşümlü olmak” ve “elden ele dolaşan mal” anlamları olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır.⁷⁰ Arapçada devlet ya da dûlet, “değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer

⁶⁶ Krş. a.g.e., s. 32-33.

⁶⁷ Krş. Lütü Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 33.

⁶⁸ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, 2018 s. 197.

⁶⁹ <http://www.lugatim.com/s/devlet> (erişim tarihi, 10.02.2020)

⁷⁰ Krş. Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, 1994, s.234.

kazanmak”⁷¹ anlamına gelmektedir. Bazı dilbilimciler devlet ile d let kelimeleri arasında kullanım bakımından bir fark bulunmadığını ifade ederken, bazıları bu görüşe katılmamaktadır. Buna göre, devlet, savaşta zaferin taraflar arasında el değiştirmesi m n sına gelirken, servet ve zenginliğin el değiştirmesi d let kelimesiyle anlatılmaktadır.⁷²

Devlet kelimesi asırlar içerisinde anlam bakımından değişik Őekillerde kullanılmıştır. Buna göre, siyâsî bir kavram olarak devlet, ilk olarak zafer, g , ya da hâkimiyetin dönüşümlü olarak el değiştirmesi anlamında kullanılırken zaman içerisinde niha  siyâsî otoriteyi temsil eden bir anlama bürünmüştür. Günümüzde ise devlet, ağdaş siyaset literatüründeki kullanımını ile, “millet-devlet esasına dayalı milletlerarası sistemin her bir unsuru”⁷³ anlamına gelmektedir.⁷⁴ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi* isimli kitabında Türklerdeki devlet kavramını;

Orhun  bideleri’nde “il” kelimesi devlet anlamında kullanılmaktadır. (...) “Gök-Türkler ve Uygurların dönemlerine “il” kelimesinin ince’de yapılan tercümelerde “kuo”nun tam karşılığı olduğuna işaret edilmektedir. ince’de “kuo” “devlet ve “ lke” demektir.” Çinlilerin kastettikleri ülke, sınırları belli ve h k mdarlı toprak idi. (...) Eski Türklerdeki “il” kelimesinin yerini bugünkü Türkçede İsl miyetle dilimize giren “devlet” kelimesi almıştır.⁷⁵

Şeklinde anlatılmaktadır. Latince “durmak, yerleşmek, ikamet etmek”⁷⁶ mânâsında kullanılan devlet kelimesi batı dillerinde “state, staat,  tat, stat, stato”⁷⁷ Şeklinde kullanılmaktadır. Tüm bu açıklamalardan görülmektedir ki, Batıda devlet, statik bir yapıya sahip iken, Müslümanlar devlete dinamik bir değer atfetmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, Batı yerleşik hayat sürmeyen toplulukları, Müslümanlar ise işlerini çekip çeviremeyen-düzen sağlayamayan toplulukları devlet olarak nitelendirmemektedir.

Hicretin ardından Medine’de meydana gelen oluşum bazı düşünürler tarafından devlet örgütlenmesi olarak kabul edilirken, bazıları Hazreti Peygamber’i siyâsî olmaktan çok dinî bir lider olarak, Medine’deki yapılaşmayı da bir cemaat örgütlenmesi olarak görmektedirler. Ahmet Davutoğlu’na göre bu ayırım devlet

⁷¹ A.g.m., s.234.

⁷² Krş. a.g.m., s.234.

⁷³ A.g.m., s 234.

⁷⁴ Krş. a.g.m., s.235.

⁷⁵ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, (Ötüken Yayınları, 2018), s. 28-30.

⁷⁶ A.g.e., s. 30.

⁷⁷ A.g.m., s.235.

kavramının tanımından kaynaklanmaktadır. Devlet, ulus devlet yapısından hareketle tanımlandığında Medine’de meydana gelen toplanma hareketi bir devlet örgütlenmesi olarak kabul edilmemektedir. Diğer taraftan devlet, siyâsî bir güç olarak tanımlandığında Hazreti Peygamber’in önderliğinde bir araya gelen Medine toplumu siyâsî güç örgütlenmesinin bir örneğini oluşturmaktadır.⁷⁸

Ahmet Davutoğlu, Medine’de kurulan bu yapıyı şu şekilde anlatmaktadır;

Medine siyâsî toplumu, Batı siyâsî tarihinde görülen şehir devleti ve imparatorluk devleti ve millet devleti anlayışından ayrı bir devlet anlayışını ve örgütlenmesini gerçekleştirmiştir. Bu uygulama, kendisine temel aldığı inanca dayalı, her türlü üyeliğe açık toplum anlayışı ve yayıldığı alanın genişliği bakımından şehir devleti örneğinden ayrılmaktadır. Şehir devletlerinde görülen etnik farklılaşmaya dayalı katı üyelik kalıpları ve siyâsî katılım kısıtlamaları Medine toplumunda görülmemektedir. (...) Siyâsî güç örgütlenmesi olarak devlet, inanç sisteminin belirlediği ahlâkî ve sosyal idealleri gerçekleştirmek için sadece bir araçtır. Dolayısıyla fert ve toplumu devlet adına denetlemeye dayalı siyâsî mekanizmaların varlığı söz konusu değildir. Medine devletinin kendine özgü yapısı, gerek devleti oluşturan fertlerin siyâsî üyelik şuurlarına gerek siyâsî liderliğin oluşumuna gerekse devlet-fert ilişkilerine doğrudan aksetmiştir.⁷⁹

Burada devlet-fert ilişkisine dair verilebilecek en iyi örnek Medine anayasasıdır. Medine’ye göç edildikten sonra Hazreti Peygamber muvâhat⁸⁰ ile 186 Mekkeli aileyi bir o kadar Medineli ailenin yanına yerleştirmiştir.⁸¹ Hz. Peygamber’in lideri olduğu toplumu oluşturan fertlerin sayısından haberdar olmak üzere bu dönemde Medine’de bir nüfus sayımı yaptırdığı ve bin beş yüz kişinin adının bu sayımda yer aldığı rivayet edilmektedir.⁸² Daha sonrasında bu kimseleri bir araya getirerek bir arada yaşarken ihtiyaç duyulacak bir sözleşme yapılmasına

⁷⁸ A.g.m., s.235.

⁷⁹ A.g.m., s.237.

⁸⁰ Arapça uhuvve kökünden türeyen muâhat veya muvâhat sözlükte “biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek” anlamına gelir. Resûl-i Ekrem, hicretin ardından Medine’de toplumun iç dinamiklerini harekete getiren bir dizi icraat yapmıştır. Bunların içinde selâmın yayılması, açların doyurulması, yakınların ziyaret edilip gözetilmesi ve mescid yapılması gibi sosyal içerikli emir ve tavsiyelerin ön plana çıktığı görülür. Bazı Mekkeli sahâbilerin önce kendi aralarında, daha sonra ensardan bazı kimselerle kardeş ilân edilmesi bu doğrultudaki icraatın en önemlilerinden biridir. Hüseyin Algül, “Muâhât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 30, 2005, s. 308.

⁸¹ Krş. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Beyan Yayınları, 2016), s.164.

⁸² Buhârî’de geçen hadis: Huzeyfe’nin naklettiğine göre, Resûlullah (as) şöyle dedi: İslâm’ı kabul eden herkesin adını yazıp bana getirin. Ve biz, kendisine bin beş yüz kişinin adını yazıp getirdik. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2016, s.164.

kanaat getirmiştir. Hz. Muhammed'in kaleme aldirdığı bu anayasanın bazı maddeleri şu şekilde açıklanmaktadır;

Söz konusu belgenin ilk maddesi, siyâsî olduğu kadar dinsel anlamda da bir İslâm toplumunun kurulmasını ve bu topluluğun Mekke'den hicret eden Muhacirlerle Medineli Müslümanlardan, ayrıca sivil iktidarın merkezîleşmesini ve bir savaş ihtimali karşısında Müslümanların yanında çarpışmayı kabul eden gayrı Müslimlerden oluşmasını öngörmektedir. Bu topluluğun (ümme) tüm inşalar içerisinde seçkin bir yeri olup, özellikle savaş zamanında kendisini meydana getiren öğelerin her birinin eşit haklara sahip olduğunu kabul etmektedir. Özel bir madde ile karşılıklı yardım ve herkes için adâlet ilkesi doğrultusunda, Yahudilerin de bu siyasal örgüte girebilmesine açık kapı bırakılmıştır. Sözleşme belgesi, adâletin dağıtım ve uygulanması konusunda da gerçek bir devrim niteliğindedir. Zira bu konuda alınacak önlem ve gösterilecek özen bundan böyle artık bireylere değil, tamamen topluma ve merkezî otoriteye bırakılmıştır. Her vatandaşın, kendi kabilesi, ailesi ya da akrabalarının aleyhine de olsa, merkezî iktidara destek olması gerekmektedir. Asla bir canıye asla sığınma hakkı tanınmayacaktır. Herhangi bir ihtilaf halinde Allah'ın yasaları ve adâleti sağlama hususunda yegâne başvuru kaynağı, "Allah'ın Elçisi Muhammed"de en yüksek hakem konumundadır.⁸³

"Elli iki maddeden oluşan anayasa"⁸⁴ metnine bakıldığında âdil bir yönetim için gerekli olan yasama, yürütme ve yargı kurgusu görülmektedir.

Bu noktaya kadar devlet kelimesinin sözlük anlamı üzerinden bir terim çalışması yapılmış ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından temelleri atılmış şehir devleti üzerine kısa bir bilgi verilmiştir. Bölümün başlığı içerisinde yer alan devletli ahlâkı kavramının içerisinde yer alan devlet kavramı ise yukarıda zikredilenlerden farklı olarak Nihad Sâmi Banarlı tarafından şu şekilde açıklanmaktadır;

Devlet, aslında, baht, tâlih ve saâdet demektir; bunların en büyüğü mânâsındadır. Hani, günümüzün, bütün nüansları, bütün synonyme'leri mahvederek, sâdece ve bıktırınca kadar mutluluk dediği şey... Eskiler birini uğurlarken, yalnız güle güle demezler, devletle, saâdetle, devletli ikbâl ile derlerdi. Başa devlet kuşu konması, bir insanın büyük talihe mazhar

⁸³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2016, s.169.

⁸⁴ "Elimizde bulunan Medine kaynaklı bu belgenin Avrupa dillerine ilk çevirisi 47 maddeye ayrılmış ve ne yazık ki sonraki çevirmenler bu taksimi aynen sürdürmüşlerdir. Oysa benim kanaatimce bu belge 52 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme iki farklı bölüme ayrılmıştır: 1 ila 23. Paragraflar arasındaki ilk bölüm (ki aslında 25 madde içermektedir) Müslümanlarla ilgili konuları, 24 ila 47. Paragraf (27 madde içermektedir) ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Kaynaklarımıza göre sözleşme Resûlullah (as)'ın Medine'ye gelişinden kısa bir süre sonra H. 1. yılda yürürlüğe konulmuştur." Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2016, s.168.

olması demektir. (...) Devlet'in nîmet ve servet mânaları da vardı. Fakat, başlangıçta bir kabileden hüküm sürüp bir savaş kazanmayı devlet sayan insanlık, zamanla bu kelimeye kendince en büyük saâdet kabul ettiği şeyin mânâsını verdi; yukarıda sıralanan bütün sözlerin mânâsını o kelimeye ve o mânâda topladı: Bu mânâda devlet, büyük ve müstakil bir ülkenin tek başına hâkimi ve sultanı olmaktı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Devlet'i gibi.⁸⁵

Saâdet anlamına gelen devlet, çalışmada değerlendirilen âdil yönetim esasları bakımından ele alındığında, içerisinde ahlâklı bir devlet adamını barındırmaktadır. Daha kapsamlı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkler için çok önemli olan devlet, Tanrı olarak bahşedilmiştir. İslâmiyetin kabulünden sonra *Türkler, faaliyetlerini girdikleri içtimâi vasatın siyâsî ve kültürel yapısına göre ayarlamış, İslâm inanç ve ideallerini devlette üstün bir mânevî güç haline getirmiştir.*⁸⁶ Diğer bir deyişle, kurulan Türk devletleri buldukları coğrafi konumların getirmiş olduğu yapının yanı sıra sahip oldukları siyâsî, sosyal, örfî hukukun İslâmiyet ile sentezlenmesiyle kendi devlet geleneklerini oluşturmuşlardır. İslâmiyetten önceki anlayışta olduğu gibi, İslâmiyetin kabulüyle birlikte hâkimiyetin kaynağını yine ilâhî bir varlığa atfetmişlerdir. Teokratik bir yapıya sahip bu devlet yapısında her şeyin mutlak sahibinin Allah olduğu inancı hâkimdir. Buna göre, Allah iktidarı ancak dilediği kişiye verir ve hükümdar olarak seçilmiş kişi Allah'ın emir ve yasaklarını gözeticeği için İslâm âleminin de lideri olarak kabul edilmektedir. Nihad Sâmi Banarlı'ya göre, Osmanlı'nın adalet esaslı bu yapısı dünyaya hâkim bir devlet olmasına sebeptir.⁸⁷

Hangi yönetim şekli, rejim olursa olsun devletin iki esas görevi olduğu kabul edilmektedir. Buna göre devletin öncelikle, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı vatandaşlarını koruması ve kollaması gerekmektedir. İkincisi, devletin kurulu olduğu sınırlar içerisinde yaşayan vatandaşlarının-fertlerinin arasındaki düzeni sağlamak. Bu da ancak adaletin temini ile mümkün olabilir.⁸⁸ Bu doğrultuda âdil

---

⁸⁵ Nihad Sâmi Banarlı, *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2012, s.59-60.

⁸⁶ Osman Kürşat Acar, Muhammed Yusuf Ertek, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınları, 2019, s. 103.

⁸⁷ Bkn. Nihad Sâmi Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2013, s. 169.

⁸⁸ Krş. Osman Kürşat Acar, Muhammed Yusuf Ertek, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınları, 2019, s. 92.

bir yönetim için gerekli olan ideal yönetici tasvirine geçmeden önce adâlet kavramı değerlendirilecektir.

Kubbealtı Sözlüğünde adâlet; “Hak ve hukuka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama, hakkaniyet, adl; bir cemiyette kanun ve nizam yoluyla hakların karşılıklı olarak korunması ve dengeli tutulması; bir devlette hak ve hukuku uygulayan teşkilât” şeklinde açıklanmaktadır.⁸⁹ Adâlet, Arapça *a-d-l* kökünden gelmektedir. Adl ise “doğru olmak, doğru davranmak, adâletle hükmetmek; eşitlemek” vb. mânâlara gelen bir masdardır.⁹⁰ Ayrıca “doğruluk, hakkaniyet ve adâlet” anlamlarıyla isim olarak kullanılmaktadır.⁹¹

Türk Dil Kurumunun hazırlamış olduğu sözlükte terim, “yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe; Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk”⁹² ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Anıl Çeçen *Adâlet Kavramı* adlı çalışmasında adalet terimini şu şekilde açıklamaktadır;

Etimolojik köken olarak Arap dilindeki “adl” sözcüğünden dilimize geçmiş olan adâlet kavramı diğer yabancı dillerdeki karşılıklarının da belirttiği gibi hak hukuk ve haklılıkla sıkı sıkıya bağlanmış, iç içe kenetlenmiş bir kavramdır. Bu açıdan adâlet, hak ve hukukun gerçekleşmesi, yerini bulması olarak sözlük anlamında tanımlanabilir. Adâlet toplum içinde barış, uyum, eşitlik, haklılık, düzen yaratma görevleriyle de başka bir açıdan hukukun özü ve amacıdır. Hukukun asıl görev ve amacı toplum ilişkilerini haklı bir düzene kavuşturmak olduğundan, adâlet kavramını herkesin anlayabileceği bir açıklıkla belirtme, tarihsel gelişim yönünden insan düşüncesinin ana kaygısı olmuştur.⁹³

Tüm bu açıklamalar dâhilinde, adâlet kavramının gündelik yaşamda, yönetimde ve mânevî boyutuyla geniş bir anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu

⁸⁹ <http://www.lugatim.com/s/AD%C3%82LET> erişim tarihi 10.01.2020

⁹⁰ Bekir Topaloğlu, “Adl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1998, s.387.

⁹¹ Krş. a.g.m., s.387.

⁹² <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 10.01.2020)

⁹³ Anıl Çeçen, *Adâlet Kavramı*, (Gündoğan Yayınları, 1993), s.18.

sebeple, Kur’ân-ı Kerîm, hadisler ve siyaset felsefesi ışığında adâlet kavramının bir yöneticinin vasfı olarak ele alınışı çalışmamızda değerlendirilecektir.

3.1. Kur’ân-ı Kerîm’de Adâlet Kavramı

Adâlet kavramı “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık”⁹⁴ mânâlarıyla Kur’ân’da yüzün üzerinde âyette geçmektedir. *Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?*⁹⁵ âyet-i kerîmesi insandaki âhengi adâlet kavramıyla anlatmaktadır. *Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*⁹⁶ âyetiyle insanın mânevî ve cismânî bir nizam içinde yaratıldığına işaret edilmektedir. İnsanın nefsanîyetinden kurtularak vücûd ikliminde bir dengeye erişmesine ilişkin, *Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki, nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiştir.*⁹⁷ âyeti örnek verilebilir.

*(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevâ ve heveslerine uyma ve şöyle de: Ben Allah’ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adâleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O’nadır.*⁹⁸ Görülmektedir ki, Allah Hazreti Peygamber (s.a.v)’e nefsanî istek ve arzularından sıyrılarak Allah’ın emrettiği şekliyle insanlar arasında adâleti tesis etmesini emretmektedir. Yönetici olan kimseler, kendi istekleri ya da çıkar sahiplerinin lehine olacak şekilde karar vermek yerine, Hakk’ın gözettiği adâlet üzere, herkesin menfaatine olacak şekilde hüküm vermelidir. Yöneticinin de toplumda denge sağlayabilmesi için önce

⁹⁴ Mustafa Çağrı, “Adâlet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1, 1998, s.343.

⁹⁵ İnfitâr 82/6-8.

⁹⁶ Et-Tîn 95/4.

⁹⁷ Eş-Şems 91/ 7-9.

⁹⁸ Şûrâ 42/15.

kendisinde bir denge sağlaması gerekmektedir. Bu sebeple Allah, İsrâ sûresinde *Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*⁹⁹ buyurmaktadır. Dengeye ilişkin olarak Furkan sûresinde *Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır*¹⁰⁰ âyeti örnek verilebilir. Hükümdarların kin, kibir gibi nefsânî duygulardan arınmış olması gerektiğine dikkat çekerek, Allah Kur'ân'da *Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler.*¹⁰¹ buyurmaktadır.

*Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adâlet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adâletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*¹⁰² âyet-i kerîmesiyle, Allah Kur'ân'da adâlet üzere hareket edilmesi gerektiğini söylemektedir. Allah her koşulda zalime gerekli hükmün uygulanarak adâletin sağlanması gerektiğini *Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adâletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.*¹⁰³ âyeti ile buyurmaktadır.

Adâlet, devlet ve içerisindeki güçlü sosyal yapılar karşısında ferdi koruyan, zayıf kitleleri toplum içerisinde dengeli bir noktaya taşıyan anlayıştır. Bu bağlamda adâlet mefhumu, devlet ile bireyi dengede tutmaktadır. Toplumun her kesimi için geçerli olan bu mefhum, uygulandığında bireylerin refah içerisinde yaşayabilmelerini sağlayabilecek tek ilkedir. Toplumlar adâlet üzere yaşayabilmek için bir takım kanun-kurallar belirlemektedirler. Teorik olarak bir varlık teşkil eden bu kanunlar pratik yaşam içerisinde beşerî çıkarlar doğrultusunda göz ardı edilebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, kitap ve resûlünü işaret ederek adâlet terazisine vurgu yapmaktadır. *Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla*

---

⁹⁹ İsrâ 17/29.

¹⁰⁰ Furkan 25/67.

¹⁰¹ Furkan 25/63.

¹⁰² Mâide- 5/8.

¹⁰³ Mâide 5/42.

*gönderdik, beraberlerinde kitap ve adâlet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.*¹⁰⁴

Kur'ân-ı Kerîm'den öğrendiğimize göre, yere göğe yüklenemeyen emanet insana bahşedilmiştir. Bu emaneti alması hasebiyle insana halîfe denilmiştir. Halîfe olarak tayin edilmiş bu varlık her daim Allah'ın rızâsını gözetmek için yaratılmıştır. Buna istinaden Allah Kur'ân'da *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halîfe yaptık; onun için insanlar arasında adâletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."*¹⁰⁵ buyurmaktadır.

Âdil bir yönetim için gerekli olan liyâkat vasfına ilişkin olarak Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.¹⁰⁶ âyeti buyurulmaktadır. Buradan hareketle devlet, Allah'ın bu âlemde kurduğu düzen iken, hükümdar bu düzeni en iyi şekilde yürütecek görevlidir. Hükümdar Allah'ın gösterdiği adâleti tesis ettiği müddetçe O'nun halîfesidir. Bu düzeni ortadan kaldıracak teşebbüsler devlet otoritesinin bozulmasına ve kamusal düzenin çökmesine neden olacaktır.

Âdil insanın sahip olduğu ahlâkî nitelikler yaşadığı topluma da fayda sağlamaktadır. Adâlet aynı zamanda toplumsal bir erdemdir. Böyle bir toplumda haklar ve ödevler gerektiği gibi paylaştırılmakta ve herkes hakkı olanı almaktadır. Buna istinaden *Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adâletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adâletten ayrılmayın. Eğer adâletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden*

---

¹⁰⁴ Hadîd 57/25.

¹⁰⁵ Sâd 38/26.

¹⁰⁶ Nisâ 4/58.

haberdardır.¹⁰⁷ ve Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adâletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.¹⁰⁸ âyetleri örnek verilebilir.

Allah, Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz!¹⁰⁹ buyurarak zalimleri uyarmaktadır.

Mâide sûresinde adâletle hükmetmenin Allah'ın emri olduğuna şöyle işaret edilmektedir; *Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adâletsiz davranmaya itmesin. Adâletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*¹¹⁰

Mustafa Fayda, Kur'ân-ı Kerîm'i “adâlete sıkça vurgu yapan, fertlerin birbirinin haklarına saygı göstermelerini isterken diğer taraftan insanlar arasında meydana gelecek dâvâların çözüme kavuşturulması, hakların sâhiplerine iâde edilmesi ve suçluların cezalandırılmasının gereği üzerinden duran”¹¹¹ bir kitap olarak nitelirmektedir. Hz. Peygamberin yargı işleriyle de görevlendirilmiş olduğunu belirterek, insanlar arasında meydana gelen birçok hukukî ihtilâfı, kadı (kadı, hâkim, yargıç) sıfatıyla karâra bağladığını ifade etmektedir.¹¹² Bu sebeple çalışmanın bir sonraki bölümünde adâlet ve âdil yönetime dair hadisler dâhilinde bir inceleme yapılacaktır.

---

¹⁰⁷ Nisâ 4/135.

¹⁰⁸ Hucurât 49/9.

¹⁰⁹ Hüd 11/113.

¹¹⁰ Mâide 5/8.

¹¹¹ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, (Kubbealtı Yayınları, 2015), s. 330.

¹¹² Krş. a.g.e., s. 330.

3.2. Hadisler ile Adâlet Kavramı

Hız. Peygamber (s.a.v) ve iman edenler Medine'ye göç ettiklerinde şehir, siyâsî hayat ve sosyal yapı bakımından kabilecilik sınırlarındadır. Medine'de bulunan Araplar ve Yahudi kabileler birbirlerinden bağımsızdırlar. Her kabile yalnızca kendi kabile başkanını tanımaktadır. Yahudi kabilelerinin savaş gibi beklenmedik durumlar karşısında kullanılmak üzere kabile mensuplarından toplayarak oluşturdukları, halk sandığı adı verilen kaynakları bulunmaktadır. Arap kabilelerinde ise, bir cinayet durumunda kan diyetini kabilenin topluca ödemesini ilke edinen bir sosyal güvence anlayışı bulunmaktadır.¹¹³

Hız. Peygamber (s.a.v), kabileciliğin ön plana çıktığı, toplumsal birlik ve dayanışmanın noksan olduğu bir dönemde Medine'ye gelmiştir. Bu dayanışmanın tesis edilmesi için ise Müslümanların hak ve sorumluluklarının tanımlanmasının yanında, şehirde yaşamakta olan Arap ve Yahudilerle de anlaşılması gerekmektedir. Şehirde bir düzenin sağlanabilmesi için adliye, eğitim, maliye, askerlik, din gibi alanlarda kurumların oluşturulması önem arz etmektedir.¹¹⁴ Bu süreç zarfında Hız. Peygamber (s.a.v)'in nebîlik vazifesinin yanında devlet adamı kimliğiyle de var olması gerektiğini Muhammed Hamidullah şu şekilde özetlemektedir;

Öte yandan, Muhammed (as)'ın hayatındaki yegâne görev ve amaç İslâm'ın geleceğini de düşünmek lazımdı. Onun eğitim anlayışı daha ilk günden başlayarak Allah'ın varlık ve birliğine iman ve güzel davranışlarda bulunma ilkesine dayanmaktaydı. Mekke döneminde iken bile, Müslümanlar, günde beş vakit namaz kılmak ve imkânları oranında yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermekle yükümlü kılınmıştı. Ama insanları sadece bunlardan sorumlu tutmak da yeterli değildi. Daha sağlam temellere dayanan, tutarlı bir şeyler yapmak gerekiyordu. Yaptığı gözlemler sonunda, Muhammed (as), Allah'ın gönderdiği bir resul olması dolayısıyla sahip olduğu manevi ve ruhsal ayrıcalıklarının dışında dünyevi birtakım güçlerle de kendisini donatması gerektiği kanısına vardı. Her şeyden önce geçirdiği deneyimler, toplumun ahlâki ve manevi değerlerini ayakta tutabilmek için birtakım yaptırımların zorunlu kılınması gerektiğini kendisine öğretmişti. Ayrıca, ülkede İslâmî anlayışlar çerçevesinde bir başkanın dünya işleriyle ilgili görevlerini yürütecek herhangi bir kimse de yoktu. Çünkü İslâm halen oluşum sürecindeydi ve Resûlullah (as)'dan başka hiç kimse İslâm'ın

¹¹³ Krş. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2016, s. 164-165.

¹¹⁴ Krş. a.g.e., s. 166-167.

getirmiş olduğu kuralları gereğince bilmiyordu. Öte yandan insanlığın geçmişinde yaşanan olaylar göstermiştir ki, devlet başkanları ve ordu komutanları da en az öteki yöneticiler kadar bir takım davranış biçimlerine gereksinim duymuşlardır.¹¹⁵

Anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber (s.a.v) Allah'ın elçisi olarak ahireti ön planda tutarken bir devlet sistemi kurmak için de gayret göstermiştir. Kınalızâde Âlî Efendi, *ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde, halîfenin dünyevî işlerle meşgul olmasının halkı da dünyevî mevzulara yönlendireceğini belirtir. Bunun aksine, halîfe ahireti kazanmak için gayret gösteren bir yönetici olursa, bu durumda halk da ahirete hazırlık yapmaya yönelecektir. Devlet başkanının hâli ve tutumları yönetilenlere de tesir etmektedir. Hatta öyle ki Hz. Ömer'in hilâfeti devrinde çobanlar sâlih bir kimsenin halîfe olduğuna işaret etmişler; çobanlara nereden bu kaniya vardıkları sorulduğunda, yırtıcı hayvanların koyunlara saldırmadığı cevabını almışlardır.¹¹⁶ Çalışmamızın bu bölümünde Hz. Peygamber'in inşa ettiği Medine şehir devleti örneğinden yola çıkarak âdil bir yönetim için gerekli olan vasıf ve değerlere ilişkin hadislere yer verilecektir.

Hakkaniyet, Kur'ân-ı Kerîm'de adâletin dayanağı olarak gösterilmektedir. Dalâletten kaçınmak ancak hakka uymakla mümkün olur. Câbir İbni Abdullah (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, kendi çıkarlarını gözeterek hakkın aleyhinde hükmedilmesinin sonucunda zulmün doğacağına istinaden Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır; *Zulüm yapmaktan sakının. Çünkü zulüm kıyamet gününde zâlîme zifirî karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakının. Zira cimrilik sizden önce yaşayan insanları, birbirini boğazlamaya ve dokunulmaz haklarını çiğnemeye götürmek suretiyle perişan etmiştir.*¹¹⁷

Zaman içerisinde hâkim olunan toprakların genişlemesiyle İslâm devletinin içerisindeki organların sayısı artmıştır. Bu sebeple devlet erkânında yer alacak kimselerin liyâkat esasına dayalı güvenilir kimselerden atanması gerektiğine işaret eden Hz. Peygamber, kendisini vali olarak atamasını isteyen Ebû Zer'e *Sen zayıf bir adamsın. İstedığın görev ise büyük bir emanettir. Bu emaneti ehil olarak alan*

¹¹⁵ A.g.e., s.166-167.

¹¹⁶ Krş. Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, 2015, s. 495.

¹¹⁷ Müslim, Birr 56.

ve üzerine düşeni yapanlar bir yana, aslında bu görev kıyamet gününde bir rezillik ve pişmanlıktır.¹¹⁸ şeklinde cevap vermiştir.

Kendisinden sonra yaşanacak olan çıkar ilişkilerine işaret ederek Hz. Peygamber Siz, benden sonra adam kayırma olayları göreceksiniz. Havuz başında bana kavuşuncaya kadar sabrediniz!¹¹⁹ buyurmaktadır. Hz. Peygamber Kıyamet gününde Allah'ın gölgesi altında dirilecek yedi gruptan birinin âdil hükümdarlar olduğunu ifade etmiş, âdil yönetici olamayan hükümdarlara neyin nasip olacağını ise şöyle sıralamıştır:

- Cenâb-ı Hakk'ın, yönetici yaptığı bir kimse, yönettiği insanları aldatarak ölürse, Allah Teâlâ ona cennet yüzü göstermez.¹²⁰
- Onlara sahip çıkıp korumazsa, cennetin kokusunu duyamaz.¹²¹
- Müslümanların işlerini üstlenip de onlar için çalışıp çabalamayan hiçbir yönetici, onlarla birlikte cennete giremez.¹²²

Konuya ilişkin olarak Orhan Keskintaş, Hz. Ömer'in hilâfetine ilişkin bir hikâyeyi şu şekilde alıntılanmaktadır;

Halife Ömer'in oğlu, bir gün babasını rüyasında görür. Ömer'in telaşlı olduğunu, peygamberin diğer peygamberleri de toplayarak Ömer'in şefaati/kurtuluşu için aracı olarak Allah'ın huzuruna gittiklerini görür. Ömer oğluna “Duracak halim yok,” der, oğlu ısrarlı bir şekilde “Halin nasıldır?” diye sorar. Allah'ın kendisinden halkın hesabını tek tek sorduğunu, en sonunda da “Şam'da bir köprü vardı yaşlı bir kadının köprüünün çatlaklarına ayağı takılıp sakatlandı. Neden o kadına acı veren köprüyü tamir ettirmedin?” sorusunu yönelttiğini söyler. Kendisinin buna “Allah'ım ben Medine şehrinde oturmaktayım; bu nedenle o köprüden haberim yoktu,” cevabını verdiğini; bunun üzerine Allah'ın “Dünya illerinden ve dünya emanetlerinden haberin olmadığın toprak miktarını niçin kendi egemenliğine alırsın?” diye sorduğunu aktarır.¹²³

Hulefâ-yı râşidîn içerisinde adâlet vasfıyla öne çıkmış olan Hz. Ömer'in bu hikâyesi Allah indinde hükümdarlıkla görevlendirilen kimselerin üstlendiği sorumluluğu anlatmaya yetmektedir. Devletin büyük bir organizasyon olarak tek başına yönetici ile idare edilemeyeceğini, ancak hükümdara yardım eden kimselerin

¹¹⁸ Müslim, İmâret 16.

¹¹⁹ Buhâri, Fiten 2, Menâkıbü'l-ensâr 8; Müslim, İmâre 48.

¹²⁰ Buhâri, Ahkâm 8; Müslim, İmân227-228, İmâre 21.

¹²¹ Buhâri, Ahkâm 8.

¹²² Müslim, İmân 229, İmâre 22.

¹²³ Orhan Keskintaş, *Adâlet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, (İletişim Yayınevi, 2017), s.166.

ahlâklı ve sorumluluk sahibi olması halinde Allah'ın adâletinin sağlanabileceğini Hz. Ayşe (r.a.)'den rivayet edilen şu hadisi şerif anlatmaktadır;

Allah Teâlâ bir devlet başkanı hakkında hayır dilediği zaman, ona unuttuğunu hatırlatan, hatırladığını yapmaya yardım eden doğru sözlü bir yardımcı verir. Şayet Allah Teâlâ o devlet başkanı için hayır dilemezse, ona unuttuğunu hatırlatmayan, hatırladığını yapmaya yardım etmeyen kötü bir yardımcı verir.¹²⁴

Hız. Peygamber yöneticinin halkına karşı şefkatli ve sevgi dolu olması gerektiğine *Devlet başkanlarınızın en hayırlısı, sizi seven ve sizin tarafınızdan sevilen, size dua eden ve sizin duanızı alan kimselerdir. Devlet başkanlarınızın en kötüsü de, sizi sevmeyen sizin de kendisini sevmeyeniniz, hedef olan, size lânet eden sizin de kendisine lânet ettiğiniz kimselerdir.*¹²⁵ hadisi şerifiyle işaret etmektedir. Benzer şekilde Türk devlet geleneğinde de hükümdarın bir baba gibi halkın koruyucusu ve kollayıcısı olarak görüldüğü bilinmektedir.

Görülmektedir ki, Hazreti Peygamber (s.a.v) âdil bir yönetim için adl sıfatıyla vasıflanmış bir yöneticiye ihtiyaç olduğunu çeşitli vesileler ile ifade etmiştir. Çalışmamızın sonraki bölümünde ideal devlet tanımları dâhilinde açıklanmış olan adâlet kavramının siyaset felsefesindeki yeri incelenecektir.

3.3. Siyaset Felsefesinde Adâlet Kavramının Yeri

Adâlet kavramı, siyaset felsefesinde açıklanması en zor terimlerden birisidir. Siyaset felsefesinde adâlet, içinde bulunulan düzeni daha yaşanabilir hale getirmeyi gaye edinmiş bir terim olarak tezahür etmektedir. Adâlet kavramı Greklerden günümüze iki farklı anlayışa hizmet etmiştir. Bunlar,

- a) Temelde insanların niteliksel eşitsizliği fikrine dayanan, etikle siyasetin hiçbir şekilde birbirinden ayrı olarak düşünülmediği klasik etik ve siyaset felsefesinin adâleti. Bu adâlet bilgelik, cesaret ve ölçülülük ana erdemlerinin varlığına bağlı olarak kendiliğinden ortaya çıkan dördüncü ana erdemdir.

¹²⁴ Ebû Dâvûd, İmâre 4; Nesâî, Bey'at 33.

¹²⁵ Müslim, İmâre 65,66.

- b) Temelde insanların niteliksel eşitsizliği fikrine dayanan, etikle siyasetin birbirinden tamamen ayrı olarak ele alındığı modern siyaset felsefesinin yapay olarak ortaya çıkan adâleti. Bu adâlet artık söz konusu dört ana erdemden biri olarak düşünölmektedir.¹²⁶

Adâlet kavramı ilk çağlardan itibaren filozof ve mütefekkirlerin üzerine düşündüğü bir terimdir. Sokrates'e (M.Ö. 469-399) göre adâlet, iyi olanı kötü olandan ayırma bilimidir.¹²⁷ Sokrates'in anlayışında, her insanda bulunan iç ses (daimonion) aynı zamanda adâletin sesidir ve insan bu sese kulak verdiği müddetçe yaşamını ilâhî olan bu ses yönlendirir.

Eflatun ise adâleti bütün erdemlerin toplamı ya da en kuşatıcısı olarak tanımlar. Eflatun'un *Devlet* adlı eserindeki yönetim modelinin en önemli dört özelliği; bilgelik, cesaret, ölçölülük ve adâlettir. Buna göre devlette, bilgelik yöneticilere, cesaret savaşçılara, ölçölülük ise zanaatkârlara denk gelmektedir. Eflatun'a göre, bu üç erdemi temsil eden farklı sınıflar arasındaki uyum ancak adâletle sağlanabilir. *Adâlet; bilgelik ve erdem olduğundan, bilgisizlik ve adâletsizlikten daha güçlüdür.*¹²⁸ Eflatun'a göre, bilgelik, ölçölülük, cesaret, metânet gibi adâlet de tüm insanlar için vazgeçilmez bir değerdir. Adâlet, yaradılıştan gelen bir erdem olarak, doğruluk ve iyilik ile ilişkilidir. Kavramın zıttı olan zulüm ise arızî olup şer ile ilişkilidir. Eflatun *Devlet*'te adâleti, ruhun yetileri arasındaki uyum olarak açıklarken, adâletsizliği makul ve etkili eylemden uzaklaştıran bir uyumsuzluk olarak ifade etmektedir. Eflatun'un adâleti tanımlarken ruha gönderme yapmasının nedeni, ruhun kendi içinde sahip olduğu ölçölülük ve adâletle toplumda kurulmak istenilen düzen arasında paralellik görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda insan ruhunda bilgelik, cesaret ve akla denk gelen üç farklı alan vardır. Bilgelik ve cesaret ruhun belirli bölümleridir; ölçölülük ve adâlet ise bölümler arası ilişkileri düzenlemektedir. Bu bağlamda ruh için adâlet, bilgelik, cesaret ve aklın kendi üzerine düşeni yapması olarak tasvir edilmektedir. Ölçölülük cesaret aracılığıyla içgüdüleri hakimiyeti altına almalıdır. Kişinin

¹²⁶ Veli Urhan, "Siyaset Felsefesinde Adâlet, Eşitlik, Özgürlük", 2016, s. 104.

¹²⁷ İsmail Safi, "Adâlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine", 2018, s. 65.

¹²⁸ Platon, *Devlet*, 315b

içgüdüleri tarafından kontrol altına alınması durumunda adâletsizliğin zuhur edeceği ifade edilmektedir.¹²⁹

Özetlemek gerekirse, devlet fertlerden oluşan bir kurumdur. Bu sebeple fertlerin iyi birer birey olarak kendi içinde âdil olmaları sonucunda âdil bir devlet ortaya çıkacaktır. Âdil bir insan olmak için de ruhun her bir ögesinin kendi doğasına uygun iş yapması gerekir. Bunun gibi toplumdaki her sosyal sınıfın kendileri için en iyi olanı yapmaları, düzenin ve adâletin tesisini sağlayacaktır.¹³⁰

Eflatun'a göre akıl, insan ruhunda güdü ve arzuları kontrol altında tutmaya yarayan en üst özelliktir. İnsan vücuduna benzer şekilde, devlette de akıl rolünü üstlenecek olan hâkimler sınıfının filozoflardan oluşması gerektiğini ifade etmektedir.

Aristo'ya göre adâlet, insanın davranışlarının doğru olup olmadığını gösteren en önemli ilkedir.¹³¹ Arslan Topakkaya konuya ilişkin olarak şu açıklamayı yapmaktadır;

Haksızlık ve onun sonucu olan adâletsizlik, yasalara uymamak, her zaman fazlasını istemek ve eşit olmamak anlamına gelir. Hak ve adâlet ise, yasaya uygun davranmak ve eşitliğe riayet etmek demektir. Bu yüzden yasal olan ve eşitliğe uygun olan hukuki, yasal olmayan ve eşitliği bozan şey ise gayri hukukidir.¹³²

Aristo'ya göre, doğası gereği, şehir devleti (polis) adâletin görüldüğü en önemli yerdir. Bu sebeple bütünün parçaları da bu bütüne (polis) göre düzenlenmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle, bütünün parçaları olan vatandaşlar bütünün genel amacı olan mutluluğa hizmet etmek zorundadırlar. Polis, en yüksek ilke olan herkesin mutluluğu ilkesine göre devlet düzeninde adâletin sağlanmasını mümkün kılan yegâne araçtır. Şehirde genelin mutluluğunun sağlanabilmesi için yasalara

---

¹²⁹ Krş. a.g.e., 427d-445c.

¹³⁰ Krş. Adnan Güriz, *Adâlet Kavramı*, (Türkiye Felsefe Kurumu, 2013), s 7; Krş. Platon, *Devlet*, 441dc.

¹³¹ Krş. Arslan Topakkaya, "Aristoteles'de Adâlet Kavramı", 2009, s.629.

¹³² A.g.m, s.629.

ihtiyaç vardır. Bu yasaların iyiliğe ya da kötülüğe hizmet etmesi şehirde sağlanacak düzenin adâlet ya da cevr üzere olacağını belirlemektedir.

Aristo adâlet kavramını paylaştırıcı/dağıtıcı adâlet ve düzeltici adâlet olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Paylaştırıcı adâlet, insanlar arasındaki zenginliğin dağıtılması anlamına gelmektedir. Bu adâlet türünden beklenen dağıtılması gereken belirli bir şeyi iki kişi arasında şeylerin değerleri oranında ve hak ettikleri kadarıyla paylaşmaktır. Düzeltici adâlet ise, haksız ve erdemsiz bir biçimde edinilen malın ya da buna muâdil şeylerin yargıç tarafından iade edilmesi ve böylece bir tarafın bozduğu eşitliğin tekrar sağlanmasıdır.¹³³ Buna göre paylaştırıcı/dağıtıcı adâlet, “geometrik bir yöntemle hakkın bireysel çabaya göre dağıtılmasıdır”.¹³⁴ Düzeltici adâlet ise, “insanın özgür iradesiyle yapmış olduğu anlaşmalar, alışveriş, kefillik vb. eylemler neticesinde aritmetik eşitlik yöntemiyle gerçekleşir.”¹³⁵

Aristo’ya göre yasalara itaat bir erdemdir. Benzer şekilde Hobbes da sözleşmeye uymamayı adâletsizlik saymıştır. Ancak, ona göre, adâletin varlığının temel şartı toplumda güvenliğin ve düzenin sağlanmasıdır. Güvenliğin olmadığı toplum hayatında adâletten de söz edilemez.¹³⁶ Alman filozof Kant, adâleti “herkese payına düşenin verilmesi” şeklinde tanımlamaktadır.¹³⁷

Müslüman filozoflara göre, adâletin temel amacı, bu dünyada ve öteki dünyada insanın mutluluğa ulaşmasını sağlamaktır. Bu anlamda adâlet, etiğin ötesine geçerek siyasetin alanına girmektedir. Bu nedenle Eflatun ve Aristo’yu takip eden Müslüman filozofların adâlet teorileri etik (ahlâk) ile başlayarak, ekonomiyle devam eder ve siyaset ile kemâle erer.

Fârâbî yöneticiyi bedendeki bir organa benzetmektedir. Şehrin yöneticisi sahip olduğu niteliklerden ötürü şehrin en mükemmel parçasıdır ve altında onun tarafından yönetilen ve onların da başkalarını yönettiği insanlar vardır. Bedende ilk

¹³³ Krş. Adnan Güriz, *Adâlet Kavramı*, 2013, s.7-8.

¹³⁴ İsmail Safi, “Adâlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”, 2018, s. 67.

¹³⁵ A.y.

¹³⁶ Güriz, *Adâlet Kavramı*, 2013, s. 9.

¹³⁷ Krş. a.y.

meydana gelen organın kalp olması gibi şehirde de ilk varlığa gelen kişi yöneticidir. Şehrin itidâli bozulduğunda düzeni tekrardan sağlayacak kişi yöneticidir. Yönetici düzeni sağlarken bir emir komuta zincirinden faydalanır. Fârâbî bu durumu, “şehirde yöneticilik bakımından şehrin yöneticisine yakın olan kısımlar en şerefli iradi fiilleri, onların altında bulunanlar daha az şerefli iradi fiilleri gerçekleştirirler ve böylece en aşağı cinsten iradi fiilleri yapan kısımlara kadar ulaşır”¹³⁸ şeklinde ifade etmektedir. Fârâbî’ye göre, erdemli şehrin yöneticisinin iki özelliği vardır. Bunlardan birincisi, yönetici olacak kişinin yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istîdadının olmasıdır. İkincisi ise, kişi yöneticilik ile ilgili irâdî meleke ve tutumları kazanmış olmalıdır.¹³⁹ Düşünür, yaratılış itibarıyla yönetici olacak kişide belirtilen niteliklerin zaman içinde gelişip ortaya çıkacağını savunmaktadır. Diğer taraftan yönetici insanlığın en üst mertebesinde olduğu gibi mutluluğun da en üst derecesindedir. Bunların yanı sıra, yöneticinin sahip olduğu vasıfları sıralarken şunları dile getirmektedir;

Onun dilinde, bildiği her şeyi başkasının tahayyülünde en iyi biçimde canlandırma (tahyil) kudreti olmalıdır. O, insanları mutluluğa ve kendileriyle bu mutluluğun elde edildiği fiillere en iyi biçimde yöneltme kudretine sahip olmalıdır. Buna ilaveten o, belirli özel durumlarla [tikellerle] ilgili fiilleri yerine getirebilmesi için bedenen sağlam olmalıdır.¹⁴⁰

Müellife göre, erdemli toplumun idarecisi bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmeli, tabiatı gereği doğruluğu ve doğru insanları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmeli, tabiatı gereği yemek, içmek ve cinsel zevklerin peşinde koşmayan, onları arzulamayan biri olmalı, kumardan kaçınmalı, bu tür şeylerden doğan zevklerden nefret etmelidir.¹⁴¹ Fârâbî, hükümdarın gözünde altın gümüş vb. dünyevî malların değersiz olmasını öğütleyerek yöneticinin âdil olması gerektiğine ilişkin şunları ifade eder;

Tabiatı gereği adâleti ve âdil kişileri sevmeli, baskı ve zulümle bunları yapanlardan nefret etmeli, kendi yönettikleri ve başkaları ile ilgili olarak insafli olmalı, insanları böyle olmaya yöneltmeli, baskıya maruz kalan insanlara acımalı, güzel, asil ve doğru gördüğü her şeyi desteklemeli, âdil olmaya, adâleti uygulamaya davet edildiğinde onu yapmada,

¹³⁸ Farabî, *İdeal Devlet*, (Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), s.102.

¹³⁹ A.g.e., s.103.

¹⁴⁰ A.g.e., s.106.

¹⁴¹ Krş. a.g.e., s.108.

gerçekleştirmede isteksiz, inatçı olmamalı, tersine, haksızlık ve kötülük yapması istendiğinde bunu yapmama konusunda dirençli, kararlı ve istekli olmalıdır.¹⁴²

Siyasetteki adâlet anlamına gelen adl-i siyâset kavramı;

Şehrin kısımlarının bedenın kısımlarına benzer ve uygun bir şekilde tertib edilmesidir. Bu da, şehrin kısımlarıyla uyum içerisinde olması, şehrin unsurlarının, tek bir şahıs gibi tek bir amaca yönelik olarak birleşmesi içindir. Böylelikle her şey yerli yerine konmuş olur. Şehrin sâkinleri, kendisi hizmet etmediği hâlde kendisine hizmet edilen, kendisine hizmet edilmediği hâlde kendisi hizmet eden, bir de bir yönden hizmet ederken, bir başka yönden kendisine hizmet edilen tabakalara ayrılır.¹⁴³

şeklinde tanımlanmaktadır. Mütefekkilere göre, cihanı bir düzen üzerine yaratan Allah, insanlar arasında bir nizamın kurulabilmesi için sâlih bir insanı lider olarak göndermiş ve adâlet temelli bir toplumsal düzenin kurulmasını mümkün kılmıştır. Bu sebeple, İslâm devlet geleneğinde peygamberlik müessesesinin devamı olarak kabul edilen hükümdarlık kurumu, kanun (şeriat) ve adâlet ilkelerine dayalı olarak sosyal bir düzenin sağlayıcısıdır. Bu sebeple hükümdarların aslî görevi, fertlerin ahlâk kuralları dâhilinde yaşamaları için koydukları kanunları adâlet temeline dayandırmaktır.

O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. Sûra üflendiği gün de mülk (hükümranlık) onundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır¹⁴⁴ âyetindeki hak kelimesi bazı mutasavvıflara göre adl mânâsında kullanılmıştır.¹⁴⁵ Süleyman Uludağ, bu ilişkiyi şu şekilde anlatmaktadır;

Adl ve “el-hakku'l-mahlûk bih” tâbirlerini aynı kabul ederek bunları “Allah'ın yarattığı ilk mevcut” şeklinde mânâlandıran İbnü'l-Arabî, bu konuyu *Fütûhâtü'l-Mekkiye*'de geniş olarak ele almıştır. Ona göre buradaki adl, Allah'ın mutlak gayb olmaktan vazgeçip (adele an) tecelliye meyletmesinden (adele ilâ) ibarettir. Diğer bir ifadeyle adl, vücûdan imkâna, butundan zuhura, saf zâtan taayyüne, sübûtan vücûda geçişin

¹⁴² A.g.e., s.108.

¹⁴³ *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Kalem Yayınevi, 2006), s. 60.

¹⁴⁴ En'âm 6/73.

¹⁴⁵ Krş. Süleyman Uludağ, “Adl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1998, s. 388.

başlangıç noktasıdır. Zât-ı ilâhî daima gizli kalmaya meylederse de ulûhiyet devamlı olarak tecellîler vasıtasıyla kendini açığa vurmaya ister. Adl zât-ı ilâhî ile ulûhiyyet arasında bir denge kurar. Varlıkları bu adl meydana getirdiğinden âlemde sadece adl vardır. Zira her şey adl ile yaratılmış ve yerli yerine konulmuştur. Bu anlamdaki adl, kâinattaki kusursuz ve mükemmel dengeden ibarettir.¹⁴⁶

Hucvîrî adâleti, her şeyi yerli yerine koymak¹⁴⁷ şeklinde açıklamaktadır. Gazzâlî'ye göre adâletin temin edilebilmesi için insanın tutku ve öfkesini akıl ve dinin rehberliği altına koyması gerekmektedir. Buna göre, Gazzâlî, ahlâkın dört esasını şu şekilde anlatmaktadır;

Hikmet, şecaat, iffet, adâlet. Hikmetten kasdımız, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adâletten kasdımız, nefse ait bir duygu olup, gazab (öfke) ve şehvet kuvvetlerini idâre eder, hikmetin gerektirdiği istikamete sevk eder. Hikmetin gereğine göre onları harekete geçirir veya frenler. Şecaatten kasdımız, gazab kuvvetinin, harekete geçmesi ya da frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffetten kasdımız, şehvet kuvvetinin akıl ve şeriat doğrultusunda terbiye edilmesidir.

¹⁴⁸

Anlaşılmaktadır ki, İmam Gazzâlî'nin bahsettiği bu dört esas dengede olduğu vakit kişide güzel ahlâk zuhûra gelir. Bunun gibi, bu dört unsura sahip devlet adamı da ahlâkını iyiye ve güzele çevirmeye gayret ettiği müddetçe tedbirli bir şekilde doğruluk üzerine alınmış kararlar ile hile, iftira, aldatma gibi kötülüklerden uzak âdil bir yönetim sergileyebilmektedir. Sûfiler, âdil eylemlerin ancak âdil kimselerden zuhûr edeceğini ifade etmektedirler. Yapılan bu kavram çalışmasına istinaden, sonraki bölümde Lütî Paşa'nın devlet adamı kimliği adâlet ve liyâkat esaslarına bağlı olarak değerlendirilecektir.

4. DEVLET ADAMI OLARAK LÜTFİ PAŞA

Lütî Paşa, önceki bölümlerde belirtildiği üzere, devletin çeşitli kademelerinde hizmet ettikten sonra Kânûnî Sultan Süleyman Dönemi'nde sadrâzamlığa getirilmiştir. Vezîriâzamlığı süresince, bu makama gelene kadar

¹⁴⁶ A.g.m., s. 388.

¹⁴⁷ *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.59.

¹⁴⁸ A.y.

edinmiş olduğu tüm devlet tecrübelerinden faydalanmış, tatbik edilen eksiklik ve aksaklıkları düzeltmeye çalışmıştır. *Asafnâme* adlı risâlesinin giriş kısmında Lütfi Paşa, kubbe vezirliğinden vezîriâzamlığa kadarki yedi yıllık süre boyunca divanda tespit ettiği sıkıntıları, aldığı tedbirler ile düzene koymaya çalıştığını ifade etmektedir. Müellif, eserini neden ve neye hizmet etmek üzere yazdığını dönemin padişahı Kânûnî Sultan Süleyman'a ithaf ettiği övgülerden sonra şu şekilde belirtmektedir:

Bu fakire vezîriâzamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümayun'un kanunlarını evvelce gördüklerime aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, vezîriâzamlık adabını ve vezîriâzamlığa gerekli olan önemli şeyleri toplayıp bu kitapçığa yazıp ona *Asafnâme* adını verdim. Ta ki vezîriâzamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler.¹⁴⁹

Lütfi Paşa'ya dair yapılan çalışmalarda görülmektedir ki, kendisi saray içerisindeki entrikalardan uzak durmaya çalışmış, ahlâk-ı Muhammedî üzere yaşamaya gayret etmiş bir devlet adamıdır.¹⁵⁰ Sâlih biri olarak değerlendirilen Lütfi Paşa, hadiseleri derinlemesine inceleyen, araştıran ve olaylar karşısında soğukkanlı duruşunu koruyarak çözüm önerisi sunan bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Fuad Köprülü *Türkiyat Mecmuâsı*'nda Lütfi Paşa'yı şu şekilde anlatmaktadır:

İşte bütün bu açıklamalardan sonra, Lütfi Paşa'nın bir devlet adamı sıfatıyla önemi büyük bir açıklıkla anlaşılıyor. O Makbul İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa gibi, parlak bir zekâyâ sahip olmamakla beraber, keskin görüş sahibi, dürüst ve idarenin bozuk noktalarını düzeltmeye özenen, saray entrikalarına âlet olmayacak kadar kendi başına davranan bir kişi idi. Onu diğer arkadaşlarından ve meslektaşlarından ayıran başlıca özelliği, bu ahlâkî iradesidir. İmparatorluk tarihini inceleyenler, Padişah'a daha o zaman belirttiği bozuklukların XVI. asırda bile, ne korkunç sonuçlar verdiğini pekâlâ bilebilirler. Zamanı, eğitim biçimi, terbiyesi ve düşünüşü itibariyle Lütfi Paşa'dan bundan daha fazlası bir şey, örneğin, ıslahatta daha geniş ve daha derin bir görüş, beklenemezdi. Bununla beraber, saray entrikalarına kurban olarak, kısa bir zaman zarfında idare başından uzaklaştırılan bu ileri görüşlü vezire devlet adamlığı niteliğiyle tarihimizde şerefli bir yer ayırmak zorundayız.¹⁵¹

¹⁴⁹ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 26.

¹⁵⁰ Krş. Ömer Döşemetaş, "Sadrâzam Lütfi Paşa'nın Hayatı ve İlim Kimliği", 2018, s.36.

¹⁵¹ Mehmed Fuad Köprülü, "Lütfi Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, 1925, s.119-150.

Lütfi Paşa, vezîriâzamlık makamına erişmiş olan kişilerin iyi niyet sahibi, Allah korkusu olan kimselerden olması gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁵² Paşa, *Asafnâme*'de hakkında çıkan dedikodulara boyun eğmeyerek, makamından kendi isteğiyle ayrıldığını yazmıştır.¹⁵³ O, bu dünyanın nimetlerinin geçici olduğunu eserinin neredeyse her bölümünde ifade etmektedir. Konuya ilişkin olarak Sâmîha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe* adlı eserinde mevki sahibi kimselere nefislerini beslememeleri gerektiğini şu şekilde öğütlemektedir;

Emirler de, başbuğlar da, başbakanlar da âlimler, san'atkârlar bütün insanlar ve bu insanların kurup meydana getirdiği bütün düzenler, iktidarlar, ne var ne yok hepsi fânidir ve birer semboldür. Tıpkı eskiler gibi bugünküler de gelip geçecektir. Siz ey ellerine Allah tarafından fırsat verilmiş olanlar! Geçmeyecek, fenâ bulmayacak ezeli ve ebedîye hizmet ederseniz siz de ebedîlerden olursunuz!¹⁵⁴

Lütfi Paşa da bu idrak ile tespit ettiği hususları aktardığı risâlesini sonlandırırken eseri okuyacak kimselere Hz. Peygamber'in getirdiği güzel ahlâk üzere hayra yönelik işlerin peşinde koşmalarını öğütlemektedir.¹⁵⁵

Kayhan Atik, "Lütfi Paşa'nın Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetimine Dair Görüşleri" başlıklı makalesinde *Tezkîre-i Sehî*'den alıntıladığı bölüm ile Lütfi Paşa'yı şu şekilde anlatmaktadır:

Merhum Sultan Hazretlerinin terbiyesi ile yetişmiş kullarındandır. Şerefli huzurlarında çok makbul tutulmuştur. Şeriate uyan, âdil, fazilet sahibi, iyi huylu, melek ahlâklı, Yusuf yüzlü, kahramanlık, cömertlik, lütuf, ikram ile tanınan, haya ve edeb sahibi, dikkatli ve anlayışlı, dindar, ilim ve marifet sahiblerini seven bir vezirdir. Osmanlı Devleti ortaya çıktığından beri, bu kadar dindar Müslüman ve vakar sahibi vezire rastlanmadı. İstanbul'da önceden meydana gelen ve âdet haline gelmiş birtakım bid'atler vardı ki, herkes ondan huzursuzdu. Vezirlik makamına geçince bütün bid'atler kaldırıldı.¹⁵⁶

İmam Gazzâlî, gönlü temiz tutabilmek için iyi kimselerle dostluk, arkadaşlık kurulması gerektiğini; eğer kişinin böyle bir imkânı yok ise, evliyaullahın hikâyelerinin, menkıbelerinin okunmasını öğütlemektedir.¹⁵⁷

¹⁵² Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 29.

¹⁵³ Krş. a.g.e., s. 27.

¹⁵⁴ Sâmîha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, İstanbul, Kubbealtı Yayınevi 2007, s. 106-107.

¹⁵⁵ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.49.

¹⁵⁶ Atik, "Lütfi Paşa'nın Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetimine Dair Görüşleri", 2017, s.346.

¹⁵⁷ Krş. Mehmet Demirci, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, (Vefa Yayınları, 2009), s. 45.

Asafnâme adlı eserinde Dimetoka'ya yerleştikten sonra birçok âlim, şair ve seçkin kimseler ile bir araya gelerek ahlâkını güzelleştirmeye gayret gösterdiğini ifade eden Lütü Paşa, ilim ve marifet sahibini, sanat ve sanatkârı korumuş ve yüceltmiştir. Bunun en güzel örneği, vezîriâzamlığa atandığında ilk iş olarak Mimar Sinan'ı baş mimar tayin etmesidir. Paşa, devlet görevi boyunca, mülkün sahibinin Allah olduğunun idraki ile, makamının gereklilikleri ve imkânları dâhilinde vatanına ve milletine hizmet etmeyi gaye edinmiştir. Buna istinaden Lütü Paşa, *Asafnâme*'de şunları kaleme almıştır;

Vezîriâzamlık makamında olanların 1.200.000 (on iki kere yüz bin) akçelik hassı vardır. Yasal gelirlerinin bir buçuk katı gelir sağlarsa, yirmi yüke yakın akçe olur. Kürt beylerinden ve kuvvetli emirlerden 2-3 yüklük kumaş ve at gelirse, senede yirmi dört yük akçe olması lâzım gelir. Allah'a hamd olsun ki, Osmanlı Devleti'nde bu ihsan kâfidir. Bu âciz de, on beş yük akçesini yılda mutfağıma ve adamlarımın gerekli ihtiyaçlarına harcar ve beş yük akçesini de sadaka olarak dağıtırdım. Daha dört-beş yük akçe de hazinemde kalırdı. Savaşlardaki ganimet mallarında, Beylerbeyilerden ve helal sayılan aşar vergilerinden pek çok gelir sağlanmıştır ki, bunları da fakirlere sadaka olarak verir ve hayır işlerine harcardım.¹⁵⁸

Paşa, burada, Allah'ın verdiğiine şükrederek, kazanılanın yine Allah yolunda ihsan edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kanaat ile rızıklanmanın Allah indinde makbul olduğunu ifade eden Paşa, açgözlülüğün kötü bir huy olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹ Vezîriâzamlığın ahlâkının nasıl olması gerektiğine çokça değinen müellif, bu dünyada yapılan her şeyin Allah indinde bir karşılığı olduğunu kendisinden verdiği birçok örnekle hatırlatmaktadır. Lütü Paşa, bu dünyaya ait şeylerin yok olmaya mahkûm olmalarına rağmen, kişinin bu âlemde sergilediği güzel ahlâk ve amelleriyle ahireti kazanabileceğini her fırsatta hatırlatmaya gayret etmiştir. Kur'ân'da, *Allah'ın sana verdiği şeylerle âhîret yurdunu gözet. Dünyâdan da nasibini unutma. Allah'ın sana yaptığı gibi sen de iyilik yap*¹⁶⁰ buyurulmaktadır. Yine *mal ve oğullar dünyâ hayatının süsüdür*¹⁶¹ kelâmıyla Allah, bu dünya nimetlerini övmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, kişinin maddî ve mânevî hayatını dengede tutması hususudur. Bu kimselere örnek olarak Allah

¹⁵⁸ Lütü Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 34.

¹⁵⁹ Krş. a.g.e., s. 34.

¹⁶⁰ Kasas 28/77

¹⁶¹ Kehf 18/46.

Kur'ân'da, *öyle kimseler ki ne ticaret ne alım-satım onları Allah'ı anmaktan alıkoymaz*¹⁶² buyurmaktadır. *De ki Allah'ın kulları için yarattığı zînet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?*¹⁶³ âyetiyle Allah, dünyevî olarak kazanılacak rızık için çalışmanın, ekmeğini helâl yollarla kazanmanın yanlış olmadığını ancak *yyiniz, içiniz israf etmeyiniz*¹⁶⁴ âyetiyle de israftan sakınılması uyarısını yapmaktadır. Her anlamda dengeli olunması gerektiğinin vurgusunu yapan İslâm peygamberine "*din nedir?*" sorusu sorulduğunda, *din, güzel ahlâktır*¹⁶⁵ diye cevap vermesinden de anlaşılacağı gibi, Müslüman olduğunu söyleyenin dengeli yaşamaya gayret etmesi gerekmektedir. İstek ve arzularını dengeleyerek aşırılıktan uzak durmaya çalışmak, güzel ahlâklı yaşamaya gayret demektir. Lütfî Paşa da vezîrâzam makamının aldığı maaşı ve bu geliri nerelerde hangi hizmete kullandığını açıklayarak, kendisinden sonra bu makama gelecek kimselerin dünya malına düşkünlük ile biriktirmekten sakınmasını, başkalarına hizmet için tahsis ederek, maaşını doğru şekilde kullanmasını öğütlemektedir.

Görülmektedir ki, Hz. Peygamber'in *Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*¹⁶⁶ buyurduğu gibi Lütfî Paşa, insan olarak, her vasfıyla, peygamberin ahlâkını yaşamayı, uygulamayı telkin ederek öğütlemiştir. Her ne kadar *Asafnâme*'yi devlet adamlarına yönelik bir eser olarak kaleme almış olsa da, okuyan herkes kendisine pay çıkarabilir. Eserinde beyan ettiği her hususu dolaylı ya da doğrudan, hadis veya âyetlere bağlayarak ahlâklı bir devlet adamının nelere dikkat etmesi gerektiğini tek tek açıklamaktadır. İnsanların âhını alan, hak yiyen, kendi çıkarlarını düşünen bir kimsenin gönlünün kararacağı düşüncesiyle Lütfî Paşa, her makama göre kazancına dikkat etmiş, karşısına talep ile gelen kimseye güler yüz göstermeye çalışarak onları dinlemeye gayret etmiş bir devlet adamıdır.¹⁶⁷ Fudayl b. İyâz, *arkadaşlarının kendisinden emin olduğu gibi, düşmanı da kendisinden emîn olmadıkça muttakilerden olamaz*¹⁶⁸ sözüyle kulluğa işaret

---

¹⁶² Nur 24/37.

¹⁶³ A'raf 7/32.

¹⁶⁴ A'raf 7/31.

¹⁶⁵ İhya, 3/50

¹⁶⁶ Muvatta, Husnül Halk, 8; Müsned, II, 381.

¹⁶⁷ Lütfî Paşa, *Asafnâme*'de bu hususlara tek tek değinmiş ve örnekler vermiştir. Konuyla ilişkili olarak çalışmanın ilerleyen kısımlarında delil gösterilerek değerlendirilmektedir.

¹⁶⁸ Eyyup Akdağ, "Fudayl b. İyâd'ın (ö.187/802) Hayatı ve Tasavvufî Yaklaşımları", İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 2019, s.314.

etmektedir. Kul, nefsinin istek ve arzularından kurtulmuş sadece Allah için hizmet eden kimsedir.¹⁶⁹ Lütü Paşanın, ikircikli ilişkilerin içerisinde bulunmamaya ve kul hakkı yememek üzere gayret etmiş bir idareci olduğu söylenebilir. Onun bu doğrultuda, mazlumun ve yetimin hakkını kollamış, Allah'ın yasaklarından kaçınmış ve emirlerine uymak için gayret göstermiş bir insan olduğu düşünülür.

Asafnâme'de vezîriâzâmın nefsânî istek ve arzularının peşinde koşmadan, edeb ve ahlâkını koruyarak hizmet etmesi gerektiğini yazar.¹⁷⁰ Arapça *e,d,b* harflerinden oluşan kelime bu üç harf kişinin eline, diline ve beline hâkim olması gerektiğine işaret etmektedir.¹⁷¹ Ken'an Rifâi'ye göre "Edep gözü ile Hak'tan başka bir şey görmemek, lisanla bir şeye itiraz etmemek, Allah'ın buyruğunu tutmak, menettiğinden kaçınmaktır."¹⁷² Lütü Paşa bir devlet adamı olarak bu yorumun ışığında değerlendirildiğinde, yaşanan hadiseler karşısında makamının gereklilikleri dâhilinde zulme karşı çıkmışsa da kendisi hakkında verilen hükme itaat etmiş biridir. Her ne kadar azliyle ilgili gün ışığına çıkmamış hususlar olsa da, zahirde, bir hayat kadını (fahişe) hakkında verdiği hüküm sebebiyle görevinden azledildiği bilinmektedir.

Mamafih, Lütü Paşa, saray entrikalarından uzak durarak, dürüst bir mizaç ile hizmet etmeyi gâye edinmiş bir devlet adamı olarak kanun ve kurallar çerçevesinde hareket etmiştir. Bu durum karşısında geliri azalan ya da çıkarlarını korumak isteyen kesimlerce hakkında çıkartılan dedikoduların sonunda görevinden ayrılmış ve neşriyatlarının yanı sıra kurduğu vakıflarla¹⁷³ onu yetiştiren devlete hizmet etmiş bir devlet adamıdır.

Çalışmamızın bu kısmında Lütü Paşa'nın ahlâklı bir devlet adamında olması beklenen adâlet ve liyâkat kavramları hakkında *Asafnâme*'de verdiği örnekler değerlendirilecektir.

---

¹⁶⁹ Bkn. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Kabalıcı Yayınevi, 2016), s. 220.

¹⁷⁰ Lütü Paşa, *Asafnâme*, s.34.

¹⁷¹ Krş. Demirci, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, 2009, s.146.

¹⁷² Ken'an Rifâi, *Sohbetler*, Kubbealtı Neşriyatı, 2000, s 379.

¹⁷³ Lütü Paşa, Tire'de kurduğu vakıf için Evâil-i Zi'l-kâde 950 / 26 Ocak – 4 Şubat 1544 tarihli bir vakfiye tanzim ettirmiştir. Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 590 numaralı vakıf defterinin 215. ve 222. sayfeleri arasında kayıtlıdır. Ümit Kılıç, "Sadrazaman Lütü Paşa'nın Tire Vakfı", 2009, s.56.

4.1. Lütfi Paşa ve Adâlet

Almış olduğu eğitimin yanı sıra, şahsî gayretleriyle kat ettiği yol dâhilinde devrin âlim, şair, sanatkârlarıyla bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunan Lütfi Paşa için mütefekkir nitelendirmesini kullanmak yanlış olmaz. Türkçeye Arapçadan geçmiş olan tefekkür kelimesi fikir kelimesinden türetilmiştir. Hayri Bilecik, fikri, *bir kimsenin herhangi bir hususta kendi tasavvur niyet ve isteklerine göre*, “idrâki ölçüsünde dikkatle düşünerek verdiği hüküm veyâ serdettiği görüş, kanaât”¹⁷⁴ şeklinde açıklamaktadır. “Tefekkür ise, mânâda îmâl-i fikr ederek varlıkların özü ve esâsı hakkında hüküm vermek, görüş ve kanaât beyân edebilmektir.”¹⁷⁵ Tefekkür *ve fikirlerimizde esas olan; aklî kapasitemizin yanında, düşüncelerimize yön veren niyet, istek ve tasavvurlarımızdır*¹⁷⁶ yorumuyla gerçek mütefekkirin insan makamına gelmiş biri olduğunu beyan etmektedir. Daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse, kişi kin, nefret, kibir, şehvet gibi nefsanî ihtiraslarının peşinde koşarken zihni sadece günlük hayatın getirdiği gereksinimler dâhilinde üretimler yapar. Bu yapıda bir düşüncenin aksine Lütfi Paşa, her zaman Allah’ın rızâsını ön plana alarak, O’na hizmet etmeyi gaye edinmiş bir düşünce yapısıyla öğrendikleri ve edindiği tecrübeler ışığında devleti için çalışmıştır. Tüm bu tecrübelerini risâlesinde aktaran müellifin, bölüm içerisinde adâlet hakkındaki görüşleri incelenecektir.

Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hâcib, zulmü yanan bir ateşe benzetmektedir. Ateşin yaklaşanı yaktığını fakat suyun aktığı yerde nimetin yetişeceğini söyleyen müellif kanunu suya benzetmektedir.¹⁷⁷ Suyun olduğu yerdeki gibi, kanunun olduğu yerde nimetin yetişeceğine ve bu sayede ülkenin genişleyeceğine ama zulmün olduğu yerde düzenin bozulacağına dikkat çeken Yusuf Has Hacib, adâletin olduğu yerde ülkenin genişleyeceğini beyan etmektedir. Adâletin var olabilmesi için de akıl ve erdem arasındaki ilişkinin iyi kurgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre; akıl, doğru ve dürüst olanı gösterir ve bu tabiatı

¹⁷⁴ Hayri Bilecik, *Mefhumlardan Tefekküre*, (Hülbe Yayınları, 1988), s. 15.

¹⁷⁵ A.y.

¹⁷⁶ A.y.

¹⁷⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, b. 1963, 1965, 1968, 1981, 1744, 2017, 2023, 2032-2034, 2039, 2053.

itibariyle iyiliğe götürür. Akıl iyilik ve hakkaniyete yöneldiği müddetçe de adâlet varlığını sürdürecektir. Adâlet ise hükümdarın tahtını ayakta tutmasını sağlayan dengedir.

Yusuf Has Hacib, devleti devam ettirmek için kılıçtan ziyade kaleme ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁸ Ona göre memleketi tutmak için kılıca ihtiyaç varken, hükümdarlık için kaleme ihtiyaç vardır. Düzeni, geliri ve hakkaniyeti temsil eden kalemdir. Başka bir ifadeyle, devlet teşkilâtının gerekliliği ve düzen ancak kalem ile sağlanabilecektir. Özetle, *Kutadgu Bilig*'de yer alan kılıç ve kalem sembolizmi, devletin bekası açısından güç ve kanunun bir arada gerekli olduğunu belirtmektedir.

Kutadgu Bilig'de töre, hem yasa hem de düzeni temsil etmektedir. Daha geniş anlamıyla töre, toplumsal istikrarı sağlayan bir yaşam biçimini oluşturan kurallar bütünüdür. Kültürel ve siyasal yaşamın kodlarını oluşturan töre, aynı zamanda iktidarın toplum tarafından belirli sınırlar içerisinde tutulmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda düzenin sağlanabilmesi için toplumun, yasaların âdil bir şekilde uygulandığını görebilmesi gerekmektedir. Yasa, düzen ve adâlet gibi kavramları içerisinde barındıran töre, toplumsal yaşamın tamamını düzenleyen bir niteliğe sahiptir. Eserde töre ile doğruluk kavramı arasında çok yakın bir ilişki olduğu gözlemlenebilmektedir. Törenin toplumun her bireyine eşit bir şekilde uygulanması ve devlet işlerinde doğruluğun ana gaye olması adâlet olarak nitelendirilmektedir. Karşısında kim olursa olsun, beyin (hükümdarın) yasayı doğru bir şekilde uygulaması gerektiğini ifade ederken, hükümdara kıyamet gününde rahat edebilmesi için halka karşı yasayı doğru uygulaması gerektiğini öğütlemektedir. Aynı minvalde beyliğin yasayı doğru uygulaması sonucunda dünyada huzurun zuhur edeceğini ifade etmektedir.

Halil İnalçık, adâletli bir yönetimi, hükümdarın ahlâklı olmasına dayandırır ve bu sebeple siyasetin ahlâktan ayrı düşünülmemeyeceğini savunarak siyâsetnâmeleri aynı zamanda bir ahlâk kitabı olarak değerlendirir. Lütfi Paşa, *Asafnâme* risâlesinde doğru siyasetin temel koşullarından biri olan devlet adamında aranan “iyi niyet” kavramının neye hizmet ettiğini belirginleştirir. Müellife göre,

---

¹⁷⁸ A.g.e., b. 415-440.

eylemin kendisi fertlerin faziletlerinden zuhura gelmektedir.¹⁷⁹ Buna istinaden ahlâklı devlet adamını tanımlarken, devleti yönetmenin koşulu olarak kişinin kendini yönetmesini önceleyen bir görüşü savunmaktadır.

Siyâsetnâme türü içerisinde yer alan metinlere bakıldığında da, ortak olarak okunabilecek “beden mülkü”nü yönetemeyenin, “devlet mülkü”nü yönetemeyeceği fikri hâkimdir. Bu bağlamda yönetim süreci, ahlâkî bir olgunlaşmaya ve ferdî yeteneklere bağlanmış “âdil hükümdar” vurgusu ile ortaya çıkartılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kendini âdil bir şekilde yöneten kişi, başkalarını da nefsânî istek ve arzularının esiri olmadan yönetebilir. Kişinin seyr-i sülûkunda katettiği yol, onun diğer insanları yönetmesindeki başarıyı belirlemektedir. Bu görüşe göre, yöneticinin ulaşacağı kemâl noktası, onun âdil bir yönetim ile başarı sağlayacağını göstermektedir.

Eflâtun, ideal devlet anlayışında hükümdarın âdil bir düzen sağlayabilmesi için filozof olması gerektiği görüşündedir. Tarıma dayalı toplumlarda adâlet, ordu ve toplumsal yapıyı düzenleyen, istikrarı sağlayan pragmatik bir değere sahiptir. Bu bağlamda adâlet, siyasal egemenliği sürdürmenin, ordu sistemini ve toplumsal yapıları olması gerektiği gibi konumlandırmanın önemli bir aracıdır. Düzenin devamlılığı için konulan kanunlar ülkenin nizamını sağlamanın yanı sıra, görev ve makamların hangi yetki ve sınırlar dâhilinde hizmet etmesi gerektiğini beyan etmektedir. Lütî Paşa da eserinde değindiği âdab, erkân, merâtib, kanun ve divanda görülen bozulmalar gibi konular ile adâletin yeniden nasıl uygulanabilir bir hale getirilebileceğini göstermektedir.

Osmanlı toplumu, vergi vermeyen askerî ile vergi mükellefi olan reâyâ denilen şehirli, köylü ve konar-göçerlerden oluşmaktadır. Bu ikili yapı içerisinde vergi yükünün büyük bir kısmını köylüler taşımaktadır. Ekonomik buhran ve kargaşanın baş gösterdiği durumlarda sistemin bozulmasından mütevellit köylülerin vergi yükü artmakta ve buna bağlı olarak göç artmaktadır. Devlet hizmetlerinin toplanan vergiler sonucu yürütülmesi, sistemin vergi yükünü taşıyan halkın sosyal hareketliliğine ve köyden göç etmelerine engel olmuştur. Lütî Paşa,

---

¹⁷⁹ “Çünkü kul sağlam olmayınca sadrâzam ve devletin ileri gelenleri rahat edemezler.” Lütî Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.32.

bu konuya ilişkin olarak risâlesinde zulme uğrayan halkın göç ettiği yerin valisinin göç eden bu grubu, geldiği yere geri göndermesinin memleketin hayrına olduğunu söylemektedir.¹⁸⁰ Lütü Paşa'nın devletin nizamını koruyabilmek için verdiği bu tavsiye, Ken'an Rifâî Hazretlerinin Allah'ın adâletini açıkladığı şu mısraları akla getirmektedir;

Hâlin neyse, müşteri sen oldun o hâle
Noksânı meğer adl-i ilâhîde mi sandın?¹⁸¹

Bu beyitte anlatılmak istenilen, Allah'ın adâletinin kişilere göre değişmeyeceği ama kişilerin yaşadığı her hadisenin kendi amellerinin sonucu olduğudur. Ahmet Avni Konuk ise bu hususta şu açıklamayı yapar; *Allah Teâlâ'nın "Adl" ismi ve onun kardeşlerinden Muksit, Hakem gibi sâir isimleri vardır. Bunlar sonuç olarak her şeyin yaradılışının gereği ne ise, yâni ezelde istîdat diliyle Hak'tan ne talep ettiyse ve onun talebi üzerine Hakk'ın onun hakkında hükmelediği şey ne ise onu verir.*¹⁸² Allah'ın adâleti herkes için eşitlik sunmamaktadır. Kanaatimizce Lütü Paşa da bu bilgiyle, düzenin devamlılığını korumak için zulme uğramış ahalinin başka bölgelere göç edip, gittikleri yeni bölgede kargaşaya sebebiyet vermelerini engellemek adına keyfî göçlerin önlenmesi konusunda dönemin vâlilerini bilgilendirmiştir. Bu durum zulme uğramış bölgedeki ahali açısından haksızlık gibi görünse de, daha üst bir bakışla düşünülünce, devletin bekası açısından, zulmün artmaması adına bir adâlettir şeklinde yorumlanabilir. Daha önce de kaydedildiği üzere, Lütü Paşa, gadre ve zulme uğrayanlarla ilgili gereken tedbirleri de almış, zalim olduğu kesinleşmiş valilere önce yazılı uyarıda bulunarak sonra onların görevden alınmalarını tavsiye etmiştir.

Osmanlı toplumunun sınıflandırmasını kamu hizmeti alanlar ve verenler şeklinde okumak da mümkündür. Sistemin düzenli bir şekilde işleyebilmesi için bu iki sınıf bir bütün olarak kabul edilmekle birlikte farklı sorumluluklara sahiptir. Buna göre, hükümdar ve siyasal elitlerden oluşan sınıfın temel görevi, toplumsal yapıyı istikrar içerisinde tutmaktır. Ulemâ olarak adlandırılan kalem sahibi sınıf ise halkı aydınlatmakla görevlendirilmiştir. Ekip biçen köylü ile şehirde ikamet eden

¹⁸⁰ Lütü Paşa, *Asâfname*, 2017, s. 47

¹⁸¹ Ken'an Rifâî, *İlâhiyat-ı Ken'an*, (Cenan Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı, 2014), s.14

¹⁸² Mehmet Demirci, *Ken'an Rifâî Yazıları*, (İstanbul: Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı, 2016), s.180.

sanat ve ticaret erbabı ekonomik döngü içerisindeki üretimden sorumludur. Âdil bir yönetici bahsi geçen bu sınıfları sabit tutmakla mükelleftir. Her sınıfın kendi üzerine düşen gerekliliği yerine getirmesi ülkedeki düzenin ve istikrarın devamlılığı için elzemdir. Verilmiş olan bu sorumluluklardan biri ihmal edildiğinde ya da sınıflar birbirinin işlerini yapmaya başladığında düzen bozulmaktadır.¹⁸³

Lütfi Paşa konuya ilişkin olarak, eserinde verdiği iki örnek ile toplumdaki sınıfların sorumluluklarını görev tanımlarına göre yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan birisi narh meselesine ilişkin olup, devletin idârî kadrosunda görevli olan kimselerin narh ile ilgilenmemesi gerektiğine dairdir.¹⁸⁴ Diğer örnek ise, devletin gelirinin azalmaması için halk arasından herkesin sipahi yapılmamasına dair belirttiği görüşüdür.

Vezîriâzam, atasından ve dedesinden sipahi olmayan, halktan birini, sipahi yapmamaya çalışmalıdır. Bu kapı bir açılırsa, herkes raiyyet olmaktan çıkıp sipahi olmak ister. Raiyyet kalmayınca da padişahın – devletin gelirinde azalma olur.¹⁸⁵

Görülmektedir ki, toplum içerisindeki bu ayrıştırma sistemin adâletli bir şekilde devam ettirilebilmesi için gereklidir. Toplumsal sınıfların sabit kalması ve uzun vadede istikrarın sağlanması ancak hükümdarın uygulayacağı âdil ve hüsn-i siyaset ile mümkündür. Osmanlı’da toprak sistemi, hem vergi hem de ordu politikalarını belirlemektedir. Böyle bir sistemde “her şeyin yerli yerinde olması” yapının âdil olduğunu göstermektedir.

Toplumsal sınıfların birbirini tamamladığı bir düzen içerisinde adâlet dairesi bulunmaktadır. Adâlet, bu dairede yer alan kurumların (yapıların) ilişkilerini düzenlemekte ve işlevsel olarak düzenlenmiş bu yapının devamlılığını sağlamaktadır. Karşılıklılık ilkesi bu sistemde toplumu bir arada tutan şeydir. Daha geniş bir ifadeyle, sosyal sınıflar sabit olarak yerinde kaldığı ve aralarındaki fonksiyonel iş birliği devam ettiği müddetçe, devletin üzerine kurulu olduğu tarıma

¹⁸³ Krş. Fahri Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adâlet Kitabı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 121-27.

¹⁸⁴ Lütfi Paşa, *Asâfname*, 2107, s. 37.

¹⁸⁵ A.y.

ve ticarete dayalı ekonomi ve refahı korumak için var olan askerî yapı da devamlılığını koruyacaktır.¹⁸⁶

Wael B. Hallaq *İslâm Hukukuna Giriş* adlı çalışmasında dâire-i adâlet kavramını açıklarken her türlü siyasal egemenliğin ordu ile başladığını ve ordu için iktisâdî kaynaklara ihtiyaç olduğunu belirterek, kesintisiz bir üretim için toplumun refah içinde adâlet temellerine dayanan bir yaşam sürmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sistem içerisinde kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmeyen devlet memurlarının olması şartını,

Adâlet vizyonları, güç edinme arzularının ve açgözlülüklerinin gölgesinde kalan yerel memurların aşırılıklarını kontrol etmek olur. Bu nedenle adâletin temini kamu düzeninin varlığını, hayati önemi haiz toplumsal diriliğin sağlanması, mütecaviz ve muhteris devlet görevlilerinin kontrolünü gerektirmektedir.”¹⁸⁷

şeklinde okuyucuya sunmaktadır. Görülen o ki, adâletli bir yönetim için kanun, o kanunun uygulanabilmesi için bir siyâsî bir egemenlik yani bir yönetim ve bu egemenliğin sağlanması için bir orduya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu döngünün içerisinde yer alan her bir kurum bir diğeri olmadan varlığını sürdüremeyeceğinden, bu sayede dairenin başı ile sonu birleşmektedir.

Hallaq, eserinde, daire-i adâlet sisteminin Doğu'nun köklü siyâsî kültürünü oluşturduğunu ve bu sistemin dayandığı temeller sebebiyle modern devlet sisteminde amaçlanan hukukun üstünlüğü ilkesini temsil eden en iyi örneklerden biri olduğunu savunmaktadır. Hallaq, bu sistem içerisinde adâletin nasıl sağlandığını “*daire-i adâlet, şeriatı sadece yöneticinin siyasi meşruiyeti elde etmesi amacıyla kullanmadı, aynı zamanda Allah'ın iradesinin kesin bir şekilde gerçekleşmesi için âdil bir yönetime ulaşmak gayesiyle de kullandı.*”¹⁸⁸ sözleriyle özetlemektedir.

Toplumun istikrarı ve devletin bekası adâlet ile mümkündür. Bu adâleti tesis edecek olan âdil hükümdar ise daire-i adâlet sistemi içerisinde yönetimin temel ve vazgeçilmez bir ögesidir. Âdil hükümdar, daire içerisinde bütün sınıfları

¹⁸⁶ Krş. Fahri Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, Adâlet Kitabı, (Yeditepe Yayınevi, 2015), s117-123.

¹⁸⁷ Wael B. Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş*, (Pınar Yayınevi, 2017), s.119.

¹⁸⁸ A.g.e., s.117.

birbirine bağlayan, düzenin işlevsel devamlılığını sürdürendir. Bu devinimin âdil bir şekilde devamlılığına hizmet eden hükümdar bu sayede meşruluk kazanmaktadır.

Lütfi Paşa'nın Osmanlı Padişahlarının Meşruiyetini Açıklamasına Dair

Meşruiyet kavramı, Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahiptir. Hilâfet kavramıyla ilişkili olarak Osmanlı padişahlarının İslâm Halîfesi olup olmadığı tartışmaları yüz yıllarca devam etmiştir. Bazı tarihçiler I. Murad Hân (1326-1389) döneminden beri Osmanlı padişahları için bu unvanın kullanıldığını, fakat hakîkî İslâm halîfesi anlamıyla kullanılmadığını ifade etmektedir.¹⁸⁹ Bilindiği üzere, Hazreti Peygamber (s.a.v)'den rivayet edilen *İmamlar Kureyş'dendir*¹⁹⁰ hadisi şerifine istinaden, Kureyş kabilesine mensup olmak halifeliğin şartlarından kabul edilmektedir.

Halîfe terim olarak değerlendirildiğinde, görülmektedir ki, İslâm devleti başkanına verilen unvan olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple, Hazreti Peygamber (s.a.v)'den sonra İslâm devletine yönetici olacak kimse, İslâmî hükümlere göre bir yönetim uyguladığı müddetçe halîfe olarak kabul edilmektedir.¹⁹¹ Buna göre hilâfet, “*İslâm devletini ve İlâhi Kelâmı yüceltip yükseltmek, Müslümanları İslâm 'ın istediği gibi yaşatıp onların huzur ve saadetini temin etmektir.*”¹⁹²

Hulefâ-yı râşidîn devrinde halîfeler meşruiyetlerini bizzat Allah'tan aldıklarını iddia etmemiş, kendilerini Allah'ın halîfesi olarak tanımlamamaktadırlar. Dönemin halifelerinin tutumları incelendiğinde iktidarın kaynağının Müslümanlar olduğunun kabul edildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak Hz. Ebû Bekir (r.a.) kendisine “halîfetü resûlillah” denilmesini istemiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) halifeliğinin ilk hutbesinde yanılma ihtimaline karşın,

¹⁸⁹ Krş. Hulûsi Yavuz, “Sadriâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti”, 1993, s. 27.

¹⁹⁰ Hadisin metni için bakınız: Hulûsi Yavuz, “Sadriâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti”, 1993, s.37.

¹⁹¹ Krş. a.g.m., s. 33.

¹⁹² A.g.m., s. 37.

Müslümanların kendisini uyarmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bunun gibi, Hz. Osman (r.a.) da yönetimi süresince yaptığı hatalarından ötürü özür dilemiştir.¹⁹³

Mustafa Fayda, bu dönemde kurgulanan İslâm devletini ve halîfelerin nasıl iktidara geldiğini *Hulefâ-yı Râşidîn* adlı kitabında şu şekilde anlatmaktadır;

Hz. Peygamberden sonra İslâm devletinin merkezde halife, vilâyetlerde ise vâlilerle yönetilen bir siyâsî ve idârî yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Halife devletin başıdır ve Medîne’de bulunan Müslümanlar tarafından tesbit ve tâyin edilmiş, daha sonra da diğer vilâyetlerde bulunan Müslümanların biatı alınmıştır. İlk dört halîfeden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali Medîne halkının seçimiyle, Hz. Ömer “halef bırakma” suretiyle, Hz. Osman da şûra yoluyla hilâfete gelmiştir.¹⁹⁴

Bu dönemin devlet yapısına bakıldığında görülmektedir ki, halîfeler Kur’ân ve sünnetin ölçülerine bağlı bir iktidara sâhip bulduklarının idrakindeydiler. Bunun en iyi örneği olarak Hz. Ömer (r.a.)’in Selmân-ı Fârisî’ye sorduğu soruyu göstermek uygun olacaktır.

Bir gün Hz. Ömer Selmân’a: Ben hükümdar (melik) mıyım yoksa Halife mi? Diye sorunca Selmân: “Eğer sen Müslümanlara âit topraklardan topladığın şeylerden bir dirhemi veya ondan azı veya çoğunu hakkı olmayan bir yere sarfedersen hükümdarsın, halife değilsin! diye cevap vermiştir.¹⁹⁵

Hulefâ-yı râşidîn dönemi İslâm Devleti’nin öğretisi ve uygulamaları üzerine kurulu olan Türk İslâm Devlet geleneğinde ise, devlet için ideal olan, güç sahibi kimse erkektir. Devletin kaderini belirleyen hükümdar, Orta Asya Türk töresine göre cenk alanında başarı sağlayana kadar toplumsal ve politik olgunluğa ulaşmamış olarak kabul edilmiştir. Tarihçilere göre, 16. asrın sonlarına kadar Osmanlı devletinde saltanat, rüşünü ispat etmiş şehzadelerden meydana gelmektedir. Yıllar içerisinde ve özellikle Kânûnî Sultan Süleyman’ın şehzadeleri sancaklara yollamak yerine sarayda himaye etmesiyle tahta çıkmayı ekberiyet belirlemeye başlamıştır. Lâyık olanın hâkimiyeti devralması yerine büyük kardeşin

¹⁹³ Krş. Mustafa Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18, 1998, s.332.

¹⁹⁴ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn*, Kubbealtı Yayınları, 2015, s.325.

¹⁹⁵ A.g.e, s.326.

tahta geçmesi üzerine, padişahın meşruiyetine dair yapılan değerlendirmelerde şeriatın savunulması vurgulanmıştır.¹⁹⁶

Yavuz Sultan Selim Han'ın Memlûk Hükümdarlığına son vererek İslâm topraklarının siyasî açıdan birleşmesine vesîle olmasıyla hilâfet meselesi Osmanlı Devleti için polemiğe açık bir husus haline gelmiştir. Safevîler ve onların yürüttüğü Şîi yayılcılığının karşısında Yavuz Sultan Selim sünnilîğin savunucusu olmuş ve Osmanlı Devleti ile İran arasında yıllarca sürecek bir mücadelenin başlamasına sebebiyet vermiştir.¹⁹⁷ Konuya ilişkin olarak bazı kimselerin Lütî Paşa'ya gelerek, Abbasî halîfelerinden sonra ümmetin halinin ne olacağı ve padişahlara halîfe ya da imâm demenin câiz olup olmadığı sorusunu yöneltmeleri üzerine Arapça ve Farsça olmak üzere iki ayrı risâle kaleme almıştır.¹⁹⁸ Paşa, Allah'a ve Resulüne ettiği dualardan sonra Sultan Bâyezîd, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman Hazretlerine övgülerde bulunarak, cevap mahiyetinde olan eserini hangi kaynaklardan beslenerek kaleme aldığını aktardıktan sonra, risâlesini hilâfet hususuna dair şüphe ve tereddütleri bertaraf etmek için yazdığını ifade etmektedir.¹⁹⁹

Lütî Paşa'nın *Hâzihi Risâletü Halâsı'l-Ümme Fî Mâ'rifeti'l-e'imme*²⁰⁰ adlı bu risâlesinin kamu hukuku açısından ehemmiyetine dikkat çeken Hamilton A. R. Gibb, bazı kısımlarını İngilizceye çevirerek "Lutfi Pasha on the Ottoman

¹⁹⁶ Krş. Leslie. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s.217.

¹⁹⁷ Krş. Asım Cüneyd Köksal, *Lütî Paşa*, (İlke Yayıncılık, 2017), s.10.

¹⁹⁸ Krş. Hulûsi Yavuz, "Sadriâzam Lütî Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", 1993, s. 43; Ayrıca krş. Leslie. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, 1998, s.215.

¹⁹⁹ Krş. Hulûsi Yavuz, "Sadriâzam Lütî Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", 1993, s. 45-46.

²⁰⁰ İlk olarak 1962 yılında Alexander Roskeen Gibb tarafından risâlenin 2a'dan 9a'ya ve 21b'den sonuna kadar olan sayfaları tercüme edilerek "Lutfi Pasha on the Ottoman Caliphate" başlıklı makalede yayımlanmıştır. Ardından, Hulûsi Yavuz 22-26 Eylül 1986 yılında X. Milletlerarası Türk Tarih Kongresi'nde "Sadriâzam Lütî Paşa ve Osmanlı Hilâfeti" başlıklı bir tebliğ sunmuş ve akabinde çalışmanın genişletilmiş versiyonu *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet* adıyla İz Yayıncılık tarafından neşredilmiştir. Hulûsi Yavuz çalışmasında, 2a-6a ile 22a-24a sayfalarını iktibas ederek Türkçeye çevirmiştir. *Osmanlı Siyâset - Nâmeleri* adlı eserinde halîfenin nesep yönünden Kureyş'ten olma meselesini ele aldığı bölümde risâlenin 4a-7b ile 21a – 23b sayfalarını tercüme etmiştir. Atıf Akşit "Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütî Paşa" adlı yüksek lisans tezinde (1993), "Lütî Paşa'nın Osmanlı Hilafeti Hakkındaki Görüşleri" başlığı altında risâleye değinmiştir. 2003 yılında Muharrem Jahja, "Lutfi Paşa'nın Halâsü'l-Ümme fi Mâ'rifeti'l-E'imme Risâlesi'nin tahkik, tahlil ve tercümesi" adlı yüksek lisans tez çalışmasında Akşit'in kullanmış olduğu metnin Hulûsi Yavuz'un yapmış olduğu tercümenin aktarılması olarak değerlendirmiştir.

Caliphate” adıyla yayımlamıştır. Makalesinde Gibb, Lütü Paşa’ya göre hilâfetin neyi temsil ettiğini şu şekilde aktarmaktadır;

Şeriata göre ‘Sultan’ ile murad edilen, [tebaanın] bağıllık yemini, fetih gücü ve zorlama gücüdür... İmam ile murad edilen imanı sürdüren ve İslâm dünyasını eşitçe idare edendir... Halife ile murad edilen iyiyi emreden ve kötüyü yasaklayandır... Eğer bu terimlerin hepsi bir kişiyi tanımlıyorsa, diye devam ediyordu Lütü, işte o insan çağın imamı ve halife olduğunu hakkıyla iddia edebilecek bir sultandır.²⁰¹

Yusuf Has Hacib’in memleketin silah ile tutulacağı ama bekasının kalem ile olacağı öğüdü gibi Lütü Paşa da bir kimseye halife denilebilmesi için onun “*fetih gücü*”nden çok İmam [halife]’ın dini idame ettirmesi ve İslâm diyarını adl ile yönetmesi”²⁰² gerektiğini savunmaktadır. Lütü Paşa risâlesinde şunları söylemektedir;

Dîn’i ikâme ve İslâm memleketlerini idâre etmek ve bütün mu’teber şartları hâiz olmak bakımından şüphesiz ki, Süleymân b. Selim Hân b. Bâyezîd Hân, zamanının İmâmı’dır. O, şerî’atin muhafızıdır. Bu yüzden onun da nâibleri ve beyleri vardır. Zamânının âlimleri ile Arab, Türk, Kürd ve Acem sultanları ona hizmet ederler. Hicâz ve Yemen dâhil, Ummân’ın sonuna kadar bütün Arabistan, Irâk-ı Arab, Bağdâd, Diyâr-ı Bekr, Mağrib, Engerûs [Macaristan] onun eli altındadır. Herkes onun İmâm’lığını tasdik etmektedir. Zîrâ o, Peygamber (s.a.v)’in halifesi’dir.²⁰³

Halife maddesinde, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nde şu açıklamaya yer vermektedir;

Halife mevki icabı olarak amme işleriyle mükellef oluğu için bu teklifin haktan gelmeğe muktedir olması icabeder. Bu sebeple İslâm üleması hilâfet makamını işgal edecek ve binaenaleyh halife namını alacak olanda dört şart tahakkuku lüzumunu beyan etmişlerdir. Bu dört şart şunlardır: İlim, Adâlet, Kifâyet, Âza ve havasta selâmet. Kureyşten olmaktan ibaret beşinci bir şart ileri sürenler olmuş ise de, şecaatı da katanlar gibi, bu şart -öteki misilli- ittifak mertebesinde değildir. Nitekim tatbikat da bunun hükümsüzlüğünü ispat etmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, 1998, s.215.

²⁰² A.y.

²⁰³ Hulûsi Yavuz, “Sadriâzam Lütü Paşa ve Osmanlı Hilâfeti”, 1993, s. 49; Ayrıca bkn. Hamilton A.R. Gibb, “Lutfi Pasha on the Ottoman Caliphate” Oriens, Vol. 15, Brill, p.293 (accessed: http://www.jstore.org/stable/1579854_08.11.2019)

²⁰⁴ Mehmet Zeki Pakalın, “Halife”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 1971, s. 709.

Bütün bu açıklamaların ışığında Lütfi Paşa'ya göre İslâmî kaidelere göre hüküm veren âdil ve ahlâklı bir hükümdar, halife olarak kabul edilmekte ve bunun için soya ya da bir kabileye mensubiyete ihtiyaç bulunmamaktır. Paşa bu görüşünü, *Kim, ma'rûfu emr, münkeri nehy ederse o, Allâh'ın yeryüzündeki halifesidir ve İmâm'dan maksad, dîn'i ikâme eden ve İslâm memleketini insâf ile idare eden kimsedir.*²⁰⁵ hadisleriyle delillendirirken, dönemin ulemasının padişah için kullanılan sultan lafzından maksadın halife olduğunu beyan ettiğini ifade etmektedir.²⁰⁶

Zilzâl sûresinde²⁰⁷ zerre kadar hayır işleyene hayır, zerre kadar şer işleyene şer ile muamele edileceğini Allah yüce kitabında bildirmektedir. Görülen o ki, her kim ki, nasip olan hükümdarlık görevinde Allah'ın emirlerini kendi nefsanî istek ve arzularının önüne koyar ise o kimse bu âlemde Allah'ın halifesi olarak kabul edilmektedir. Burada halifeden maksat “insan”dır demek yanlış olmayacaktır. İnsan sözlük anlamıyla *iki ayaklı, iki elli, akli ve konuşma yeteneği olan memeli canlı*²⁰⁸ olarak tanımlanırken tasavvufî mânâda insan, *yaratılmışlar arasından en güzel sûrette ve en son yaratılan, Allah'ın sıfat ve isimlerine mazhar olan, kendi Yaraticısını bilen veya inkâr edebilen, yaptıklarından sorumlu canlı*²⁰⁹ demektir. İnsan, fikri, ahlâkı, niyet ve davranışlarıyla meleklerden bile üstün olabilirken, nefsinin kölesi olup gayr-i insânî vasıflarla vasıflandığında hayvandan bile aşağı bir varlık haline gelebiliyor.²¹⁰ Arapça “üns” kökünden gelen insan, alışmak, kaynaşmak, ülfet etmek mânâlarındadır. Buna göre, insan nereden geldiğini ve nereye gideceğini bildiği takdirde beşer olma vasfından sıyrılarak insan olma makamına erişir. İnsan makamındaki kimse, bünyesinde barındırdığı ilim, adâlet, kifâyet ve ehliyet gibi niteliklerle yönetici olduğu zaman, devletin ilerleyip genişlemesine ve memleketinde sulhun vuku bulmasına hizmet edecektir.²¹¹

²⁰⁵ Hulûsi Yavuz, “Sadriâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti”, 1993, s.48.

²⁰⁶ A.y.

²⁰⁷ Zilzâl 99 / 7-8 Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.

²⁰⁸ <http://www.lugatim.com/s/insan> (erişim tarihi: 13.01.2020)

²⁰⁹ <http://www.lugatim.com/s/insan> (erişim tarihi: 13.01.2020)

²¹⁰ Krş. Hayri Bilecik, *Mefhumlardan Tefekküre*, 1988, s.13.

²¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Halife”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 1971, s. 709.

Lütfi Paşa, *Asafnâme*'nin sonunda eserini kendisinden önce yaşamış kimselerden edindiği örnekler ile kaleme aldığını, hatta eserinde sunduğu bilgilerin kendisine ait olmadığını, kendisinden önce yaşamış büyüklerin sözleri ve öğütleri doğrultusunda bir el kitapçığı yazdığını beyan etmektedir. Kendisinin Sultan Bâyezîd Han döneminde daha bir çocuk iken saraya hizmete alındığı bilinmektedir. Lütfi Paşa her fırsatta adını andığı Sultan Bâyezîd'dan etkilenmiştir.²¹²

Uluslararası Politikada Gözetilmesi Gereken Hususlara Dair Görüşleri

Lütfi Paşa, Sultan Bâyezîd, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın ahlâklı ve ileri görüşlü hükümdarlar olduğuna birçok vesîle ile dikkat çekmektedir. Savaş tedbirleriyle ilgili değerlendirmede bulunduğu bölümde donanmaya dair Yavuz Sultan Selim'in görüşlerini açıklayan Lütfi Paşa risâlesinde, içinde bulunulan coğrafyada donanmanın önemini vurgulayarak, vezîriâzamlığı döneminde Kânûnî Sultan Süleyman'a "*Geçmiş sultanlar arasında, karaya sahip olanlar çoktur, denize sahip olanlar azdır ve deniz savaşı tedbirinde düşmanlar bizden ileridir, bizim onları geçmemiz gerekir*"²¹³ diyerek deniz giderleri için bir kişinin tayin ettirilmesine vesîle olduğunu ifade etmektedir. "*Düşmanlar bizden ileridir*" sözü ile Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada yakın temaslarda bulunduğu Venedik ile Şarlıken kastedilmektedir.²¹⁴ Dış güçlerin denizlerde elde ettiği başarı karşısında Osmanlı'nın daha da güçlü olması gerektiğine inanan Paşa, risâlesinde, mevcut donanmanın daha iyi bir noktaya gelmesi için gösterdiği gayreti anlatabilmek için "*Osmanlı Devleti'nin bir kanadı mamur olsun*" diye çok çaba sarfetmişimdir"²¹⁵ şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Lütfi Paşa, her konuda

---

²¹² Reşat Öngören'in *Osmanlılar'da Tasavvuf* adlı çalışmasında Sultan Bâyezîd Hân şu şekilde anlatılmaktadır; "XV. yüzyılın sonları ile XVI. asrın başlarında devletin başında bulunan Sultan II. Bâyezîd (saltanat dönemi, 1481 – 1512), kaynaklarda, "veli", "sofu" gibi vasıflarla anılan bir padişahdır. Hz. Peygamber'in torunlarından Bursa'da medfun Kübreviyye şeyhi Emîr Sultan'ın türbesini ziyareti sırasında, duasını sandukanın üstünde örtülü yeşil sofa sürünerek tevazu ile yapması onun sûfi karakterini açıkça göstermektedir. Babası Fâtihi Sultan Mehmed'in meşâyih dostu bir padişah oluşu ve Akşemseddin, Şeyh Vefâ gibi büyük şeyhlerle yakın ilişkileri dikkate alındığında, II. Bâyezîd'in, tasavvuf büyüklerinin çevresinde evliya menkıbe ve kerâmetlerini dinleyerek büyüdüğü söylenebilir." Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, (İz Yayıncılık, 2016), s. 245.

²¹³ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.42.

²¹⁴ Krş. Fuad Köprülü, "Lütfi Paşa", 1925, s. 134.

²¹⁵ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.42.

gereğince araştırma yapmadan söz söylemekten çekinen bir devlet adamı olarak, iç ve dış siyasette devleti iyi bir noktaya getirecek her husus üzerine konunun duayeni olan kimseler ile bir araya gelmiş ve yapılması gerekenler hakkında detaylı bir bilgi olarak, devletin durumunu padişaha arz etmiştir.²¹⁶ Vezîriâzamın bildiği her konuyu padişaha aktarması gerektiğini ve padişahla aralarına başkalarının girmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.²¹⁷

Dış ilişkilerde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus olarak, Divan'a dışarıdan gelen elçilerin yanına muhakkak birinin konması gerektiğini söyleyen Paşa, bu sayede elçilerin gereğinden fazla bilgi edinerek, iç ve dış ilişkilerle ilgili meselelerin dışarıya sızdırılmasının önlenebileceğini ifade etmektedir.²¹⁸

Ulak Zulmü

Uluslararası politikada yaptıklarının yanı sıra, vezîriâzam olarak Lütfî Paşa iç politikada da birçok başarı kazanmıştır. Bunlardan en önemlisi Sultan II. Bâyezîd'in de çokça üzerinde durduğu ulak zulmü²¹⁹ meselesidir. 1539 yılında vezîriâzam Ayas Paşa'nın vefatı ile Lütfî Paşa sadrâzamlığa gelince, daha

---

²¹⁶ “Vezîriâzamın haftada iki gün özel olarak Hz. Peygamberin – Allah'ın salat ve selâmı üzerine olsun- aziz ruhu için yemek vererek, buraya iyi ve akıllı birçok kimseleri davet edip bu yaklaşma ile onlardan birçok meselelere vâkıf olma imkânını bulması gerekir. Bu âciz de sadrâzamlığım zamanında böyle yapmıştım.” (Lütfî Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.35)

²¹⁷ Lütfî Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.36.

²¹⁸ Krş. a.g.e., s.37.

²¹⁹ Sâî, tatar, berîd, posta karşılığında kullanılan ulak kelimesi eski Türkçe'de ulağ diye geçer. Göktürk yazıtlarında olduğu gibi Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ünde de ulağ “beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir at buluncaya kadar bindiği at” şeklinde tarif edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud ayrıca yollar üzerinde gidiş istikametini göstermek için “ula” denilen taşların dikildiğini belirtmektedir ki büyük ihtimalle bu da ulağ kelimesinden gelmektedir. Türkler'in haberleşmede uyguladıkları ihtiyaç halinde atlara el koyma usulünün, Moğollar'ın Anadolu'yu istilâsından sonra yaygınlaştığı ve buradan Osmanlılar'a intikal ettiği yolundaki bilgi Lütfî Paşa'ya dayandırılır. Osmanlılar'da önceleri padişahın ve mensuplarının ulak hizmetini yapanlar ellerindeki ulak hükmüyle halktan istedikleri beygiri alabilirlerdi, ayrıca her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini istemek gibi bir imtiyaza sahipti. Daha sonra vezirler, defterdarlar, ağalar da ulak hükmü vermeye başlamış, onları taşrada beylerbeyiler, sancak beyleri, kadılar ve subaşilar takip etmiştir. Elinde ulak hükmü bulunan kimse kendisi, hizmetkârları ve kılavuzları için beygir almakta, eşyalarını taşıtmak için de beygir istemekteydi. Ulaklar bu hayvanları gittikleri yerlerde bırakır, dönüşte yorgun olmayan dayanıklı beygirlere el koyarlardı. Yolda hayvanlarının zayıf düşmesi durumunda rastladıkları bir kimsenin beygirini alabilirlerdi. Onların bu hareketi belgelerde “ulak zulmü” diye geçer. (Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, *TDV*, c.42, 2012, s.77.)

sancakbeyliği ve beylerbeyliği dönemlerinde edinmiş olduğu tecrübe ile zulme dönüşen ulak âdetini kaldırmak üzere çalışmalara başlamıştır.

Ulak, Osmanlı Devleti'nde atla giden, devlete dair resmî belgeleri taşıyan postaya verilen addır. Bu kurumda hizmet edecek memurların dürüst ve namuslu, binek hayvan üzerinde uzun yol meşakkatine tahammüllü olması yanında uzun müddet sadrazam veya diğer vezirlerin dairelerinde tecrübe edilmiş, terbiye görmüş kimseler arasından seçilmesine dikkat edilmiştir.²²⁰ Osmanlı Devleti'nde haberleşme kurumu hizmet yönünden iki dönem olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, 1840 Eylül ayına kadar varlığını devam ettiren “Ulak-Menzilhane” döneminde sadece devlete ait haberleşme işlerini sağlamaya yönelik faaliyetler sürdürülmüştür. 1840 yılından sonra Avrupa kökenli, yeni bir sisteme geçilerek halkın da haberleşmesine imkân sunulmuş ve bu kuruma Posta Nezâreti adı verilmiştir.²²¹

İslâm tarihinde haberleşme ve resmî postanın düzenlenmesi Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde başlamıştır. Tarihî süreç içerisinde gelişerek ehemmiyetini devam ettiren istihbarat teşkilatı, Hz. Peygamber (s.a.v)'in askerî ve idarî uygulamalarında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu duruma örnek olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mısır, Yemen ve Bizans gibi büyük devletlerle kurduğu diplomatik haberleşme sistemi gösterilebilir. Hz. Ömer (r.a.)'ın hilâfeti (H. 634-644) döneminde Berîd²²² veya Neccâbe adı altında yürürlüğe konulmuş bu haberleşme sistemi sayesinde İran, Mısır, Suriye gibi uzak illerin valileriyle irtibata geçilmiştir. Bu hizmet doğrultusunda “devlet, bir taraftan yola çıkacak ulaklara hazineden deve tahsis etmiş, bir yandan da güzergâh üzerindeki kumandan ve vâililere emirler göndererek yol emniyetini sağlamıştır.”²²³

Moğollar tarihte ilk defa “Tatar” (elçi) denilen seri haberciler kullanmak suretiyle yeni bir muhâbere usulünü hayata geçirmişler ve istilâ ettikleri İslâm ülkelerine de taşımışlardır. Moğollarda, hem postacılık görevi yapan,

²²⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, *TDV*, c.42, 2012, s.78.

²²¹ Bkn. Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu”, s.197. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30723> (erişim tarihi 19.03.2020)

²²² Berîd kelimesi “süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta” gibi çeşitli mânalarda kullanılmıştır. (İbrahim Harekât, “Berîd”, *TDV*, c.5, s. 498.)

²²³ Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu”, s. 196. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30723> (erişim tarihi 19.03.2020)

tatar, yamçı gibi adlar taşıyan memurlara, hem de menzillerde posta hizmetleri için tahsis edilen atlara ulak denmektedir. Irak ve Anadolu'yu istilâ eden Cengizîlerin kullandıkları ulaklar, halkın elinde bulunan at, katır ve deve cinsinden bütün hayvanları zorla alıp götürmüşlerdir. Halkı son derece tedirgin eden bu kuralsız uygulama zamanla ticaret kervanlarının ortadan kalkmasına da neden olmuştur.²²⁴

Faris Çerçi “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu” adlı makalesinde Moğolların İslâm ülkelerini istilâsı sırasında ulaklar aracılığıyla sağlamış oldukları hızlı haberleşme usulü önce İslâm ülkelerince model olarak kullanıldığını aktarmaktadır.²²⁵ Lütfî Paşa, bu görüşü destekler mahiyette *Tevârih-i Âli Osman* adlı eserinde “Osmânlu dahi ol ulak zulmünden Cengizileri taklid gibi itmişlerdi”²²⁶ ifadesini kullanmaktadır.

Ulak âdeti, yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlılara Cengiz Han'ın Hun İmparatorluğu'ndan geçmiş olup Hz. Ömer (r.a.) döneminde devletin topraklarının genişlemesiyle haberleşmede duyulan ihtiyaç üzerine tesis edilmiş olan bir kurumdur. Bu sayede merkezde alınan kararlar, valilere bu iş için memur edilmiş kişiler tarafından iletiliyordu. Ulağa verilen mektupta, ulağın nereden geldiği, nereye gideceği, bineğin yorulmuş olması ihtimaline karşılık ulak ile gelen bineğin orada kalması ve ulağa yeni bir binek verilmesini bildiren bir yazı bulunurdu.²²⁷

²²⁴ Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu”, s. 196-197. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30723> (erişim tarihi 19.03.2020)

²²⁵ Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu”, s.207. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30723> (erişim tarihi 19.03.2020)

²²⁶ Kayhan Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âli Osman*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001, s. 284.

²²⁷ Lütfî Paşa Ulak âdetini şu şekilde anlatmaktadır; (...) Gelibolu’dan avlayı vekışlayı İslâmbol’a varub Recep ayının evvelinde (12Kasım) sa’âdet [u] ikbâlle İslâmbol’da karar idüb ‘âli düğünler idüb oğlu Sultân Bâyezid’i ve Sultân Cihângir’i sünnet eyledi. Ve bu yılda Pâdişâh-ı İslâm zillü’llâhi fi’l-arz Sultân Süleymân Ulak zulmü şol zemândan beru zâhir olmuşidiki Cengiziler Hıta u Hutun’den hurûc idüb ehl-i İslâm vilâyetine galebe idüb evvel Mâvera’ün-nehir andan Horasan’ı ve ‘İrakeyn ve âzerbaycan ve vilâyet-i Rumi almışlardı. Ulak zulm, vilâyet-i Rum’da ol zemândan beru Cengizilerden eser kalmayub Tevârih-ii Tâberide evdür. ‘Ömer İbnü’l-Hattâb radiya’llâhü ‘anh hilâfet tahtına cülûs itdikde memleketler çoğalub memleketler etrafına haber göndermek lâzım olub her iklimde bir kimesne göndermelü olduklarından esbâbların ve kendühlerin ol murâd olunan mahalle alub gitmek için beytü’l-malden yarar develer vürülürdi. Ve ol varacak yerlerin serleşkerine veya ‘amillerine beytler yazub dirdedi ki, bu kimesneler sizlere varub haber getürdüklerinde eger girü bu canibe gelmelülürse elunuz altında olan beytü’l-mal develerinden yenileyüb ve ellerinde olan develeri alub beytü’l-mâl için zabt idesiz ve eger gelmege hacetleri olmasa haber getürdüklerinde ‘amiller ol develeri beytü’l-mâl için zabt iderlerdi. Ve ‘Abbâsiler dahi bu kâ’ideyi icrâ idüb ‘âdetleri böyle idi ki, her işlek yolun her bir menziline niçe berfî katırlar beslenürdi. Meselen Bağdad’dan Horasan’a ve Bağdad’dan Şâm’a ve Mısır’a ve dahi niçe bunlara benzerlere nâme ile gelen begler dahi katırlara binüb bir menzile dahi irişecek anı birağub ve birisine dahi binerlerdi. Ve ilâ gayri nihâye girü dönmelü olsalar bu tarik üzere iderlerdi. Ve bu husus için

Osmanlı Devleti'nde padişahlara ait her türlü işte ulak hükmü verilmekteydi. Ulak hükmüyle memur edilmiş kişi önüne gelen bineği izinsiz bir şekilde alarak yoluna devam etmekte, binek yolda yorulduğunda önüne gelen başka bir binek ile yine dilediğince değiştirmektedir. Bu zulmü, Yusuf Halaçoğlu, TDV'nin "Ulak" maddesinde şu şekilde anlatmaktadır; "Ulak hizmetini yapanlar ellerindeki ulak hükmüyle halktan istedikleri beygiri alabilirlerdi, ayrıca her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini istemek gibi bir imtiyaza sahiptiler."²²⁸ Zaman içerisinde vezirler, defterdarlar ve ağaların ardından da sancakbeyleri, beylerbeyleri, kadılar, subaşılar ulak hükmü vermeye başlamıştır. "Elinde ulak hükmü bulunan kimse kendisi, hizmetkârları ve kılavuzları için beygir almakta, eşyalarını taşıtmak için de beygir istemektedir."²²⁹

Lütfi Paşa *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde ulak zulmü ile ilgili bir çözüm arayışında olduğu esnada İstanbul'da birçok yabancı elçi bulunduğunu ve elçilere ülkelerinde ulak zulmünün olup olmadığını sorduğunda, hepsinin "hayır" cevabını verdiğini aktarır. Bu cevap karşısında Lütfi Paşa duyduğu üzüntüyü şu şekilde dile getirmiştir;

Küfürlerine râzıdırlar, ulak zulmüne râzı değillerdir demek. İmdi billahi'l-azîm kâfir küfürleriyle ulak zulmünden râzı değillerdir demek (...) Ol kâfirler helâl ve haram ne idüğün bilmezler, ya Müslümanlar olup bu zulme irtikâb ederler! Bilürler ki Allah Teâlâ Âdem oğullarının rızkını ve ırzını ve kanını birbirine haram etmiştir. Ve bi-gayri hak bu ulak zulmünde kişinin hem ırzını yıkarlar ve hem malını tasarruf ederler. Aceb ikdamdı ki göz göre kendülerini cehenneme atarlar. Ale'l-husus ulak olmasa dahi külliyyen mesâlih-i memleket mümkündür.²³⁰

Paşa, sadrâzamlığı sırasında çeşitli noktalara menziller yaptırmıştır. Bu sayede atlara dinlenme imkânı tanınmış ve ulağa verilen in'am hükmü ile Hz. Ömer

---

menâzilde ve merâhilde çokluk katırlar besleyüb ve besleyenlere dahi beytü'l-mâlden 'ulûfe virirlerdi ve 'Abbâsilerden sonra katırlar giderüb piyâde peykler yürüdürlerdi. Anlardan sonra dahi Cengiziyân zuhur idecek il ve gün atlarına darben ve kahran binüb adını Ulak komuşlardı. Ve 'Osmânlu dahi Ulak zulmünden Çengizileri taklîd gibi itmişlerdi. Ve 'Osmânlu dahi ol zulmi icrâda gelüb lâin makbulleri olmayub ve bir Ulak yürütmek bundan ol 'Osmânlu'nun katında güyaki saltanatdan bir cüz' idi. Ya'ni pâdişahlara müte'allık kül ve cüz'ü her ne işleri olsa günde bir maslahat olsa bir Ulak hükmi virirlerdi. (Kayhan Atık, Lütfi Paşa ve *Tevârih-i Âl-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 284.)

²²⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Ulak", *TDV*, c.42, 2012, s.77.

²²⁹ A.y.

²³⁰ Asım Cüneyd Köksal, *Osmanlı'nın Bilgeleri: Lütfi Paşa*, 2017, s. 34-35.

dönemindeki gibi ulak hakkında bilgi veren bir mektup yazılması uygulaması getirilmiştir. Bu mektupta kişinin adı, hangi dairede çalıştığı, ne sebeple yola çıktığı, gidiş ya da dönüş yolunda olduğu bilgisi ile nereden gelip nereye gideceği yazmaktadır. Lütfi Paşa, risâlesinde ancak gerekli zamanlarda ulak emrinin verilmesi gerektiğini, aksi takdirde verilen bu emir yüzünden halkın zulme uğradığını ve bu zulmü önlemek üzere haberciye tahsis edilen atın dinlenebilmesi için belirli aralıklarla konaklama tesisleri inşa ettirdiğini anlatmaktadır.²³¹

Kul Hakkı Üzerine Görüşleri

Kul hakkı ve özellikle yetim hakkından korkan Lütfi Paşa, vezirin padişahın fazla mal ve paraya meyletmesini engelleyerek haksız kazançtan sakınması gerektiğini söylemektedir.²³² Padişahın, halkın malına usulsüz el koymasının devletin çökmesine sebebiyet vereceğini vurgulayan Lütfi Paşa, yetim hakkından kaçınmanın vacip olduğunu ifade etmektedir.²³³ Yavuz Sultan Selim²³⁴ döneminde,

²³¹ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.32.

²³² Krş. a.g.e., s.45.

²³³ Krş. a.g.e., s.32; Aynı zamanda krş. Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, (İlke Yayıncılık, 2018), s. 46.

²³⁴ Yavuz Sultan Selim'in vefatından önce (Recep 926/Haziran – Temmuz 1520) kaleme alınmış, Yaşar Yücel tarafından bulunup yayımlanan I. Selim Kanunnamesi'nde, bu hususta ayrıntılı bir düzenleme yer almaktadır. Metinde yedi yıl kaydı bulunmamakla birlikte vâris olmayan mallarla ilgili ciddi bir hassasiyet gösterilmektedir:

“Kanûn-ı pâdişâhî beytü'l-mâl ve mâl-i gaib ve mâl-i mefkud hususunda ber vech-i tafsîl oldur ki her vilâyetin şer'î beytü'l-mâl ve mâl-i gaib ve mâl-i mefkud kullarımın ve gayrilerin âmil olanlar ol vilâyetlerde yürüyüb teftiş edeler. Benim vilâyetimde ve gayri vilâyetde vâris olmaya, anun metrûkâtın fi'l-hâl kadı ma'rifetiyle zabt edeler. Ve şol meyyit ki benim vilâyetimde vâris[i] olub gaib olsa, toprak kadısı ve âmilüm ma'rifetiyle defter idüb biri kadıda ve biri âmilde dura. Ve metrûkât bir emîn yerde emanet koyub altı ay tarih kayd edeler. Eğer altı ayda vâris gelüb verâsiyetin isbat ederse kadı defteri mucibince metrûkât teslim oluna. Ve eğer altı aydan sonra vâris gelmeyecek olursa kadı ma'rifetiyle bey'-i men yezîd edüb satarlar. Âmil bahâsın zabt ede. Sonra vâris gelüb verâsiyetin isbat ederse kadı defteri mucibince vârise âmilden bî-kusur alivereler. Ve şol metrûkât ki vâris benim vilâyetimde olmaya kadı âmil ma'rifetiyle metrûkâtı yazub iki defter edeler. Biri âmilde dura ve biri kadıda dura. Metrûkât bir emîn yerde emanet koyub bir yıl tarih kayd oluna. Eğer bir yılda vâris gelüb isbât-ı verâset ederse kadı defteri mucibince metrûkât vârise teslim oluna. Ve eğer vâris zâhir olmaz ise kadı ma'rifetiyle bey'-i yezîd edüb âmilim kabz ede. Eğer bir yıldan sonra gelüb isbât-ı vâris ederse kadı defteri mucibince âmilden bahâsın alivereler. Kimesneye zulüm olmaya. Ve her vilâyetde ki on bin akçeye değin vâki' olan beytü'l-mâl ve mâl-ı gaibe âmiller mutasarruf ola. Amma on binden ziyade olan beytü'l-mâl ve mâl-ı gaib ki vâki' olsa kadı emanet tarîkıyla benim hizâne-i âmirem için zabt edüb kapıma göndereler. Ve şol beytü'l-mâl-ı gaib ki üç yıldan sonra sâhib çıkub şer'ile isbat ede, âmilden bî-kusur ala. Gelüb kapımdan talep etmeye. Ve şol beytü'l-mâl ve mâl-i gaib ki bir âmilin zamanında vâki' olub duyulmaya veyahut duyulub emanete konulan metrûkâtın müddeti tamam olmadın âmilin müddeti tamam olub âmil-i cedîd girse âmil-i 'atîk emanete koyduğu metrûkâtı ve sonradan duyulan metrûkâta evvelki âmil mutasarrıf ola. Ve âmil her kadılıkta kendi tarafından

kendilerinin emriyle varisi gelmeyen paranın yedi yıl saklanması gerektiği emrini verdiğini beyan eden Paşa'nın, kendi sadâreti döneminde bu uygulamayı devam ettirdiği görülmektedir.²³⁵

Çalışma içerisinde değinilen üç siyâsetnâme örneğiyle de görülmektedir ki, Türk İslâm Devlet geleneğinde hükümdar, halkın malını ve canını korumakla mükelleftir. Ne zaman ki, hükümdar (bey, padişah, melik) bu tutumundan sapar ve halkın refahına kendi çıkarları için göz diker ise devlet çözülmeye, bozulmaya başlar. Halifenin görevlerini on maddede toplayan İmâm el-Mâverdî'ye göre, devlet başkanı halkın can ve mal emniyetinden mesul olmanın yanı sıra, devletin devamlılığı için topladığı vergi ile halka zulmetmemelidir.²³⁶

Lütfi Paşa *Asafnâme*'de padişahın cep harçlığının Mısır hazinesinden temin edildiğini²³⁷ ve vezirin padişahın fazla paraya ve zevke meyletmesini engellemesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.²³⁸ Devletin iç siyasetinin yanı sıra ekonomik olarak da hazinenin durumunu eleştirel bir şekilde ele alan Lütfi Paşa, *Asafnâme*'de devlet teşkilâtına dair eksik bulduğu noktaları değerlendirirken, giderin gelirden fazla olduğunu ve kendisinin sadâreti boyunca bunu düzeltmeye çalıştığını ifade etmektedir.²³⁹ Paşa, hazinede gelirin giderden yüksek olması gerektiğine dikkat çekerken, bunun da halka zulüm olacak şekilde yapılmaması gerektiğine dikkat çekmektedir.²⁴⁰ Lütfi Paşa, *Asafnâme*'de devlet görevlilerinin halktan ne kadar vergi toplayacağına ilişkin berrak bir açıklamada bulunmaktadır.²⁴¹ Kanaatimizce, halktan ödeyebileceğinden fazla vergi toplanması daire-i adâlet sistemi içerisindeki işleyişi bozacağı için, Lütfi Paşa, her fırsatta uygulanabilecek ekonomik ıslahatlar ile gelir gider dengesini korumaya çalışmıştır. Bunu yaparken, halktan toplanacak vergilerin oranını hakkaniyetli bir şekilde hesapladığı gibi, sarayın da

---

vekil nasb edeler. Vâris geldikde anın yüzüne isbât-ı vâris ederse kendisi hâcet olmaya.” Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2018, s.47-48.

²³⁵ Krş. a.g.e., s.33.

²³⁶ Krş. Hulûsi Yavuz, “Sadriâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hılâfeti”, 1993, s.37.

²³⁷ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.45.

²³⁸ A.g.e., s.32.

²³⁹ Krş. a.g.e., s.43.

²⁴⁰ Ve halktan her dört yılda bir, yirmişer akçe, avarız alınması usulü konulmuş ve Sultan Selim Han zamanında bir defa toplanmıştır. Ondandır, dört-beş yılda bir yirmişer akçe alınmıştır. İstirahatlarına karşılık, “askere peksimet için baha” diye bir vergi konmuştur, ama iyi bir şey değildir, her yıl alınmalı ki, halka da güç gelmesin. (Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 47)

²⁴¹ Krş. a.g.e., s.36.

harcamalarına dikkat etmiştir. Sadâret görevindeyken eskiden kırk gün süren sünnet düğünlerini on beş gün ile sınırlamıştır.²⁴² Lütfi Paşa'ya göre, Allah'ın padişah olmayı nasip ettiği kimse, halkın sorumluluğunu üzerine aldığı gibi, onun hakkını yemekten en çok sakınan kimse olmalıdır. Vezir bu noktada kul hakkını gözetten bir denetleme mekanizması gibi çalışarak, devletin bekası için her fırsatta padişahın kul hakkına girmesini önlemek üzere çalışmalıdır. Bu meseleye dair, Reşat Öngören çalışmasında Taşköprizâde'den alıntılanığı Yavuz Sultan Selim ile Şeyh Bedaî arasında geçen konuşmadan şunları alıntılanmaktadır: "Hepimiz Allah'ın kuluyuz. Şu farkla ki, senin omuzlarında insanların yükü var, ben de ise yok. O halde insanların yükünü zayi etmemeye gayret et."²⁴³

Lütfi Paşa, risâlesinde hangi makamın ne kadar maaş alması gerektiğini tek tek açıklamaktadır. Beylerbeyi ve defterdarların maaşlarının Harem-i Has'dan, ulemaya üç ayda bir geçimleri için verilen maaşın Harem-i Has dışından verilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁴⁴ Kanaatimizce, bu konuda yine daire-i adâlet sistemine vurgu yapan Lütfi Paşa, belirtilen meblağlardan fazla bir maaş verilmesi durumunda gelir gider dengesinin bozulacağına ve bunun sonucunda bu daire içerisinde önemli bir yere sahip askeriyenin sayısında azalma olacağına dikkat çekmektedir. Ken'an Rifâî, adaletin zıddı olarak zulüm kavramını, "*bir şeyi kendi mevziine koymamaktır*"²⁴⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Benzer bir yaklaşımla Lütfi Paşa, memlekette adâletin sağlanabilmesi için her kurumun düzenli çalışması gerektiği ilkesini ortaya koymaktadır. Bu bakış açısından, kurumların işleyişinin sağlıklı olabilmesi için, devlet teşkilâtı içerisinde yer alan her bir unsurun yerli yerinde kullanılması gerekmektedir.

Lütfi Paşa, reâyâ ile ilgili alınması gereken tedbirler başlığı altında yine kul hakkı meselesine değinmektedir. Nüfus sayımının her otuz yılda bir yapılarak,

²⁴² Krş. Asım Cüneyd Köksal, *Lütfi Paşa*, 2017, s. 25.

²⁴³ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, 2016, s. 248-249.

²⁴⁴ "Ulufe müteferrikalığının hariçten olanlara verilmesi gerekir. Ancak Harem-i Has'ta olanlardan veya beylerbeyi ve defterdar oğullarından olması gerekir. Seksen bin akçe zeameti olmayan sancağa hak kazanamaz, sancağın en son sınırı, dört yüz bin akçedir. Mal defterdarı sancağa çıkırsa, dört yüz bin akçe ile çıkar, özengi ağası, üç yüz ellin bin akçe ile çıkar. Zeamet sahibi kimseyi vezirin ayakta karşılaması kanundur. Zeamet sahibinden kâtibin en çok elli bin akçe, çavuşun kırk bin akçe toplaması caizdir. Daha fazlasını biriktirmek kılıç azlığına sebep olur. Biriktirmekten sakınmak gerek." (Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 36)

²⁴⁵ Ken'an Rifâî, *Sohbetler*, 2018, s. 213.

nüfus kayıtlarından ölü ve yaşlıların çıkartılması gerektiğini vurgular.²⁴⁶ Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı bir tarım devletidir. Devletin ana gelir kaynağı olan vergilerin büyük kısmını toplumun üretici sınıfını oluşturan reâyâ ödemektedir. Buna göre, vefat etmiş, hasta veya yaşlı olduğu için üreterek, ekonomiye girdi sağlayamayacak kimselerden vergi alınmak istenirse bu durum zulme sebep olacaktır. Bu sebeple Lütfi Paşa yeni defter ile eski defterin karşılaştırılarak kayıtların kontrol edilmesi hususu üzerinde durmaktadır.²⁴⁷ Lütfi Paşa'nın vergi hususundaki bu tutumu, kul hakkı meselesindeki hassasiyetini gözler önüne sermektedir.

Osmanlı devleti toprak mülkiyetini sahiplenerek, ferdiyetçiliği sınırlamış ve bu usulde üretim düzenini muhafaza etmiştir. Aynı şekilde iç ve dış ticareti kontrol altında tutarak, ambar ve piyasaları denetleyip vurgunculuğu önleyerek halkı her türlü sùistimâle karşı korumuştur. Lütfi Paşa, *Asafnâme*'de, reâyânın devleti oluşturan ana yapı taşlarından biri olduğunun idrakiyle padişahın görevinin halkına zulmetmeden, onları korumak olduğuna dikkat çekmektedir. Paşa, risâlesinde halkın hakkının korunmasına istinaden Yavuz Sultan Selim ile yaşanan şu hikâyeyi aktarır;

Rivayete göre Sultan Selim Han hazretlerinin zamanında et işleri padişaha arz edilmiş, vezîriâzam padişaha: “Yeniçeriye pazarda satılan narhtan bir akçe eksikçe verilmek lâzım geldi” deyince, saâdetli padişah buyurmuşlar ki: “Cümle narh birdir, yeniçeri olsun diğer insanlar olsun aynı narh hükmüne tâbîdir. Eğer narhın aksine hareket edilirse seni katlederim. Buna göre tedbirini alasin.” Diye kelâm etmişler.²⁴⁸

Paşa, aktardığı bu tecrübesine istinaden vezîriâzam makamında olan kimsenin fiyat politikasından haberdar olmasının zarurî olduğunu ve bunun için doğru kimseleri görevlendirerek, İstanbul ve Galata piyasasında fiyat politikaları hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁹

Lütfi Paşa eserinde, vezîriâzamin gelirine, hazineye dair alınacak tedbirlerde ve emekli maaşlarına ilişkin açıklamalarda bulunduğu bahislerde hep

²⁴⁶ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.47.

²⁴⁷ Krş. a.g.e., s.47.

²⁴⁸ A.g.e., s. 62-63.

²⁴⁹ Krş. a.g.e., 2018, s. 63.

itidalli olunması gerektiğini öğütlemektedir. Günlük tutulan muhasebe defterlerinin (ruznâme) vezîriâzam tarafından dikkatli bir şekilde kontrolünün icap ettiğini söyleyen paşa, sık sık maaş artımına gidilmemesi gibi, çok gerekmedikçe emeklilik verilmemesi gerektiğini de ifade etmektedir.²⁵⁰ Zarûrî gördüğü her noktada aza kanaat etmenin asıl zenginlik olduğunu vurgularken, Allah'ın nasip ettiklerinden ötürü şükürünü de çokça dile getirmektedir. Şeyh Sâdî, *Her nefeste iki nimet vardır ve her nimete bir şükür vaciptir* beytiyle, doğduğumuz andan itibaren şükretmeye başlasak dahi, Allah'a yeterince şükredemeyeceğimizi beyan etmektedir. Hazret-i Peygamber *Cenâb-ı Hakk, kullarına verdiği nimetlerinin eserini kullarının üzerinde görmeyi sever*²⁵¹ buyurmaktadır. Kişi, bütün organlarını Allah rızası için kullanmadığı müddetçe gerçek mânâda şükretmiş sayılmamaktadır. Hayri Bilecik, şükürsüz insanların bulunduğu bir cemiyette adâletin tesis edilmeyeceğini şu şekilde ifade etmektedir;

Zira şükürsüz insan, ona bağlı değerlerden de mahrum kalacağı için, her geçen gün biraz daha bencilleşecek ve ihtiraslarını tatmin etmek gayesiyle, hangi rejim ve kanunla sınırlanırsa sınırlansın, fırsatını bulunca çalıp çırpacak ve dâimâ cemiyetin menfaatlerini arka plana itecektir. Böyle fertlerin hızla çoğaldığı bir cemiyette ne ilerleme, ne kalkınma, ne ferah, ne de huzur olur.²⁵²

Adâleti tesis edebilmek için doğru sözlü, dürüst, ahde vefâ sahibi kimselerden oluşan bir yönetim kadrosuna ihtiyaç duyulduğunu her fırsatta belirten Lütfi Paşa, ancak bu sayede devletin bekasının sağlanabileceğini delillendirmektedir. *Asafnâme*'de kaleme aldığı hususlar dâhilinde görülmektedir ki, adâlet sadece yazılı kanunlardan ibaret değildir, kanunları uygulayacak insanların adâlet vasfına sahip olması beklenmektedir. Teoride hazırlanan kanunlar yaşam içerisinde uygulanırken, hep bir boşluk ortaya çıkabilmektedir. Her ne kadar kanunlar adâleti teslim etmek için yazılmış olsalar dahi, bu kanunları uygulayacak idarecilerin vicdan sahibi kimselerden seçilmiş olması elzendir. Bu noktada adâlet ve liyâkat ilişkisi değerlendirilecektir.

²⁵⁰ Krş. Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, 2018, s. 44-45.

²⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Semerkand Yayıncılık, 2017), s. 270.

²⁵² Hayri Bilecik, *Mefhumlardan Tefekkürü*, 1988, s. 97-98.

4.2. Lütfi Paşa ve Liyâkat

Türk tarihi açısından baktığımızda, Osmanlı'nın kurumlar sahasındaki tecrübesi sebebiyle özel bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. İslâm dünyasında beş asırdan fazla bir süre siyâsî teşekkül ve devlet organizasyonu olarak varlığını sürdüren çok fazla örnek bulunmamaktadır. Türk devlet geleneğinde hanedanlık içinde bilgili, ehliyetli ve cesur olan erkek evlâdın hükümdar olması bunun sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Osmanlı Padişahları arasında kardeş kavgaları veya egemen olma sevdası ile gereğince hizmet edemeyecek isimlerin tahta geçtiği görülse de, tarih boyunca Türkler için ideal hükümdar, yüksek ahlâkî değerlere sahip olan kişi olmuştur. Türk devlet teşkilâtında devlet başkanlığının yanı sıra, devlet erkânını oluşturacak olan memurlar ancak kazandıkları başarılar sonucu görevlerine getirilirdi. Diğer bir deyişle, bu memurlar yetenek ve çalışkanlıklarına göre bir üst makama yükselirlerdi. Mehmed Niyazi, Türk toplumunda liyâkatin önemini şu şekilde özetlemektedir;

Klasik anlamda köleliğin, sınıflaşmanın olmaması, yönetici ve yönetilen tabakaların soy niteliklerine göre ayrılmaması, bir kimsenin doğuştan mevki sahibi olmasını engelliyor, dolayısıyla geniş halk tabakalarının önünü açıyordu. Bir köylü çocuğu kabiliyeti sayesinde ordu kumandanı veya sadrâzam olabilir, gerektiği zaman da görevinden ayrılırdı. İdarî aristokrasiye rastlanmayan Türklere kapalı zümre halinde devam eden yegâne makam hükümdarlıktı.²⁵³

1555-1560 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen Busbecq, Türklerin bu yapısını şu şekilde yazmıştır;

Sultanın karargâhı çok kalabalıktı. Hizmetkârlar ve yüksek mevki sahibi kimseler doluydu. Bütün hassa süvarileri, sipahiler, garîbler, ulufeciler ve çok sayıda yeniçeriler karargâhtaydı. Bu muazzam kalabalığın içinde tek bir kişi yoktu ki itibarını kendi şahsî cesaretinden ve meziyetlerinden başka bir şeye borçlu olsun, doğduğu aileden dolayı diğerlerinden farklı kılınsın. Kişiye, verdiği hizmetlere ve vazifeye göre saygı gösteriliyor. Bu nedenle üstünlük mücadelesi de yok. Herkesin yaptığı işe uygun olarak tayin edildiği bir makamı var. Sultan vazifeleri ve görülecek işleri bizzat kendisi dağıtıyor. Bunu yaparken o kimsenin servetini ve rütbesini önemsemiyor. Namzet olanın şöhretini ve nüfûzunu düşünmüyor. Sadece meziyetlerini göz önüne alıyor. İşte böyle herkes lâyıık olduğunun karşılığını görüyor ve makamlar

²⁵³ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, (Ötüken Yayınları, 2018), s. 238.

da işlerin üstesinden gelebilecek kimselerle doluyor. (...) Nasıl ki müzik gibi sanata, matematik ve geometriye olan istidat babadan oğula geçmiyorsa, karakterin de irsî olmadığını, oğlun mutlaka babasına benzemesi gerekmediğini ve vasıfların insana Tanrı tarafından ihsan edildiğini düşünürler. Dolayısıyla Türkler arasında itibar, hizmet ve idârî mevkiler kabiliyet ve faziletin mükâfatı oluyor. Kişi tembel ve sahtekâr ise hiçbir zaman yükselmiyor, küçümsenip hakir görülüyor. İşte Türkler bu nedenle neye teşebbüs etseler başarılı oluyorlar ve hükmeden bir ırk olarak hâkimiyetlerinin hudutlarını her gün genişletiyorlar.²⁵⁴

Bir yabancı elçinin dahi sınırlı sürede yaptığı gözlemiyle ortaya koyduğu gibi, devlet işlerinde liyâkat esasına göre vazife verilmesi büyük önem taşımaktadır. İşin ehli olmayan birine verilmesinin zulüm olduğunu belirten Hazreti Peygamber liyâkatın önemine “*Dinî ve dünyevî işler ehliyetsiz adamlara verildi mi kıyameti bekle.*”²⁵⁵ sözleriyle işaret etmektedir.

Lütfi Paşa'nın Mimar Sinan ile olan ilişkisi, Paşa'nın liyâkat esasına dayalı vazifelendirmeye verdiği önemi anlamak adına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Lütfi Paşa, 1533'te Irakeyn seferinde, Karaman beylerbeyi olarak eyâletin kuvvetlerini idare etmekle kalmayıp, Mimar Sinan'a gemiler inşa ettirerek düşman hakkında bilgi edinmiştir. Mimar Sinan bu hadiseyi şöyle anlatmıştır;

“Saadetli Sultan Süleyman Han (aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân) İran'a sefer açtığında Van Kalesi yakınlarında Tatvan Gölü diye bilinen deryanın kıyısında, aşağılık Kızılbaşlarla çatışma olacağı kesinleşti. Vezir Lütfi Paşa Hazretleri Tatvan Gölü üzerinden gemilerle geçip gölün öte yakasındaki Kızılbaş askerlerinin durumunu bilmek isteyince bu fakiri çağırıp: “Birkaç gemi yap!” diye sıkıca tembihle işi sipariş ettiler. Allah'ın yardımıyla, sefer hali yüzünden gerekli malzeme ve âlet edevat yokken, yoldaşlarımla işi sıkı tutup az zamanda üç kadirge inşa ederek yelkenini, demirlerini ve küreklerini tedarik edip savaş gereçleriyle hazırladık. Sözümlü ettiğim Paşa Hazretleri: “Kaptanlığımı da sen yap!” diye emredince, emri ve isteği doğrultusunda yoldaşlarımla denize açılıp Kızılbaş askerlerinin durumunu öğrendik. Son derece hoşnut olup bu fakiri mümtaz kıldılar.”²⁵⁶

1538 yılında Boğdan seferine vezir-i sâni olarak katılan Lütfi Paşa, Mimar Sinan'ı padişaha tanıtmış ve Prut Nehri üzerinde ona bir köprü inşa ettirerek ordunun kısa zamanda ilerlemesini sağlamıştır. Mimar Sinan'ın mimarbaşı

²⁵⁴ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları Kânûnî Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1569)*, (İş Bankası Yayınları, Şubat 2019), s. 63-66.

²⁵⁵ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 2018, s. 238.

²⁵⁶ Asım Cüneyd Köksal, *Osmanlı'nın Bilgeleri Lütfi Paşa*, 2017, s. 21.

vazifesine getirilmesinin önemi Prut Nehri üzerinde yapılan köprü ile alâkalıdır. Köprü yapıldıktan sonra, Lütfi Paşa köprünün yıkılmaması için bir kale inşa edilmesini ve birkaç adam ile korunmasını teklif etmiştir. Dönemin vezîriâzâmının konuyla ilgili danıştığı Mimar Sinan bunun uygun olmadığını şu şekilde açıklamaktadır; *Kule yapmak kesinlikle uygun değildir. Zira kâfir burayı elde etmek için gayrete gelir, az bir adamla burayı ele geçirirlerse de bunun adı bir kale elde etmiş olurlar. Köprüye değer vermek bile uygun değildir, padişahın devletinde nerede istenirse orada köprü yapılabilir.*²⁵⁷ Bazı kaynaklar, bu sözlerin Lütfi Paşa'yı gücendirdiği yönünde bilgi vermektedir. Seferden galibiyet ile dönülmüş olmasına rağmen Mimar Sinan, bu konuda Lütfi Paşa'ya muhalif bir cevap vermiş olmanın sıkıntısını yaşamaktadır. Mimar Sinan, Paşa ile aralarında geçen bu ihtilaftan ötürü bir zarara uğratılacağına inanmaktadır. Fakat düşünülenin aksine 1539 yılında vezîriâzam olan Lütfi Paşa'nın, ilk iş olarak Mimar Sinan'ı mimarbaşı olarak atadığı görülmektedir.

Kişinin liyâkat esasına göre davranabilmesi için kin, kibir gibi nefsânî ihtiraslardan temizlenmiş olması gerekmektedir. Bu konuda Hazreti Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki bir kıssa en güzel örnektir: Hazreti Ali'nin savaş meydanında öldürmek üzere olduğu bir kâfirin kendilerinin yüzüne tükürmesi üzerine, kılıcını elinden bırakıp, kendisine tüküren adamın canını bağışlaması nefsânî arınmışlığın zirvesidir. Hazreti Ali "araya nefsim girdi" diyerek kılıcını bırakır ve düşmanı âzad eder. O kâfir işin hakikatini öğrenince, Müslüman olur ve kalan ömrünü Hazreti Ali'nin yanında geçirir.²⁵⁸ Bir diğer hikâyede Hazreti Hüseyin, devrin ileri gelenlerine evinde bir yemek verdiği esnada, kölesinin ayağı sürçer ve elindeki kaynar çorbayı yanlışlıkla Hazreti Hüseyin'in üzerine döker. Hadise karşısında korkuya kapılan kölenin *Allah öfkesini yenenleri sever*²⁵⁹ âyetini okuması üzerine Hazreti Hüseyin, "öfkemi yendim" buyurur. Bundan cesaret bulan kölenin durumdan istifade ederek *Allah affedenleri sever*²⁶⁰ âyetini okumasıyla Hazreti

²⁵⁷ A.g.e., s. 22.

²⁵⁸ Krş. Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 3770-3808 beyitler.

²⁵⁹ Âl-i İmrân 3/134

²⁶⁰ Âl-i İmrân 3/134

Hüseyin köleyi “affettiğini” söyler. Köle, bunun üzerine *Allah ihsân edenleri sever*²⁶¹ âyetini okur ve Hazreti Hüseyin’den “âzadsın ya köle!” hitabını işitir.²⁶²

Yukarıda aktarılan her iki hikâyeden maksat, kişinin doğruyu yapmasının karşısındaki engelin kendi nefsi olduğunu ve ancak nefsini yenmiş kişinin âdil davranabileceğini ortaya koymaktır. Bu bakış açısından, maddî makam sahibi kişilerin âdil davranmasının da ancak kişinin nefsinin esaretinden kurtulmasıyla mümkün olduğu düşünülebilir. *Tasavvuf Hakk’ın seni senlikten alıp kendisiyle diriltmesidir.*²⁶³ Bu bakış açısından, kişinin insanîyet makamına varabilmesi için bir sülûk tamamlayıp, nefsinden kurtularak hür bir kimse olması gerektiği gibi, yüksek makama gelmiş devlet yöneticilerinin de âdil yönetebilmesi için yine aynı sülûku tamamlayarak beşeriyetten sıyrılmaları gerekmektedir.

Devlet görevinde gelinebilecek en yüksek makamın vezîriâzamlık olduğunu söyleyen Lütfi Paşa, sadârete gelen kimsenin, iyi niyet sahibi, her şeyi Allah yolunda, Allah rızâsı için yapan kadir kıymet bilen, saz-söz ve işretten uzak duran, sükût ve takva sahibi olması gerektiğini söylemektedir.²⁶⁴ Paşa, sadrâzamlık makamındaki kimseyi tedbirli bir doktora benzeterek, vezîriâzam olacak kişiye, halk arasında memuriyete tayin edilmesi uygun olan kimseleri araştırmasını ve uygun yerlere atama yapmasını öğütlemektedir. Rüşvet münasebetlerini ciddi bir hastalığa benzeterek, ilacı olmayan kötü bir hastalık şeklinde nitelemektedir. Rüşvet ile tamama erdirilecek işlerde kul hakkı gözetilmeyeceği için Lütfi Paşa rüşvetin zinhar kabul edilemeyecek bir husus olduğuna dikkat çekmektedir.

Yunus Emre’nin,

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil²⁶⁵

beyitleriyle ifade ettiği gibi, Lütfi Paşa, vezârete gelmiş olan kimsenin makama arza gelen kimseleri kırmayarak, mümkün mertebe gönüllerini hoş tutmaya gayret

---

²⁶¹ Âl-i İmrân 3/134

²⁶² Krş. Ken’an Rifâî, *Sohbetler*, 2018, s.11

²⁶³ Demirci, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, 2009, s. 29.

²⁶⁴ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.29-34.

²⁶⁵ Demirci, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, 2009, s. 38.

göstermesi gerektiğini söylemektedir.²⁶⁶ Kur'ân'da Allah, *kıyâmet gününde ne mal, ne de çocuk bir fayda verecektir, ancak kalb-i selimle gelenler kurtuluşa ereceklerdir*,²⁶⁷ buyurmaktadır. Lütfi Paşa, ancak kalb-i selim ile Allah'a ulaşılabilmesinin idrakiyle, kalbi karartacak, açgözlülük, hırs, kin, riya gibi hastalıkların insanı felâkete sürükleyeceğini risâlesinin neredeyse her sayfasında vurgulamaktadır.

Lütfi Paşa, eserinde beyan ettiği hususların hiçbirinin kendisinden ortaya çıkmadığını, hepsinin âdil idare eden padişahlardan öğrendiği bilgiler olduğunu ifade etmektedir. Eserde bahsi geçen hususlar dâhilinde dört halife dönemindeki yönetime örnek teşkil eden hususlara değinilmesi, Türk İslâm Devlet geleneğinin nereden beslendiğini göstermek açısından önem arz etmektedir. İlk akla gelen örnek Hazreti Ömer (r.a.)'dir. Sert mizacıyla tanınan Hazreti Ömer, Müslüman olduktan sonra, bu sert mizacını düşmanlar karşısında devam ettirmiştir. Fakirlerin hakkını gözetirken, âdil bir yönetim sağlayabilmek adına devlet görevlilerini de denetlediği bilinmektedir.

Hadisi şerifte, *Kuvvetli ve kahraman pehlivan güreşte herkesi yenen kimse değildir. Asıl pehlivan öfke sırasında kendine hâkim olabilir*.²⁶⁸ buyurulmaktadır. Bir atasözümüzde de, *öfkede akıl yoktur* denmiştir. İnsanın öfke anında melekelerinin tam mânâsıyla çalışmayarak gaflete düşmesi ve Hakk'tan ayrı kalması söz konusudur. Bu gibi durumlarda kişi verdiği kararlarda Allah rızâsını gözetmekten mahrum kalır. Onun için Lütfi Paşa, birbirini çekemeyen ya da nefsânî ihtiraslarından dolayı çekişmeye girmiş kimselerin şikâyetlerini hemen değerlendirmemek gerektiğini, konu ile ilgili eğer bir yanlış varsa, o kimseye sözlü ve/ya yazılı ihtar çekilmesi gerektiğini öğütlemektedir.

Devlet erkânı hakkında çıkan, doğruluk payı olmayan dedikodulardan ötürü devletin haysiyetinin zedelenmesine karşı dikkatli olunması gerektiğini söyleyen Paşa, bir hatanın zuhur ettiği bir husus varsa, o zaman, konunun muhâtabı kimsenin uygun bir dille, güzellikle uyarılması gerektiğini ifade etmektedir. Görevden

²⁶⁶ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.33.

²⁶⁷ Şu'arâ 26/88-89.

²⁶⁸ Buhari, Edeb, 7; Müslim, Birr, 107.

azletme, müsadere ve telâfisi olmayacak idam gibi hükümlerin yanlış verilmesi durumunda kul hakkına girileceğini vurgulayan Paşa, vezirin bu gibi durumlarda çok îtidalli bir şekilde şikâyet edilen kimsenin âmirinin dinlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez ve tehlike anında onu terk etmez. Her kim kardeşinin ihtiyâcını karşılarsa, Allah da onun bir ihtiyâcını karşılar. Kim bir Müslümanın sıkıntısını giderirse Allah da kıyâmet gününde onun sıkıntılarını giderip ferahlatır. Kim Müslüman kardeşinin bir ayıbını örterse Allah da kıyâmet gününde onun hatalarını örter.²⁶⁹

Hadis-i şerifinde buyurulduğu gibi, yapılan hataların ortalığa dökülüp dillendirilmeden kapatılması en uygundur. Lütfi Paşa'nın risâlesinde kaleme aldığı görüşlerinden anlayabildiğimiz kadarıyla, bu tutum ile ortaya konulmaya çalışılan ilke zulme ortak olmamaktır. Aksine, eğer bir sorun var ise, konunun derinlemesine araştırılarak bir sonuca varılması ardından kararın uygulanması yönündedir. Diğer taraftan insanları itham ederek haksız kazanç sağlamanın devleti felâkete götüreceğini vurgulayan Lütfi Paşa, asıl olanın insan kazanarak ilerlemek olduğunu söylemektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v), kıyâmet gününde Allah'ın himâyesine alacağı kimseler arasında âdil yöneticilerin olduğunu söylemiştir.²⁷⁰ Lütfi Paşa da bu bilginin idrâkiyle sorumlulukları süresince kul hakkı yemeden, görevini gereğince yerine getiren bir devlet adamı olmaya gayret etmiştir.²⁷¹

Liyâkat esasına çok dikkat eden Paşa, eserinde, vezîriâzamın kadir kıymet bilen biri olması gerektiğini ifade etmektedir. Paşa, sadrâzam olacak kişiye herkesin değerini soy, bilgi ve hizmeti yönünden bilerek, ona göre uygun bir göreve tayin etmesini öğütlemektedir.

²⁶⁹ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Bir, 58.

²⁷⁰ "Şu yedi tip insanı, Allah, kendisinden başka hiçbir yardımcının olmayacağı kıyâmet gününde himâyesine alacak, gölgelendirecektir:

1. Adâletli yönetici, 2. Allah'a ibadetle, O'na kul olmanın şuuruyla büyüyen genç, 3. Gönlü mescitlere bağlı kimse, 4. Birbirini Allah için seven, bu muhabbetle bir araya gelip bu sevgiyle ayrılan kimseler, 5. Güzel ve sosyal mevki yüksek bir kadın tarafından çağrılıp da kadın kendisini gel sevişelim diye ona sunduğunda: Ben Allah'tan korkarım diyen erkek, 6. Sağ elinin verdiği sol eli duymayacak şekilde gizli sadaka verip yardımda bulunan kimse, 7. Tenhâ yerde kendi başınayken Allah'ı zikreden/anan ve göz yaş dökken kimse." (Müslim, Zekât, 91.)

²⁷¹ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.49.

Mehmet Genç'e göre, Osmanlı sisteminin en başarılı olduğu alanlar bürokrasi ve adâlettir. Osmanlı Devleti'nin genişleme ve büyümesinde etkili rol oynayan kurumlardan biri ateşli silah kullanabilen, maaşlı, eğitilmiş asker; diğeri ise bürokratik elitleridir. Mehmet Genç, Osmanlı Devleti'nin reâyâsı arasından en zeki olanları arayıp bularak, istîdatlı olanları Enderun'da eğitime göndererek Osmanlı meritokrasisi içerisinde yetenekli, ahlâklı ve çalışkan bireyleri yetiştirerek hiyerarşide yükselme imkânı sağlamasını çok dâhiyâne bir fikir olarak değerlendirmektedir. Liyâkat esasına dayalı bu sisteme *Asafnâme*'de Lütü Paşa da sıkça değinmektedir. Buna göre, askerin başına tayin edilecek kimsenin, idrakli ve dediğini yaptıran bir yapıda olması gerekmesinin²⁷² yanı sıra, Divan'a atanacak defterdarların da akıllı, vergi tahsil etmekten anlayan ve ağırbaşlı kimselerden seçilmesi elzemdir.²⁷³ Bu sistem XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

Lütü Paşa eserinin birinci bölümünde vezîriâzâmın ahlâkı ve âdâbına dair görüşlerini paylaşırken sadrâzâmın görevlerinden birinin halkın içerisinde ahlâklı ve kabiliyetli kimselerin araştırılarak bu kimselere imkân verilmesi olduğu hususunu şu şekilde kaleme almıştır; *“Vezîriâzam, gece tenhasında iyi tanıdıklarından, fena niyetli olmayanlardan, memuriyete tayine lâıık olup fakir ve zayıf olanları arayıp bularak onlara iş verip güçlendirmelidir.”*²⁷⁴ Lütü Paşa, veziri bir doktora benzetir. Toplum içerisinde yoksulluk nedeniyle ihtiyaç sahibi olanlardan ahlâklı ve liyâkatli kimseleri bularak onların desteklenerek güçlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bu şahısların, yeteneklerine göre yetiştirilerek gerekli mevkilere getirilmelerinin devletin bekası için gerekli olduğunu savunmaktadır.²⁷⁵ Türklerin devlet geleneğinde, başarılı olanlara, toplumda ve devlet hayatında yükselme imkânı verildiği görülmektedir. Gerek destanlarda gerekse Dede Korkut hikâyelerinde anlatılanlara göre, beylik ancak bir başarının veya topluma yapılan hizmetin karşılığı olarak elde edilebilir. Türk Devlet geleneğinde idare edenler ile edilenler arasında bir hiyerarşi söz konusudur. Beyler (asker ve ulema sınıfı / Osmanlıda *askerî* nitelendirmesi ile bu grupların tamamı ifade edilir) vergi, ceza ve diğeri yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır.

---

²⁷² Krş. a.g.e., s.32.

²⁷³ Krş. a.g.e., s.43.

²⁷⁴ Krş. a.g.e., s.31.

²⁷⁵ Krş. a.g.e., s.31.

İslâmiyetten önceki Türk toplumunun yapısında sınıflaşma görülmediği gibi, İslâmiyetin kabulünden sonra da ayrıcalıklı ruhban sınıfı yapısına rastlanmamaktadır. İslâm dininin özünde barındırdığı eşitlik prensibiyle (her kul Allah'ın karşısında eşittir) Türk-İslâm Devlet geleneğinde kölelik görülmemektedir. Bu bakış açısıyla Osmanlı'da reâyâ / halk Allah'ın emaneti olduğu için (her unsur-müslim veya değil) herkese yaşama şansı verilerek eşitlikçi yapıyı sürdürdükçe siyâsî sistemin de ebedî olacağına inanılmıştır.²⁷⁶

Liyâkat esaslı toplumsal yapı, Avrupa'da gözlemlenen siyâsî sınıflaşmayı engellemiş; devletin yüksek kademelerinde irsîyetin önüne geçilmiştir. Türkler Müslüman olmadan evvel her boyun *yer-su* adında bir mabudu vardır. Boyun tasarruf ettiği yerin ve suyun asıl sahibi bu mabuttur. Bu sebeple sular, yaylalar ve kışlaklar ferdî mülkiyete konu olmaksızın boyun malı sayılırdı. Aynı şekilde, ziraat yapılan yerlerde de, araziler boyların manevî şahsiyetine ait kabul edilirdi. Yeni bir aile kurulurken ona da müşterek araziden bir parça verilirdi. Bundan dolayı İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında ne toprağa dayalı aristokratlar, ne de topraksızlıktan köleliğe düşmüş yoksullar zümresi saptanmaktadır.²⁷⁷

Osmanlılar 1350'lerde Gelibolu'ya ayak bastıktan sonra elli yıl gibi çok kısa bir zaman diliminde Tuna'ya ulaştılar. Bu süreç içerisinde görülmektedir ki, Osmanlı yönettiği reâyânın hayatını mümkün olduğunca kolaylaştırmaya çalışmıştır. Fethedilen topraklarda uygulanan vergi sistemleri buna örnek gösterilebilir. Diğer taraftan Osmanlı fethettiği topraklarda feodal sistem içerisinde yaşayan halkları hür reâyâ haline getirmiştir. Osmanlı yönetiminde herkesin hür olması ve sanayi devriminden önce sağlanabilecek en yüksek refahı halka sunmasının iki geleneksel kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, İslâm öncesi Türk Devlet geleneğinde hükümdarın baba vasfıyla aç olanın doyurulmasına ve çıplak olanın giydirilmesine hizmet etmesi anlayışıdır. Osmanlı, atasından aldığı bu geleneği unutmayarak, Hz. Peygamber'in "*Komşusu açken tok yatan bizden değildir*"²⁷⁸ hadisi ile birleştirmiş ve yönetimi altında yaşayan halkın refahını

²⁷⁶ Mehmet Genç, *Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar*, 2014, s. 13.

²⁷⁷ Krş. Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 2018, s. 241-250.

²⁷⁸ Hakim, Müstedrek, 4/183, no 7307.

gözetmeye çalışmıştır. Elbette ve maalesef, bu kaideye riayet edilmeyen dönemler de olmuştur.

Lütfi Paşa, halk arasında görev tayini yapılırken nizamın bozulmaması için soyunda sipahi olarak hizmet etmiş biri bulunmayan kimseyi sipahi olarak tayin etmemek gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü sipahiler devlete vergi vermeyen sınıfı oluşturmaktadır. Kişi vergi vermemek için bu makama göz dikmiş olabilir fakat reâyâdan alınan vergi devletin gelirinde önemli bir kalemdir. Reâyânın eksilmesi sonucu, devletin gelirinde ve buna bağlı olarak gücünde eksilme olacağından, vezîriâzâmın bir göreve atama yaparken, o namzetin kabiliyetine, ahlâkına ve soyuna dikkat etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

İşin ehline verilmesi hususunda *Asafnâme*'de kullanılan “*Kul sağlam olmayınca sadrâzam ve devletin ileri gelenleri rahat edemezler*”²⁷⁹ ifadesinde yer alan “kul” kelimesinden maksadın ne olduğunu anlamak için, Osmanlı Devlet teşkilâtında liyâkat anlayışının esasına bakmak gerekir. Osmanlılarda devşirme yoluyla gayrimüslim ailelerden alınan erkek çocukları yetiştirilerek saray içi ve dışı olmak üzere çeşitli devlet kademelerinde hizmete alınmıştır. Bunlar, Lütfi Paşa örneğinde olduğu gibi gelinebilecek en yüksek makam olan vezîriâzâmlığa kadar yükselebilirler. Bu sınıfa mensup devlet adamları “kul tâifesi” olarak anılmaktadırlar. Onlar, geldikleri makamın padişah tarafından bahşedildiğini bilirler. Busbecq’in notlarında yukarıda alıntılanan bölümde detaylıca anlatıldığı gibi, Osmanlı bürokratları geldikleri makamın padişahın ihsanı olduğunun farkında, Allah’a hizmet eder gibi ahlâklı bir devlet adamı olarak görevlerini yerine getirdiklerinde devlet mekanizması sağlıklı çalışmıştır.

Mehmet Genç’e göre, Osmanlı meritokrasisi içerisinde çok iyi organize olmuş bir elit grup görülmektedir. Bu elit sınıfın içerisinde genellikle bir ihtilâf olmamıştır. Çünkü onlar yeteneklerine göre, Enderun’da eğitim almışlar ve Osmanlı devlet sisteminin yürümesini sağlamışlardır. Daha başka bir ifade ile,

Medreselerde yetiştirilen yönetici kadroların idrakleri geliştirilirken vicdanları da boş bırakılamazdı. Vicdanlara Allah korkusu yerleştirilir, öldükten sonra dirilmeye, bu fani dünyada yaşadıkları her anın, yaptıkları

---

²⁷⁹ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.32.

her işin hesabını yanılmaz bir mahkemede vereceklerine inanırlardı. Koca devletin çarklarında dişliler gibi görev yaparlar, İslâmiyet'in Hakk'a kulluk, halka hizmet olduğunu bilir ve yaşarlardı. Ancak böyle kadrolar dini, dili, ırkı değişik toplumlara yüzyıllarca bir arada tutabilirlerdi. Her şeyin fani olduğunu idrak eden bir millet, sadece devletini “ebed-müddet devlet” olarak ifade ederdi.²⁸⁰

Osmanlı Devleti bürokratlarına yüksek gelir imkânı tanımaktaydı, fakat makam sahibi kendisine tahsis edilen geliri makamının gerekliliklerini yerine getirmek için harcamakla yükümlü idi. Lütü Paşa'nın *Asafnâme* adlı eserinde detaylı bir şekilde ifade ettiği gibi, vezîriâzam toplumun diğer kesimlerine oranla çok yüksek bir gelire sahip olsa da emekliliğinde bu gelirin ancak onda biri, bazen de ellide birini almaktadır. Zaten devletin atadığı bir memurun, görevini icra edebilmesi için ödenen ücretten ötürü zengin olması İslâm Devlet geleneğinde de bulunmamaktadır.

Konuya ilişkin Lütü Paşa *Asafnâme*'de şunları söylemektedir;

Hazine idaresinde gayret budur ki, sık sık maaş arttırmaya çalışmayalar, emekliye ayırmada, titizlik gösterebilirler. Emekli etmek gerekirse, beylerbeyiler, yüz altmış akçe, kadıaskerler, yüz elli akçe; defterdarlar, seksen akçe; taht kâdılar, seksen akçe; vezirler iki yüz akçe; sancakbeyleri yetmiş akçe ile ayrılmalıdır. Zeâmet²⁸¹ ile emekli ederler ise, vezirlere, yüz yirmi bin; beylerbeyilere seksen bin; defterdarlara, altmış bin; sancakbeylerine elli bin akçe verilir. Bunlardan da emektar olup işsiz ve lââyık olanlara verilir.²⁸²

Lütü Paşa, vezîriâzâmın gelirini ve nasıl dağıtılması gerektiğini kendi tecrübesi üzerinden şu şekilde özetlemektedir;

Vezîriâzâmın makamında 1.200.000 (on iki kere yüz bin) akçelik hassı vardır. Yasal gelirinin bir buçuk katı gelir sağlarsa, yirmi yüke yakın akçe olur. Kürt beylerinden ve kuvvetli emirlerden 2-3 yüklük kumaş ve at gelirse, senede yirmi dört akçe olması lâzım gelir. Allah'a hamd olsun ki, Osmanlı Devleti'nde bu ihsan kâfidir. Bu âciz de, on beş yük akçesini yılda mutfağıma ve adamlarımın gerekli ihtiyaçlarına harcar ve beş yüz akçesini de sadaka olarak dağıtırım. Daha dört-beş yüz akçe de hazinemde kalır. Savaşlardaki ganimet mallarında, Beylerbeyilerden ve helâl sayılan aşar

²⁸⁰ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 2018, s. 204.

²⁸¹ (زعامت) i. (Ar. ze'âmet) târih. Osmanlı Devleti'nde fetih sırasında elde edilen ve arâzi-i emîriyye denen yerlerden savaşanlara, bir kısım devlet ve saray erkânına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen beytûmal hissesi, tımarın büyüğü <http://www.lugatim.com/s/zeamet> 14.10.2019.

²⁸² Lütü Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.45.

vergilerinden pek çok gelir sağlanmıştır ki, bunları da fakirlere sadaka olarak verir ve hayır işlerine harcardım.²⁸³

Mehmed Niyazi *Türk Devlet Felsefesi* adlı eserinde Osmanlı Devleti memurlarının âmir değil, hizmet ehli olduklarını söyleyerek Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın kaleme aldığı *Devlet Adamına Öğütler* adlı eserinden memurlarla ilgili olarak şu ifadeyi alıntılamıştır; “Onlar zulümden sakınıp, halkın hayır dualarını almaya çalışmalıydılar.”²⁸⁴ Osmanlı'da memuriyete atanmış olan kimseler, yaptıkları hizmetin karşılığını devletten aldıklarının farkındaydılar. Devlet kadrolarında hizmete tayin edilen memurların eğitim gördüğü mektep, medrese, cami ve tarikatlar bu hizmet anlayışını aşıl原因an kurumlardır. Kul hakkına girilmemesi ve âdil bir yönetim için gerekli olan hizmetin sunulabilmesi için gösterilen gayrete rağmen, nefsânî istek ve arzularının peşinde rüşvet ve sûistimâl yoluyla servet edinmiş makam sahiplerinin gelirlerine “el koyma” yoluyla servetlerin devlete intikal ettirilme geleneğinin var olduğu bilinmektedir. İslâm Devleti'nde bu gelenek Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde başlamıştır. “Hz. Ömer bir eyâlete vali, kadı gönderir de, o servet sahibi olursa, servetine el koyduğu, onun “Ticaret yaptım, kazandım” demesine karşılık, “sizi ticaret yapasınız diye göndermedik” şeklinde cevap verdiği bilinmektedir.”²⁸⁵

Hz. Ömer (r.a.) döneminde fethedilen toprakların artması sonucu kurulan şehirlere atanacak yeni vâlilerin seçimine çok dikkat edilmiştir. Hz. Ömer, göreve tayin etmeyi düşündüğü isimleri, sahâbîlerle istişâre ederek, adayları ehil kimseler arasından seçmeye özen göstermiştir.²⁸⁶ Vazifeye tayin edilen vâlilere görev süresince dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgilendirme yapılmasının yanı sıra, vâli ve âmirler görev yerlerine gitmeden önce mal beyânında bulunurlardı. Bu sayede, görevleri müddetince elde ettikleri gelir olması gerekenden fazla ise, sorguya çekilerek servetlerinin bir kısmına el konulurdu.²⁸⁷ Abbasiler döneminde de devam eden bu geleneğin Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud döneminde (1080-1839) sona ermiş olduğunu ifade eden araştırmacılar bulunmaktadır.

²⁸³ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s.33-34.

²⁸⁴ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 2018, s. 207.

²⁸⁵ A.y.

²⁸⁶ Krş. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, (Kubbealtı Neşriyatı, 2015), s.328.

²⁸⁷ Krş. a.g.e., s.329.

Lütfi Paşa, risâlesinde hazineye dair alınacak tedbirleri açıklarken, vezîriâzam olan kimsenin Divan'a tedbirli, akıllı, mal tahsil etmekten anlayan ve ağırbaşlı kişileri defterdar olarak ataması gerektiğine dikkat çeker.²⁸⁸ Bu makama atanmış kimselerin özgür olması gerektiğine vurgu yapan Paşa, bu kimselerin de nefsanî istek ve arzularının esiri olmadan devletin malına sahip çıkmaları gerektiğini ifade ettikten sonra Kânûnî Sultan Süleyman Han'ın dönemine ait yaşanmış bir vakıyı aktarır. İbrahim Paşa ve İskender Paşa önde gelen, unvan sahibi kimselerdir. Her iki paşa da dillere destan güzellikte bahçeleri bulunan saraylarda ikamet etmektedirler. Padişahın beğenisine nâil olan bu saraylar herkesin dikkatini çekmiş ve bu şaşaalı yaşamlarından ötürü bu iki isim göze batar duruma gelmiştir. Paşa, sonrasında bu isimlerden birinin Bağdat seferinde hakkında yapılan suçlamalar ve diğerinin hazine ve konaklama ile ilgili yapmış oldukları hatalı yönetimden ötürü padişahın gazabına uğradığını ifade eder.²⁸⁹

Osmanlı Devleti döneminde, vakıfların iktisâdî kaynakların eşit bir şekilde taksim edilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Vakıflar, toplumda yeterli kadar geliri olmadığı için sefalet düşme riski olan fertleri destekleyerek hayatta ve dolayısıyla ayakta tutmaya hizmet eden bir sistem halinde organize edilmiştir. Bunun delili olarak XVII. - XVIII. yüzyıllar ve XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarına gelen seyyahların yazmış olduğu tecrübeler örnek verilebilir. Bu kimseler Osmanlı sokaklarında dilenci görmediklerini yazmışlardır. İslâm fihhına göre, Müslüman birinin bir günlük yiyeceği var ise dilenme hakkı yoktur ve Osmanlı vakıf sistemiyle bir günlük yiyeceği olmayan insan bırakılmamıştır. Lütfi Paşa da emekliliğe ayrıldıktan sonra yerleştiği Dimetoka'da aynı geleneğe hizmet ederek bir vakıf kurmuş ve malını bu vakfın hizmetlerine bağışlamıştır.

---

²⁸⁸ Krş. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 2017, s. 42.

²⁸⁹ Krş. a.g.e., s. 44.

5. SONUÇ

Araştırmamızda Lütü Paşa'nın *Asafnâme* adlı risâlesinde ortaya koyduğu devletlinin ahlâkına dair anlayış göz önünde bulundurularak ahlâklı bir devlet adamında olması gereken özellikler değerlendirilmiştir. Dört bölümden oluşan tezde Lütü Paşa'nın hayatı ve eserlerine kısaca değinildikten sonra siyâsetnâmeler hakkında genel bir bilgi verilerek *Asafnâme*, *Kutadgu Bilig* ve *Siyerü'l-mülük* ile karşılaştırmalı inceleme yapılmıştır. Devletli ahlâkı, âdil bir yönetim anlayışıyla mevcut olabileceği için, adâlet kavramı, Kur'ân, hadis, tasavvufî dünya görüşü ve siyaset felsefesi kaynakları incelenerek çalışılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman'ın vezîriâzamlarından Lütü Paşa'nın devlet adamlığı süresince idarede gözettiği adâlet ve liyâkat vasıfları *Asafnâme*'de paylaştığı görüşleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Birincil kaynağımıza göre, Türk İslâm devlet geleneğinde adâlet kavramının merkezî bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Türk Devlet Geleneğinde hükümdar (kut) meşruiyetini Tanrı'dan almaktadır. Hükümdar âdil olduğu müddetçe Tanrı onun hâkimiyetinin devamını sağlayıp muhafaza etmektedir. Lütü Paşa'nın kaleme almış olduğu *Asafnâme*'de kanun, adâlet ve ahlâk prensiplerine göre hareket eden her kademedeki devlet adamının da Allah tarafından maddî ve mânevî desteklendiğine dair örnekler sunulmuştur.

Araştırmamız esnasında, Türk siyaset düşüncesinin, Hint-İran siyaset geleneği ve Arapça çevirileri sayesinde antik Yunan kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla antik Yunan devlet felsefesi gibi farklı kaynaklardan beslendiği anlaşılmıştır. Osmanlı döneminde yazılan siyâsetnâmelerde, İslâm dini, Yunan felsefesi ve Orta Asya devlet geleneği gibi çeşitli kültürlerin sentezlendiğini söylemek mümkündür. İslâm öncesi yasa ve töre geleneği olarak bilinen ve Türklerin İslâmiyeti kabul edişinden sonra Türk devlet geleneği içerisinde İslâmî formlar dâhilinde varlığını sürdüren bu kültürel dinamik, Osmanlı-Türk siyâsetnâmeleri içerisinde mevcuttur.

Çalışma içerisinde sözü edilen ilkelerin müşterekliği ve devamlılığı çerçevesinde incelenen siyâsetnâme örnekleri, âdil bir yönetimin var olabilmesi için

devlet teşkilâtının sağlam ve düzgün işlemesi gerektiğine işaret etmektedir. Âdil olması beklenen hükümdarın reâyâsına / yönetilenlere karşı sorumlulukları olduğu gibi, halkın da devlete karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Devletin hükümdar, reâyâ ve askeriye üzerine kurulu düzeni içerisinde hükümdarın adâletle yönetmesi ve halkına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi beklenmektedir. Âdil bir yönetim, huzurlu bir toplumun oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Can ve mal güvenliği olan halk, birbirine düşmeden, sorumlu olduğu bütün faaliyetleri, meselâ tarım faaliyetini yürüterek, refah içerisinde üretim yapabilecektir. Halk, ürettiğinden devlete vergisini muntazam ödeyerek, siyâsî otoritenin gücünü muhafazasına hizmet edebilecektir. Hazinesi dolu olan hükümdar, kuvvetli bir ordunun mevcudiyeti için gereken tedbirleri alarak, ülke sınırları içinde ve dışında sağlam ve kalıcı bir şekilde otoritesini kurabilecektir. Güçlü ordu, düşmanlarının gözünü korkutacağından, hükümdar ahalinin emniyetini ve dolayısıyla refah seviyesini koruyabilecektir.

“Adâlet mülkün temelidir” sözü doğrultusunda, adâletin zıddı olan zulmün devletleri yok ettiği söylenebilir. Lütfi Paşa’ya göre bir ülkede huzurun temini için maliye ve askeriye kuvvetlendirilmesi elzemdir. Buna istinaden, dört bölümden oluşan risâlesinde savaş ve hazineye dair alınması gereken önlemleri iki ayrı bölüm olarak değerlendirmiştir. Savaşa yönelik tedbirler başlığı altında donanmaya dair görüşlerini detaylı bir şekilde aktaran Paşa, devletin hazinesine gelen gelirin giderinden yüksek olması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat bu dengenin devletin bekası için yetersiz olduğunu söyleyen Lütfi Paşa, yönetici ve yardımcılarının güzel ahlâk sahibi kimselerden olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Müellifin eserinde beyan ettiği bütün hususlar, Lütfi Paşa’nın tanımladığı devletli ahlâkının, liyâkat ve adâlet esasları çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini işaret eder. Buna göre, devletin bekası ancak, âdil, iyi ve güzel olanın yaşatılmasıyla mümkündür. Âdil bir yönetim için ise, hak ve hukuku gözeten, sadakat, tevâzu ve ihsan sahibi bireylerin devlet yönetiminde yer alması gerekir. Çalışmamızda, adâlet kavramının yer aldığı bölümde de görülebileceği üzere ideal devlet ancak erdemli bir yönetici ile kurulmakta ve muhafaza edilmektedir. Buna göre, Eflatun yöneticilerin filozof olması gerektiğine vurgu yaparken, Fârâbî hükümdarların nefislerini ıslah etmelerini elzem bulmuştur. *Âsafnâme* ile karşılaştırılan Yusuf Has

Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'i ve Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâsetnâme*'si de hükümdar ve diğer devlet yöneticilerinin benliklerini dünya sevgisinden ve bencillikten arındırmış insanlar olmaları gereğini, adâletle idare ve görevin hakkını verebilecek liyâkati devletin bekası için merkezî değerler olarak nitelendirmişlerdir. Lütfî Paşa da konuya ilişkin olarak, devlet adamının adâletle hükmedebilmesi için nefsinin istek ve arzularından arınması gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirmektedir. Allah'ın varlığını ve hikmetlerini idrak etmekten âciz bir yöneticinin adâleti sağlayamayacağını vurgulayarak, adâletle hükmeden bir hükümdarın yalnızca topluma hizmet etmekle kalmayacağını, aynı zamanda Hakk'a hizmet edeceğini belirtmektedir.

Lütfî Paşa, Kânûnî Sultan Süleyman Dönemi'nde vezirlik yapmış isimlerden İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa kadar ün salmamış olsa dahi, emekliliği döneminde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere birçok eseriyle arkasında büyük bir miras bırakmıştır. Paşa'nın eserleri uhrevî ve dünyevî olmak üzere birçok hususu içerisinde barındırması bakımından oldukça kapsamlıdır. Çalışmamızın konusu olan Lütfî Paşa'nın devletli ahlâkı, *Asafnâme* adlı eserinden yola çıkılarak ilk kez değerlendirilmiştir. Kanaatimizce, neşriyatı içerisinde fıkıh konularına dair Arapça kaleme almış olduğu eserlerinin de incelenerek literatüre katılması, dönemin kanun ve hükümlerinin çerçevesini anlamak adına daha geniş çaplı bir bakış açısı sunacaktır. Kendisini halkın hizmetine adanmış, uhrevî veya dünyevî konularda birçok eserler bırakmış, fikirlerini kendi hayatında yaşayarak, örnek olmuş bu mütefekkirin çalışılmamış diğer eserleri de en kısa zamanda gün yüzüne çıkartılarak literatürdeki yerlerini almalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, Osman Kürşat & Ertek, Muhammed Yusuf, *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat*, Astana Yayınevi, Ankara 2019.
- Adalıoğlu, H. Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, 2009, 304-309
- Adamson, Peter & Taylor, C. Richard, *İslam Felsefesine Giriş*, çev. M. Cüneyt Kaya, Küre Yayınları, 4. Baskı, 2014.
- Afyoncu, Erhan, *Muhteşem Süleyman Kanunî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan*, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Akdağ, Eyyup, “Fudayl b. İyâd’ın (ö.187/802) Hayatı ve Tasavvufî Yaklaşımları, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Haziran 2019/1, 51: 303-326.
- Aktaş, Hasan Emir, “Osmanlı Şairlerine Göre İdeal Devlet Adamının Özellikleri” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 18, Mart 2017, s. 98-119.
- Akyol, Aygül, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yayınları, 2017.
- Algül, Hüseyin “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30, 2005, s. 308-309.
- Arat, Reşid, R., *Kutadgu Bilig*, Türk Dil Kurumu Yayınları:458, Ankara, 3. Baskı, 1991.
- Ateş, Süleyman, “İhlâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21, 2000, 535-537.
- Atik, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Terâih-i Âl-i Osman*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- Atik, Kayhan, “Lütfi Paşa’nın Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetimine Dair Görüşleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 52, Eylül 2017, s.340-350.

- Ayverdi, Sâmiha, “Türk Târihinde Osmanlı Asırları”, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 5. Baskı, Cilt 1, Şubat 2010.
- Ayverdi, Sâmiha, *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 6. Baskı, 2009.
- Banarlı, Nihad Sâmi, *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 3. Baskı, 2012.
- , *Târih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 5. Baskı, 2013.2.
- Bilecik, Hayri, *Mefhumlardan Tefekküre*, Hülbe Basın ve Yayın, İstanbul, 1988.
- Busbecq, Gier Ghiselin de, *Türk Mektupları Kânûnî Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 6. Basım, Şubat 2009.
- Çağrııcı, Mustafa, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1988, 341-343.
- , “Riyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, 2000, 137-138.
- Çeçen, Anıl, *Adâlet Kavramı*, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, 1993.
- Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42, 2012, 77-79.
- Demirci, Mehmet, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, Vefa Yayınları, Eylül 2009.
- , “*Ken’an Rifâi Yazıları*”, Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2016.
- Develi, Hayati, “Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman’ Üzerine”, *İlmi Araştırmalar 14*, İstanbul 2002.
- Döşemetaş, Ömer, “Sadrâzam Lütfi Paşa’nın Hayatı ve İlim Kimliği”, *Anasay*, Yıl 2, Sayı 5, Ağustos 2018, s.33-55.
- Ersoy, Ersan, *Yönetim Kültürü ve Devlet Ahlâkı*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.

- Fârâbî, *İdeal Devlet*, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2017.
- Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri Dört Halîde Dönemi*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 3. Baskı, Ekim 2015.
- Genç, Mehmet, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar,” *Vakıflar Dergisi*, 42, Aralık 214.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Lütfi Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 1993, 96-101.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Hazret-i Ali Nehcü'ül-Belâgâ*, Derin Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2018.
- Gümüş, İnan, “Lütfi Paşa'nın Asafnâme'si Üzerine İktidarın Denetimi Bağlamında Söylem Çözümlemesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/62, 284-299.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Ulak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42, 2012, s.77-79.
- Hallaq, Wael B., *İslam Hukukna Giriş*, çev. Necmettin Kızılkaya, Pınar Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2017.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, Haziran 2016.
- Harekât, İbrahim, “Berîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5, 1992, İstanbul s. 498-501.
- İnalcık, Halil, *Adâlet Kitabı*, Editörler Bülent Arı, Selim Aslantaş, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, Ocak 2015.
- , *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*, İş Bankası Yayınları, 62. Baskı, 2018.
- , *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Yayınevi, 8. Baskı, Kasım 2018.
- İşpirli, Mehmet, “Enderun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, 1995, s.185-178.
- Kalın, İbrahim, *Barbar Modern Medenî*, İnsan Yayınları, 2018.

- Karaman, Hayrettin, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1988, s.343-344.
- Kılıç, Ümit, “Sadrâzam Lütî Paşa’nın Tire Vakfı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı1, Temmuz 2009, s. 53-79.
- Köprülü, Fuad, “Lütî Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1925, sy.1 s.118-150.
- Köksal, Asım Cüneyd, “Lütî Paşa’nın Niyet Risâlesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 31, 2018, s.569-587.
- Köksal, Asım Cüneyd, *Osmanlı Bilginleri Lutfi Paşa*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Köksal, Asım Cüneyd, *Kanunlar Işığında Yönetim İlkeleri “Âsafnâme” İlke Yayıncılık*, İstanbul, 2018.
- Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Semerkand Yayıncılık, İstanbul, 2017,
- Kütükoğlu, Mübahat, “Lütî Paşa Âsafnâmesi: Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991.
- Levend, Agâh Sırrı, “Siyâset-Nâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, Araştırma Makalesi, 1 Ocak 1963, s. 167-194.
- Lewis, Bernard, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Ömer Faruk Birpınar, Bilge Sanat Yayınları, 2017.
- Lütî Paşa, *Âsafnâme*, Süleymaniye Ktp., Laleli, no.3737.
- Lütî Paşa, *Âsafnâme*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, no. 202.
- Lütî Paşa, *Âsafnâme*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, no. 203.
- Lütî Paşa, *Âsafnâme*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, no. 359.
- Lütî Paşa, *Âsafnâme*, Nuruosmaniye Ktp., no. 2634.
- Lütî Paşa, *Âsafnâme* (Âsafnâme-i Vezir Lütî Paşa; nşr: Rudolf Tschudi), Berlin, 1910.

Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, haz. Ahmet Uğur, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, Aralık 2017.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, ... , 1923.

Lybyer, Albert Howe, *Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, Çev. Seçkin Cılızoğlu, Sarmal Yayınevi, Ocak 2000.

Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, I-VI, İstanbul: MEB Yay. 1971.

Niyazi Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, 13. Basım, 2018.

Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha, Ayar, İş Bankası Yayınları, 14. Basım, 2018.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, 3. Basım, Ocak 2006.

Öngören, Reşat, *Osmanlı'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2016.

Özcan, Abdülkadir, “Çuhadar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8, 1993, 381-382.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I-II-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

Safi, İsmail, “Adâlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12/2018, 63-74.

Şeker, Fatih M., *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, Dergâh Yayınları, Kasım 2011.

Tayşi, Serhan, “Lufi Paşa ve Tarihi”, *Tevârih-i Âl-i Osman'ın 1990 tarihli tıpkıbasımının mukaddimesi*, Enderun Kitapevi, 1990.

Topakkaya, Arslan, “Adâlet Kavramı Bağlamında Aristoteles – Platon Karşılaştırması”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 2008, 27-46.

-----, “Aristoteles’te Adâlet Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 2009, 628-633.

Uğur, Ahmet, “Asafname-i Vezir Lutfi Paşa”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara, 1980, s.243-258.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, Mayıs 2016.

-----, “Adl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1988, s.388.

Unan, Fahri, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adâlet Kitabı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2015

Urhan, Veli “Siyaset Felsefesinde Adâlet, Eşitlik, Özgürlük”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 26, Bahar 2016, 103-119.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.

Yavuz, Hulusi, “Sadrâzam Lutfi Paşa ve Osmanlı Hılafeti”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5-6, 1987-1988, s.27-54.

Yılmaz, Coşkun, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, 2009,306-308.

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılının Eylül ayında doğan Özge Aladağ Mustafaoğlu, Eyüpoğlu Koleji'nin ardından Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2011 yılında yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Executive MBA (Global Affairs) programını tamamladı. İkinci yüksek lisansını çalışmakta olduğu Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsünde yaptı ve 2020 yılında tez çalışmasını tamamlayarak mezun oldu.

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Lütfi Paşa ve Devletli Ahlâkı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

...../...../.....

Özge MUSTAFAOĞLU